

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Το Δικαίωμα της Πρόσβασης των Ανήλικων Παιδιών των

‘Παράτυπων’ Μεταναστών στην Εκπαίδευση και την Υγεία

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πηνελόπη Δ. Αγγελοπούλου

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Βασίλειος Καρύδης, Καθηγητής, Επιβλέπων

Εμμανουήλ Σπυριδάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής

Κυριάκος Σουλιώτης, Επίκουρος Καθηγητής

Κόρινθος, 2015

Copyright © Πηνελόπη Δ. Αγγελοπούλου 2015

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τη συγγραφέα και μόνο.

Στους δικούς μου

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ όλους όσους συνετέλεσαν στην ολοκλήρωση της εργασίας μου, προπάντων τον επιβλέποντα Καθηγητή κύριο Βασίλη Καρύδη, που μου έδωσε το χρόνο μου και με βοήθησε πολύ, καθώς και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής. Επίσης τους συναδέλφους στο γραφείο που ανέχτηκαν τις απουσίες μου και με αναπλήρωσαν όταν χρειάστηκε. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στις φωνές εκείνες που δε σταματούν να αντιπαλεύουν όλων των μορφών τις διακρίσεις και εξακολουθούν να πρεσβεύουν ότι κοινωνοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να είναι όλοι οι άνθρωποι και προπαντός τα παιδιά. .

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	9
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Εννοιολογικές και Θεωρητικές αποσαφηνίσεις	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	
Κοινωνικά Δικαιώματα	17
1.1 Διακρίσεις των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	17
1.2 Ιστορική ανασκόπηση των Κοινωνικών Δικαιωμάτων	19
1.3 Οι φορείς των Κοινωνικών Δικαιωμάτων	21
1.4 Τα κοινωνικά δικαιώματα στο ελληνικό σύνταγμα	24
1.5 Το δικαίωμα στην υγεία ως συνταγματικό αγαθό	25
1.6 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πνευματική ανάπτυξη ως συνταγματικό αγαθό	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	
Μετανάστευση	29
2.1 Έννοια, αίτια και προσλαμβάνουσες της μετανάστευσης	29
2.2 Η μετανάστευση στην Ελλάδα	31
2.3 Οι μετανάστες	34
2.4 Οι παράτυποι μετανάστες	35
2.5 Τα δικαιώματα των μεταναστών στο διεθνές δίκαιο	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	
Το παιδί	42
3.1 Ιστορική ανασκόπηση των δικαιωμάτων του παιδιού	42
3.2 Παιδιά σε παράτυπη κατάσταση: Δικαιώματα και παραβιάσεις	44
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Το δικαίωμα στην εκπαίδευση	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η πρόσβαση στην εκπαίδευση στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	51
4.1 Η διεθνής προστασία του δικαιώματος στην εκπαίδευση	51
4.2 Προστασία του δικαιώματος στην εκπαίδευση στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε.	54
4.3 Παράγοντες που εμποδίζουν την πρόσβαση στα σχολεία	57
4.3α Νομιμοποιητικά έγγραφα	57
4.3β Υποχρεώσεις αναφοράς και πρόσβαση των αστυνομικών αρχών σε μαθητικά αρχεία	58
4.3γ Πρακτικές αστυνομικού ελέγχου	60
4.3δ Δαπάνες	60
4.3ε Έκδοση σχολικών διπλωμάτων	61
4.3στ Διακριτική ευχέρεια των σχολικών διευθύνσεων	61
4.4 Η αντιμετώπιση της κοινωνίας των πολιτών	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

6

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση στην Ελλάδα	63
5.1 Νομοθετικό πλαίσιο	63
5.2 Εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος στην εκπαίδευση	65
5.2α Η εγκύκλιος του Υπουργείου Εσωτερικών	67
5.2β Η εγγραφή ασυνόδευτων ανηλίκων χωρίς έγγραφα	67
5.2γ Έκδοση τίτλων σπουδών	68
5.2δ Μη προαγωγή στην επόμενη τάξη παράτυπων μαθητών	69
5.2ε Η περίπτωση των 132 ⁰⁰ δημοτικού σχολείου Αθήνας	70

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Το δικαίωμα στην υγεία για τους παράτυπους μετανάστες και τα ανήλικα παιδιά τους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

Η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	77
6.1 Η διεθνής προστασία του δικαιώματος στην υγεία	77

6.2 Προστασία του δικαιώματος στην υγεία στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε.	81
6.3 Περίθαλψη έκτακτης ανάγκης	82
6.4 Πρωτοβάθμια περίθαλψη	85
6.5 Δευτεροβάθμια φροντίδα και πέραν αυτής	86
6.6 Η υγειονομική περίθαλψη του ‘παράτυπου’ παιδιού στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	88
6.7 Εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος στην υγεία	91
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο	
Η πρόσβαση στην Υγεία στην Ελλάδα	96
7.1 Το νομοθετικό πλαίσιο	96
7.2 Προβληματισμοί σχετικά με το ισχύον πλαίσιο προστασίας της υγείας	98
7.3 Προβλήματα υγειονομικής περίθαλψης στα κέντρα κράτησης μεταναστών	99
7.4 Η περίπτωση της εγκυκλίου για την υποχρέωση αναφοράς	100
 Συμπεράσματα	 102
Πηγές-Βιβλιογραφία	112

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα ασκούνται μόνο από πολίτες. Ωστόσο, οι περισσότερες από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές Συμβάσεις κατοχυρώνουν και επιβάλλουν δικαιώματα και ελευθερίες που αφορούν όλους, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση. Επίσης, τα παιδιά χωρίς χαρτιά είναι φορείς όλων των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στο σύστημα υγείας, δικαιούχοι πλήρους υγειονομικής περίθαλψης σε ισότιμη βάση με τους ημεδαπούς. Παρόλα αυτά και παρά την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση τους, τα παράτυπα παιδιά των μεταναστών δικαιούνται το ίδιο επίπεδο πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη όπως οι ημεδαποί, μόνο σε τέσσερις χώρες στην Ευρώπη. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται πρακτικά εμπόδια που εμποδίζουν την πρόσβαση στην υγεία και την εκπαίδευση και χρειάζεται να αντιμετωπιστούν. Παρομοίως, το δικαίωμα στην εκπαίδευση για τα παιδιά των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση, παραμένει ασαφές σε πολλές χώρες στην Ευρώπη.

Λέξεις-κλειδιά: δικαιώματα, παράτυποι μετανάστες, παιδιά χωρίς χαρτιά, πρόσβαση, εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη

ABSTRACT

According to the prevailing view, fundamental rights are exercised only by citizens. However, most of International and European Conventions enshrine and enforce rights and freedoms which are applicable to everyone, including migrants in an irregular situation. Also, undocumented children are entitled to all the rights guaranteed by the Convention on the Rights of the Child, such as the right to education and the access to the healthcare system as full healthcare recipients on an equal footing with nationals. Nevertheless, in spite of their particular vulnerability, irregular migrant children are entitled to the same level of access to healthcare as nationals, only in four countries in Europe. In addition, practical obstacles preventing access to healthcare and education need to be addressed. Similarly, the right to education for irregular undocumented migrant children remains unclear in many countries in Europe.

Keywords: rights, migrants in an irregular situation, undocumented children, access, education, healthcare

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια οι χώρες της Ευρώπης βιώνουν σαρωτικές αλλαγές. Με τις κοινωνικές ανισότητες να οξύνονται και υπό την ιδεολογία της γενικευμένης αγοράς, ανατρέπεται η λογική των κοινωνικών δικαιωμάτων - με την έννοια της εξασφάλισης αξιοπρεπούς διαβίωσης - και ο άνθρωπος γίνεται αντικείμενο κερδοσκοπικής συναλλαγής και σύγχρονης εκμετάλλευσης. Μια σειρά από κεκτημένα δικαιώματα, αποτέλεσμα μεγάλων κοινωνικών αγώνων, απεμπολούνται ή καταλύονται και γινόμαστε μάρτυρες μιας απρόκλητης επίθεσης ενάντια σε εκείνους τους δημόσιους φορείς που αποτελούσαν την εγγύηση του κράτους για το ευ ζην των κοινωνιών. Ασφαλιστικά ταμεία συρρικνώνονται, φορείς πρόνοιας αδυνατούν να επιβιώσουν και το κράτος πρόνοιας προοδευτικά αποδομείται. Με συνοπτικές διαδικασίες βάλλονται οι μισθοί, οι συντάξεις, τα εν γένει εργασιακά δικαιώματα, η υγεία, η ποιότητα ζωής.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο πλήττονται, στιγματίζονται και απαξιώνονται όλο και περισσότερο, ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, άνεργοι, μετανάστες, άποροι, άστεγοι, ηλικιωμένοι, παιδιά, που μοιάζει να αποξενώνονται από κάθε τύπου δικαιώματα.

Το κράτος πρόνοιας δεν δημιουργήθηκε για να ακολουθήσει τα παλιά μονοπάτια της ελεημοσύνης και της φιλανθρωπίας αλλά δημιουργήθηκε για να ενισχύσει και να εγγυηθεί την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Όταν βάλλεται το κράτος πρόνοιας, δυνατοί κραδασμοί απειλούν τον πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Η εργασία αυτή επιδιώκει να ενωθεί με τις φωνές που προασπίζονται τα κοινωνικά δικαιώματα, ζητούν την αναγνώριση και την επέκτασή τους σε όλο τον κόσμο και εντάσσεται στην προσπάθεια να μην καταλήξουν τα κοινωνικά δικαιώματα μία παρένθεση στην ιστορία του καπιταλισμού.

Κατά τη διάρκεια της ιστορίας τους, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, με κυρίαρχες τις ουμανιστικές αντιλήψεις, τα θεμελιώδη δικαιώματα είχαν 'κοσμοπολιτικό' χαρακτήρα, αναγνωρίζονταν δηλαδή ανεξάρτητα ιθαγένειας, ενώ κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα κάτω από την επίδραση του συνταγματικού φιλελευθερισμού και του εθνικισμού κυριάρχησε η αντίληψη, ιδιαίτερα τα κοινωνικά δικαιώματα να περιορίζονται αποκλειστικά στους πολίτες, προϋπέθεταν δηλαδή αποκλειστικά την ύπαρξη του νομικού δεσμού της

ιθαγένειας ανάμεσα στους δικαιούχους και στο κράτος, τον εγγυητή της προστασίας τους. Η άποψη ότι τα κοινωνικά δικαιώματα επιφυλάσσονται μόνο για τους πολίτες μιας χώρας, φαίνεται να επικρατεί και στη γραμματική διατύπωση τόσο του ελληνικού, όσο και άλλων ευρωπαϊκών συνταγμάτων. Το ελληνικό Σύνταγμα στις διατάξεις προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων, αναφέρεται στην υγεία των 'πολιτών' (άρθρο 21, παρ. 3) ή στους φορείς του δικαιώματος δωρεάν παιδείας που είναι 'όλοι οι έλληνες' (άρθρο 16, παρ. 4).

Παρά ταύτα, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων δεν αποτελεί πια προνόμιο της εθνικής συνταγματικής νομοθεσίας, δεδομένου ότι έχει πια αναδυθεί το διεθνές καθεστώς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η κρατική αντίληψη προστασίας των δικαιωμάτων υποχωρεί προς όφελος του καθεστώτος της παγκοσμιοποιημένης προστασίας, η οποία σχετικοποιεί την καθοριστική σημασία της ιθαγένειας. Τα θεμελιώδη δικαιώματα, περιλαμβανομένων των κοινωνικών δικαιωμάτων του ανθρώπου έχουν αναγνωρισθεί και διακηρυχτεί σε υπερεθνικά κείμενα, ευρωπαϊκές και παγκόσμιες συμβάσεις, οι οποίες αξιολογούνται κυρίως για την αποτελεσματικότητα και τη δεσμευτικότητά τους ή το έλλειμμα εφαρμογής τους.

Η Διεθνής Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού - κυρωμένη από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε αποτελεί εσωτερικό δίκαιο - και μια σειρά διεθνών και ευρωπαϊκών συμβάσεων διακηρύσσουν και κατοχυρώνουν τα δικαιώματα που περιγράφονται σ' αυτές για κάθε άνθρωπο, για κάθε παιδί ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, χρώματος, πεποιθήσεων και νομικού καθεστώτος. Κατοχυρώνουν δικαιώματα κοινωνικής προστασίας, βιοτικού επιπέδου, αξιοπρέπειας, ιατρικής περίθαλψης και παιδείας. Αν δεν προστατεύονται και δεν παραχωρούνται αυτά τα δικαιώματα στον κάθε άνθρωπο, στο κάθε παιδί, τουλάχιστον στο ευρωπαϊκό επίπεδο οριοθέτησης της παρούσας εργασίας, τότε το κάθε ευρωπαϊκό κράτος, δεν είναι πολιτισμένο, ανεξαρτήτως των ονομασιών και των τίτλων με τους οποίους αυτοπροσδιορίζεται. Αν προστατεύονται και παραχωρούνται αυτά τα δικαιώματα στον κάθε άνθρωπο, στο κάθε παιδί, τότε όλοι έχουν τροφή, ρουχισμό, κατοικία, ελεύθερη και απρόσκοπτη πρόσβαση στην ιατρική περίθαλψη, στην εκπαίδευση.

Το ζητούμενο είναι λοιπόν, εάν, ανεξαρτήτως των περιορισμών που στα περισσότερα κράτη-μέλη επιβάλλει το Σύνταγμα και η εθνική νομοθεσία, υπάρχει δυνατότητα επέκτασης της κανονιστικής εμβέλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων και

πέρα από τους έχοντες την ιδιότητα του πολίτη, στο σύνολο του πληθυσμού που κατοικεί σε κάθε χώρα, βάσει των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου και του παιδιού. Το ερώτημα, το οποίο καλείται να απαντήσει η εργασία αυτή, είναι αν μπορεί να αποσυνδεθεί τελικά η απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων από την ιθαγένεια και να καταλάβει ακόμα και το χώρο που κινούνται οι πιο αποστερημένοι άνθρωποι, σχεδόν μη υποκείμενα δικαίου, οι παράτυποι μετανάστες και το πιο ευάλωτο τμήμα τους, τα παιδιά. Να εξακριβωθεί αν απολαμβάνουν τα ανήλικα τέκνα των παράτυπων μεταναστών ισότιμη με τα παιδιά των ημεδαπών, ελεύθερη και ανεμπόδιστη, δωρεάν, πλήρη και χωρίς διακρίσεις πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας ή παιδείας, όπως άλλωστε εξαγγέλλει και επιτάσσει η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού, όχι στα πλαίσια εξαγγελιών, αλλά στα πλαίσια μιας κρατικής παραχώρησης που αγγίζει έστω το ελάχιστο όριο της αξιοπρεπούς διαβίωσης.

Ούτως ή άλλως, αν οι μεταναστευτικές πολιτικές κινούνται προς την κατεύθυνση της κοινωνικής ένταξης των αλλοδαπών μεταναστών, τότε κρίνεται απαραίτητη η διαμόρφωση των προϋποθέσεων πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες και ιδιαίτερα σε δημόσιες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και πρόνοιας και δημόσιας εκπαίδευσης, οι οποίες ανάγονται σε κομβικό σημείο της κοινωνικής ένταξης.

Παρόλα αυτά, οι τεράστιες ανισότητες που τέμνουν τον πλανήτη, οι διώξεις και οι πόλεμοι και ο ολοένα αυξανόμενος αριθμός - που δεν προβλέπεται να μειωθεί τις επόμενες δεκαετίες - μεταναστών και προσφύγων που προς το παρόν δεν χαιρούν διεθνούς προστασίας, αντιμετωπίζονται περισσότερο με αστυνομική και κατασταλτική λογική, παρά με μια μακρόπνοη και συνεκτική μεταναστευτική λογική. Σε αυτό το πλαίσιο, της προβληματικής διαχείρισης της ετερότητας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη γενικότερα, αναζητούμε την υλοποίηση και την εφαρμογή της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την υγεία των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών.

Η εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Στο Πρώτο μέρος περιλαμβάνεται το θεωρητικό πλαίσιο, όπως προκύπτει από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία. Γίνεται αποσαφήνιση του ορισμού των κοινωνικών δικαιωμάτων και κατάδειξη των φορέων τους, ανάλυση της ιστορικής διαδρομής τους και της κατοχύρωσής τους από το ελληνικό Σύνταγμα. Δίδεται έμφαση στη συνταγματική προστασία του δικαιώματος στην υγεία και του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Κατόπιν, περιγράφεται η έννοια της μετανάστευσης, τα σημερινά μεταναστευτικά ρεύματα προς την Ευρώπη, γίνεται

προσέγγιση των προβλημάτων που βιώνουν οι μετανάστες, παράτυποι και μη. Τέλος, γίνεται αναφορά στο παιδί και τα δικαιώματά του κατοχυρωμένα στη Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών, καθώς και στα παιδιά που ζουν σε παράτυπο καθεστώς.

Στα Δεύτερο και Τρίτο μέρος, καταγράφονται στοιχεία από τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε. και ιδιαίτερα της Ελλάδας, που κατοχυρώνουν ή μη την πρόσβαση των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών στην εκπαίδευση και σε υπηρεσίες υγείας και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν. Τα στοιχεία συλλέχθηκαν από τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, από δημοσιεύματα, από διάφορες ευρωπαϊκές εκθέσεις και έρευνες καθώς και αποτελέσματα συνεδρίων φορέων ενασχόλησης με την παράτυπη μετανάστευση και διεκδίκησης των όρων διαβίωσης και των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών, όπως η είναι PICUM (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants), - με τους εκπροσώπους της οποίας ανταλλάξαμε αρκετά μείλ για τη συλλογή πληροφοριών -, η FRA (Fundamental Rights Agency), η έκθεση της οποίας για τους παράτυπους μετανάστες στα τότε 27 κράτη-μέλη της Ε.Ε., του 2011 ήταν πολύτιμη βοήθεια, αλλά και άλλοι οργανισμοί και ΜΚΟ (ECRI, Γιατροί του Κόσμου, Γιατροί χωρίς Σύνορα, ΕΕΔΑ, SIS, PRAKSIS, Human Rights Watch κ.λπ.).

Έγιναν διασταυρώσεις για τυχόν παρωχημένες πληροφορίες και οι απαραίτητες διορθώσεις όπου χρειάστηκε. Από τις διατάξεις και τις ασάφειες, πολλές φορές, της εθνικής νομοθεσίας του κάθε κράτους-μέλους, προκύπτουν και οι συγκεκριμένες πρακτικές που ακολουθούνται και τα εμπόδια που παρουσιάζονται και αποθαρρύνουν την κάρπωση των ωφελειών της εκπαίδευσης και της υγείας από τα παιδιά μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση. Έγινε ιδιαίτερη αναφορά στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο προστασίας του δικαιώματος στην πρόσβαση των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών στην εκπαίδευση και στις υπηρεσίες υγείας. Στο πλαίσιο της υγειονομικής περίθαλψης, εξετάστηκε και η πρόσβαση των ενηλίκων παράτυπων μεταναστών, δεδομένου ότι, όπως έχει αποδειχθεί, η το δικαίωμα στην υγεία των γονέων είναι στενά συνδεδεμένο με το αντίστοιχο των παιδιών. Με συγκεκριμένα παραδείγματα πρακτικών που χρησιμοποιούνται καταδείχτηκε η απόκλιση ακόμα και από τις νομοθετικές επιταγές, οφειλόμενη στη στρεβλή ερμηνεία τους. Η σύγκριση των πρακτικών και των αποτελεσμάτων με την υποτιθέμενη πραγμάτωση των δεσμεύσεων της ευρύτατα επικυρωμένης Σύμβασης στην ιστορία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, της Διεθνούς

Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, είναι απογοητευτική. Έλλειψη κοινής κοινωνικής και μεταναστευτικής πολιτικής, ποικίλες και αντιφατικές διατάξεις σε κάθε κράτος-μέλος, συνθέτουν μια Ευρώπη Φρούριο, που η ρητορική της εξαντλείται στην προσπάθεια αναχαίτισης και συγκράτησης των μεταναστευτικών ρευμάτων στο νότιο τμήμα της. Μία Ευρώπη που προοδευτικά σταματά να εγγυάται και περιορίζει τα κοινωνικά δικαιώματα για τους πολίτες της, εξαρθρώνει τα δικαιώματα των πιο ευάλωτων, συνθλίβει τα δικαιώματα των 'άλλων', των 'απόβλητων'.

Μέρος Πρώτο

Εννοιολογικές και Θεωρητικές
Αποσαφηνίσεις

---

*Ποιό είναι το πρώτο από τα δικαιώματα του ανθρώπου;
Το δικαίωμα να υπάρχει. Ο πρώτος κοινωνικός νόμος
είναι επομένως αυτός που εγγυάται σ' όλα τα μέλη της
κοινωνίας τα μέσα να υπάρχουν. Όλοι οι άλλοι νόμοι
είναι υποταγμένοι σ' αυτόν.*

Ροβεσπιέρος (Λόγος στην Convention, 1792)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Κοινωνικά Δικαιώματα

1.1 Διακρίσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου

Τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι εκείνα που καθορίζουν το ποσοστό ελευθερίας των μελών της κοινωνίας, το μέγεθος της αυθυπαρξίας και του αυτοκαθορισμού του ανθρώπου απέναντι στην κρατική εξουσία. Θέτουν τα όρια και τα πλαίσια εντός των οποίων οφείλουν να κινούνται τα συντεταγμένα όργανα της πολιτείας, η κατοχύρωσή τους δε (συνεπεία των μεγαλύτερων κοινωνικών αγώνων) αποτελεί τη μεγαλύτερη ίσως κατάκτηση στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Πρώτος ο Γερμανός νομικός Georg Jellinek το 1892 στο έργο του “System der subjektiven öffentlichen Rechte”, επεχείρησε τη διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αναπτύσσοντας τη θεωρία των status, της νομικής δηλαδή κατάστασης των δικαιωμάτων και του φορέα τους σε σχέση με την κρατική εξουσία.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την κλασική θεωρία του Jellinek, η οποία και σήμερα βρίσκει αρκετούς οπαδούς, τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου διακρίνονται σε ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα:

α) Ατομικά δικαιώματα ή ατομικές ελευθερίες: Τα ατομικά δικαιώματα είναι εκείνα που διαθέτουν αρνητικό περιεχόμενο, με την έννοια ότι για την ικανοποίησή τους απαιτείται αποχή της κρατικής εξουσίας. Τα ατομικά δικαιώματα θεμελιώνουν αξίωση έναντι της πολιτείας να απέχει από οποιαδήποτε ενέργεια θα μπορούσε να βλάψει τη

προστασία του δικαιώματος (status negativus ή status libertatis)¹. Στο φορέα του δικαιώματος παρέχεται μια σφαίρα ελεύθερη από την κρατική κυριαρχία.

Οι ατομικές ελευθερίες εμφανίστηκαν τον 18^ο αιώνα και αξιώθηκαν εν πρώτοις από την αστική τάξη, ώστε η οικονομική της δράση να απεγκλωβιστεί από το φεουδαρχικό κλοιό.

β) Κοινωνικά δικαιώματα: Ως κοινωνικά νοούνται εκείνα εκ των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία έχουν θετικό περιεχόμενο (status positivus). Τα κοινωνικά δικαιώματα θεμελιώνουν αξίωση για τη χορήγηση κοινωνικών παροχών, οικονομικών αγαθών ή υπηρεσιών. Στο πλαίσιο της κλασικής γερμανικής δογματικής θεώρησης και ιδίως στο Jellinek, κοινωνικό είναι κάθε δικαίωμα που συνεπάγεται κρατική παροχή ή, εν πάσει περιπτώσει, θετική ενέργεια.²

γ) Πολιτικά δικαιώματα: Τα πολιτικά δικαιώματα διαφέρουν ριζικά από τα προηγούμενα. Τα δικαιώματα αυτά διαθέτουν ενεργητικό περιεχόμενο και θεμελιώνουν αξίωση συμμετοχής στη διαμόρφωση της πολιτειακής ζωής στο φορέα τους (status activus). Η προστατευτική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι στην περίπτωση αυτή ενεργητική όσον αφορά τους φορείς των δικαιωμάτων.³ Ο Τ. Η. Marshall υποστηρίζει ότι η τυπολογία των δικαιωμάτων υπαγορεύεται “από την ιστορία και όχι από τη λογική”.⁴ Στους τρεις τελευταίους αιώνες παρακολουθούμε μια εξελικτική πορεία σύμφωνα με την οποία κατοχυρώθηκαν τα ατομικά δικαιώματα το 18^ο αιώνα, ως απόρροια των αιτημάτων της αστικής τάξης, η οποία ως κάτοχος συσσωρευμένου κεφαλαίου ήταν νομικά ανυπεράσπιστη απέναντι στην απολυταρχική εξουσία του μονάρχη, τα πολιτικά δικαιώματα εμφανίστηκαν το 19^ο αιώνα και η κατάκτησή τους ξεκίνησε από την αστική τάξη αλλά ολοκληρώθηκε μόλις στα μέσα του 20^{ου} αιώνα με λαϊκούς αγώνες, ενώ τα κοινωνικά δικαιώματα κατοχυρώθηκαν τον 20^ο αιώνα. Η ιστορική αλήθεια βέβαια δεν είναι απολύτως έτσι.⁵

---

¹ JELLINEK, G. (1892), *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, Tubingen 1905 (πρώτη έκδοση 1892), σελ. 87 επ.

² ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2006), *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, βιβλιοθήκη του Πολίτη, Αθήνα-Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, σελ. 11.

³ ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. (1987), *Συνταγματικό Δίκαιο Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Α. Σάκκουλας, σελ. 198 επ.

⁴ MARSHALL, T. H., *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*, μτφ. Ό. Στασινοπούλου, Gutenberg, Αθήνα 2001 (πρώτη έκδοση Cambridge 1952), σελ. 46 επ.

⁵ Ο S. LEIBFRIED στο έργο του ‘*New Perspectives on the welfare state in Europe*’, Routledge, London and New York, 1993, σελ. 135 εξηγεί ότι σε κάποιες περιπτώσεις η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων προηγήθηκε της πλήρους κατοχύρωσης των πολιτικών.

Από την εποχή της διαμόρφωσης της θεωρίας των ‘status’ του Jellinek έχουν μεσολαβήσει τεράστιες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές. Το φιλελεύθερο κράτος μετεξελίχθη σε παρεμβατικό και οι διακρίσεις αυτές είναι πια παρωχημένες και θεωρητικά αδόκιμες. Σήμερα παρατηρείται μια αλληλεξάρτηση των δικαιωμάτων και κυρίως των έννομων αγαθών που προστατεύει το καθένα, δηλαδή της ελευθερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της δημοκρατίας, αφού δε μπορεί κανείς να εκτιμήσει και να χαρεί την ελευθερία του χωρίς να ικανοποιεί τις βασικές βιοτικές του ανάγκες, ούτε να διαμορφώνει πολιτική βούληση αν δεν είναι ελεύθερος.⁶

Τα θεμελιώδη δικαιώματα αποκτούν νομική υπόσταση γιατί κατοχυρώνονται από ισχύον Σύνταγμα, το οποίο καθορίζει τους δικαιούχους και τα προστατευόμενα συμφέροντα. Το δικαίωμα δεν στηρίζεται στη θεία βούληση αλλά αποδίδεται ως έννομη ικανότητα, άρα προϋποθέτει τεθειμένο (θετικό) δίκαιο και φυσικά πολιτειακή εξουσία που επιβάλλει αποτελεσματικά την προστασία του δικαιώματος που θέσπισε.

1.2 Ιστορική ανασκόπηση των Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Διάσπαρτα στην ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου συναντάμε τις πρώτες μορφές κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως στην ελληνική αρχαιότητα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.⁷ Κατά τον Αριστοτέλη (Αθηναίων Πολιτεία XIV) πάνω από 20.000 πολίτες έπαιρναν κάποιο βοήθημα από την πολιτεία.⁸

Στην Αγγλία των αρχών του 17^{ου} αιώνα, το 1601, θεσπίστηκε ο “νόμος των φτωχών” (Poor Relief Act), με τον οποίο για πρώτη φορά προβλεπόταν στοιχειώδης οικονομική βοήθεια στους φτωχούς εν είδει φιλανθρωπίας. Προς τα τέλη του 18ου αιώνα, το 1795 μετά τον αντίκτυπο της Γαλλικής Επανάστασης για σύντομο χρονικό διάστημα καθιερώθηκε ένα είδος κοινωνικού μισθού για τους εργαζόμενους στην περίπτωση που τα εισοδήματά τους ήταν κατώτερα του ορίου επιβίωσης, αλλά το 1834 αντικαταστάθηκε από τον “Νέο Νόμο των Φτωχών” (Poor Law Amendment Act) σε συνθήκες εδραίωσης του καπιταλισμού. Πρόθεση του νόμου ήταν σαφώς να

---

⁶ ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Π. Δ. (2005), *Ατομικά Δικαιώματα Α΄*, Αθήνα-Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, σελ. 74 επ.

⁷ ΜΑΝΕΣΗΣ ΑΡ. (1996), *Η προβληματική της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων* σε Όψεις της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τόμος: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σελ. 167

⁸ Κατά το Γ. Κατρούγκαλο ουσιαστικά τα δικαιώματα αυτά αποτελούσαν παρακολούθημα των πολιτικών δικαιωμάτων και δεν μπορούν να θεωρηθούν κοινωνικά με τη σύγχρονη έννοια. (Κατρούγκαλος, 2006)

στιγματίζει το δικαιούχο του κρατικού βοηθήματος, καθώς στερούνταν αυτόματα τα πολιτικά του δικαιώματα, ενώ έπρεπε να φορά συνεχώς ειδική στολή.⁹

Στη Γαλλία βέβαια ήδη υπήρχαν οι πρώτες σκέψεις για εξίσωση των κοινωνικών δικαιωμάτων με τα άλλα κλασικά δικαιώματα. Με τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και τα συνθήματά της διαποτίστηκε το Σύνταγμα της Convention (1793) το οποίο αναγνώρισε στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του το δικαίωμα στη δουλειά και στην κοινωνική πρόνοια καθώς και το δικαίωμα στην εκπαίδευση.¹⁰

Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα οι κοινωνικές παροχές εξακολουθούσαν να έχουν το χαρακτήρα ελεημοσύνης. Οι μεγάλες κοινωνικές επαναστάσεις στη Γαλλία το 1830 και το 1848 διεκδικούσαν την κατοχύρωση του πρωταρχικού κοινωνικού δικαιώματος στην εργασία, αλλά ηττήθηκαν. Ωστόσο, με την επικράτηση της αστικής τάξης, το νέο Σύνταγμα διακηρύσσει ότι η πολιτική του κράτους πρέπει να υπηρετεί κοινωνικούς σκοπούς. Στην Πρωσία του 19^{ου} αιώνα, όπου υπήρχε ισχυρό εργατικό κίνημα, θεσπίζονται κοινωνικοί νόμοι εν είδει ασφαλιστικών παροχών, διαφορετικών ανάλογα με το κοινωνικό status και την επαγγελματική επίδοση. Η κατηγοριοποίηση αυτή απέχει από την καθολικότητα των κλασικών δικαιωμάτων.

Τελικά όμως σχεδόν νομοτελειακά άρχισε να διαφαίνεται η αναγκαιότητα της οικοδόμησης του κράτους πρόνοιας. Στο κράτος πρόνοιας η πολιτειακή εξουσία αναλαμβάνει εκείνες τις λειτουργίες που εγγυώνται την ελάχιστη επιβίωση των κοινωνιών σε συνθήκες ρύθμισης της οικονομίας της αγοράς. Η αναγκαιότητα προέκυψε από τις νέες κοινωνικές σχέσεις που δημιουργήθηκαν μετά την πλήρη επικράτηση της βιομηχανικής επανάστασης και του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Εξάλλου τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν και ένα χαρακτήρα “επανορθωτικό”, με την έννοια της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω της αναδιανομής πόρων και εισοδημάτων, που έρχεται να διορθώσει τις αδικίες της αγοραίας διανομής.¹¹

Ο σύγχρονος ορισμός για τα κοινωνικά δικαιώματα δεν παραβλέπει ότι τα κοινωνικά δικαιώματα δεν αποσκοπούν αποκλειστικά σε κρατικές παροχές αλλά γενικότερα στην κρατική παρέμβαση ώστε να ρυθμιστούν με τέτοιο τρόπο οι βιοτικές σχέσεις με

---

⁹ Βλ. σχετικά ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα* σε βιβλιοθήκη του Πολίτη, ό.π. σελ. 14 / DE SWANN, A, (1988), *In care of the State*, Polity, Cambridge, σελ. 191 επ..

¹⁰ “Η παιδεία είναι μια ανάγκη για όλους. Η κοινωνία πρέπει να ευνοήσει με όλες τις δυνάμεις της την πρόοδο του δημόσιου λόγου και να θέσει την εκπαίδευση στη διάθεση όλων των πολιτών”.

¹¹ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κ. (1991), *Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία*, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ. 418 επ.

αποτέλεσμα να εξασφαλιστούν οι δικαιούχοι τους π.χ. οι διατάξεις που ρυθμίζουν το οκτάωρο ή τις ημέρες αργίας έχουν το χαρακτήρα κοινωνικού δικαιώματος αλλά απαιτούν μόνο ρυθμιστική παρέμβαση από το κράτος και όχι συγκεκριμένη παροχή.

Τα κοινωνικά δικαιώματα διαφέρουν από τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα γιατί δεν ανάγονται στις αστικές επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα αλλά στις κοινωνικές επαναστάσεις του 19^{ου} αιώνα (δικαιώματα δεύτερης γενιάς) και γιατί ο σκοπός τους είναι η εξασφάλιση του ‘ευ ζην’ των κοινωνιών,¹² της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και όχι απλά της επιβίωσης.

Συμπερασματικά, ο δόκιμος ορισμός των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι ο εξής: “Κοινωνικό δικαίωμα είναι κάθε απονεμημένη από το Σύνταγμα ικανότητα ή εξουσία βούλησης η οποία αποσκοπεί στην ικανοποίηση συμφερόντων σχετικών με την εξασφάλιση της υπόστασης και της αξιοπρεπούς διαβίωσης του ανθρώπου ως μέλους του κοινωνικού συνόλου”.¹³

1.3 Οι φορείς των Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Κατά τη σύγχρονη νομική αντίληψη κάθε άνθρωπος από τη στιγμή της γέννησής του είναι υποκείμενο δικαιωμάτων, κάθε άνθρωπος είναι φορέας των ατομικών δικαιωμάτων. Δε συμβαίνει το ίδιο και με τα κοινωνικά δικαιώματα. Κατά την κρατούσα αντίληψη κρίνεται απαραίτητος ο νομικός δεσμός της ιθαγένειας ανάμεσα στον φορέα τους και στο κράτος, η ιδιότητα δηλαδή του πολίτη,¹⁴ καθώς και η υποχρέωση φορολόγησης των δικαιούχων.¹⁵ Ο ημεδαπός σχεδόν πάντα αναγνωρίζεται ως αποκλειστικός φορέας των κοινωνικών δικαιωμάτων, ενώ ο αλλοδαπός μόνο κατ’ εξαίρεση είναι σε θέση να απολαύσει κάποια. Ο συνταγματικός νομοθέτης στη γραμματική διατύπωση των περισσότερων διατάξεων προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων επιφυλάσσει την απόλαυσή τους μόνο για τους Έλληνες πολίτες. Οι περισσότεροι θεωρητικοί ακολουθούν τη συσταλτική ερμηνεία ακόμα και για τις διατάξεις των κοινωνικών δικαιωμάτων όπου δε φαίνεται να απαιτείται η ιδιότητα του

---

¹² ΑΛΙΜΠΡΑΝΤΗΣ, Ν. (2008), *Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο*, ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΔΗΜΟΚΡΕΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ, Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 23/ VLACHOS, G. (1972), *La structure des droits de l'homme et le problem de leur reglementation en regime pluraliste*, *Revue internationale de droit compare*, , σελ. 279-353

¹³ ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα* σε βιβλιοθήκη του Πολίτη, ό.π., σελ. 12

¹⁴ Ο Τ. Η. MARSHALL στο έργο του *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Books, N. York, 1965, σελ. 72, υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά δικαιώματα είναι εθνικά εξ ορισμού

¹⁵ ΛΕΒΕΝΤΗΣ, Γ. (1976), *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, ΤοΣ, σελ. 134

πολίτη για το φορέα τους, υποστηρίζοντας ότι η πρόθεση του συντακτικού νομοθέτη αφορούσε μόνο τους έχοντες την ιθαγένεια.

Αυτή η θεώρηση τείνει να αλλάξει σε διεθνές επίπεδο λόγω της παγκοσμιοποίησης και μιας νέας σφαιρικότερης θεώρησης των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στην Ελλάδα κάποιοι σύγχρονοι θεωρητικοί διατύπωσαν την άποψη της επέκτασης του προστατευτικού πεδίου των κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως ο Αρ. Μάνεσης, ο οποίος δεχόταν: “Υποκείμενα –φορείς- κοινωνικών δικαιωμάτων είναι, κατά κανόνα, όλοι οι άνθρωποι οι διαβιούντες σε ορισμένη χώρα ή πάντως όλα τα πρόσωπα, αδιακρίτως, τα οποία ανήκουν σε κάποια ειδικά προστατευόμενη κατηγορία (π.χ. εργαζόμενοι, ...νέοι, ηλικιωμένοι ...κ.λπ.) και όχι μόνο οι πολίτες. Υπάρχουν όμως ενίοτε και εξαιρέσεις, όπως π.χ. κατοχυρώνεται μόνο για τους πολίτες, σε επίπεδο Συντάγματος, το δικαίωμα για δωρεάν εκπαίδευση ή η μέριμνα για την προστασία της υγείας..... Πάντως οι διατάξεις αυτές δεν σημαίνουν ότι αποκλείεται η με νόμο επέκταση των αντίστοιχων δικαιωμάτων και στους αλλοδαπούς.”¹⁶ Στην κατεύθυνση αυτή της διεύρυνσης της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας έστω και μερικώς (με την έννοια της εξασφάλισης έστω και του ελάχιστου ορίου αξιοπρεπούς διαβίωσης) προσανατολίζεται ένα μέρος της ελληνικής επιστήμης (Κατρούγκαλος 2006, Χρυσόγονος 2006, Παπακωνσταντίνου 2006, Καϊδατζής 2007).¹⁷

Στην επέκταση της κανονιστικής εμβέλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων στο σύνολο των διαβιούντων σε μια χώρα, συντείνουν μια σειρά διεθνών νομικών κανόνων και διεθνών συμβάσεων, που στην πλειοψηφία τους έχουν επικυρωθεί από την Ελλάδα, ισχύουν ως εσωτερικό δίκαιο και υπερισχύουν κάθε αντίθετης διάταξης νόμου.¹⁸ Το Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΔΣΟΙΚΠ)¹⁹ των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο κυρώθηκε και ισχύει στην Ελλάδα από το 1985 κατοχυρώνει μια σειρά κοινωνικών δικαιωμάτων, δικαίωμα στην εργασία, στην αξιοπρεπή διαβίωση, στην υγεία, (μέρος τρίτο, άρθρο 12, παρ. 1: “*Τα συμβαλλόμενα*

¹⁶ ΜΑΝΕΣΗΣ, ΑΡ., ό.π. σελ. 172

¹⁷ ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ., (2006) *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, ό.π./ ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Κ. (2006), *Τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα,/ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Α. (2006)), *Η Συνταγματική προστασία του μετανάστη. Η συνταγματική αρχή του «Κοσμοπολιτισμού» των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, εισήγηση στο επιστημονικό Συνέδριο του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα (23 και 24 Νοεμβρίου 2006) με γενική θεματική: «Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές»/ ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, Α. (2007) *Κοινωνικά δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και μετανάστες* πρόγραμμα «ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ II – Ενίσχυση ερευνητικών ομάδων στο πανεπιστήμιο»

¹⁸ Σύνταγμα 1975 όπως αναθεωρήθηκε και ισχύει, άρθρο 28, παρ. 1.

¹⁹ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)

κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει την καλύτερη δυνατή σωματική και ψυχική υγεία”) στην εκπαίδευση (μέρος τρίτο, άρθρο 13, παρ. 1: “Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα μορφώσεως κάθε προσώπου.....” παρ. 2 “Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν ότι προς το σκοπό εξασφάλισης της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού: α) “Η βασική εκπαίδευση πρέπει να είναι υποχρεωτική και να παρέχεται σε όλους δωρεάν”. β) “Η μέση εκπαίδευση πρέπει να γενικεύεται....., ώστε να καθίσταται ευχερής σε όλους, με όλα τα κατάλληλα μέσα και μάλιστα με την προοδευτική θέσπιση της δωρεάν παιδείας”. γ) “Η ανώτερη εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται σε όλους ισότιμα, ανάλογα με τις ικανότητες καθενός, με όλα τα κατάλληλα μέσα και μάλιστα με την προοδευτική θέσπιση της δωρεάν παιδείας). Στο δεύτερο μέρος, άρθρο 2, παρ. 2 του ΔΣΟΙΚΠ επισημαίνεται με σαφήνεια “Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν να εγγυηθούν ότι τα δικαιώματα που περιέχονται σ’ αυτό θα ασκούνται χωρίς οποιαδήποτε διάκριση φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκευόμενου, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, παρουσίας, γεννήσεως ή κάθε άλλης καταστάσεως.” Παρεμφερές περιεχόμενο συναντάμε και σε ρυθμίσεις άλλων διεθνών συμβάσεων, όπως στη Διεθνή Σύμβαση για την Εξάλειψη των Ρατσιστικών Διακρίσεων, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση του 1977 για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων κ.λπ. (της τελευταίας υπογεγραμμένης αλλά μη κυρωμένης από την Ελλάδα). Κοινός τόπος των διεθνών συμβάσεων η διακήρυξη της έμφυτης αξιοπρέπειας και των αναφαίρετων δικαιωμάτων όλων των μελών της ανθρώπινης κοινωνίας.

Το επιχείρημα, τέλος, της φορολογικής υποχρέωσης ως προϋπόθεσης για την επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε αλλοδαπούς, δεν μπορεί να τεκμηριωθεί, δεδομένου ότι η φορολογική υποχρέωση δεν αποτελεί συνταγματική επιταγή και εξάλλου οι νόμιμα διαμένοντες εργαζόμενοι μετανάστες υπέχουν φορολογικής υποχρέωσης.

Μεγάλο ζήτημα παραμένει αν τα κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να επεκταθούν και στους “παράτυπους” μετανάστες από τρίτες χώρες.

Οι παράτυποι αλλοδαποί παραμένουν αόρατοι στο νομικό σύστημα των σύγχρονων κοινωνιών. Ωστόσο, νομολογία από τη Γαλλία και τις ΗΠΑ αποδεικνύει την τάση μεταβολής αυτής της κατάστασης, τουλάχιστον ως προς την απόλαυση ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων επί ίσοις όροις. Στη Γαλλία με την απόφαση C.C. 89-289

“Κοινωνική ασφάλεια και υγεία” της 22-1-1990 το Συνταγματικό Συμβούλιο έκρινε ότι φορείς του δικαιώματος υγείας είναι και οι ξένοι, ακόμα και αν βρίσκονται παράνομα στο γαλλικό έδαφος.²⁰

Στις ΗΠΑ, αρκετές φορές το Supreme Court αρκετές φορές ακύρωσε τη νομοθεσία εκείνων των πολιτειών στις οποίες απαγορευόταν η πρόσβαση των παιδιών των παράτυπων μεταναστών στη δημόσια εκπαίδευση. Η πιο σημαντική ίσως τέτοια απόφαση ήταν η ακύρωση σχετικής νομοθεσίας του Τέξας, με την αιτιολογία των ανυπολόγιστων συνεπειών που επιφέρει η στέρηση της εκπαίδευσης στην κοινωνική, οικονομική, πνευματική και ψυχολογική κατάσταση του ατόμου.²¹

1.4 Τα Κοινωνικά Δικαιώματα στο ελληνικό Σύνταγμα

Ουσιαστικά η δημιουργία θεσμών κράτους πρόνοιας ως προϋπόθεση κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων από Σύνταγμα έγινε εφικτή μόλις μετά την πτώση της δικτατορίας. Τα κοινωνικά δικαιώματα στην Ελλάδα αναγνωρίστηκαν στο Σύνταγμα του 1975. Ως τότε κοινωνικές διατάξεις περιελάμβαναν το σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Φεραίου, γνωστό και ως “πολίτευμα του Ρήγα” ενώ λιγότερες αναφορές έχουν τα Συντάγματα της Επανάστασης. Εκτενέστερες αναφορές θα βρούμε στο Σύνταγμα του 1927 με διατάξεις προστασίας του γάμου, της οικογένειας, της εργασίας και την καθιέρωση της υποχρεωτικής στοιχειώδους εκπαίδευσης. Τα Συντάγματα αυτά αποτελούν φωτεινές εξαιρέσεις της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, στην Ελλάδα της μοναρχίας, στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, στην Ελλάδα της δικτατορίας.

Στο Σύνταγμα της μεταπολίτευσης του 1975, όπως αναθεωρήθηκε το 1986, το 2001 και το 2008 και ισχύει, αξιοσημείωτο είναι ότι ο τίτλος “Περί του Δημοσίου Δικαίου των Ελλήνων” του κεφαλαίου για τα θεμελιώδη δικαιώματα που υπήρχε στα συντάγματα του 1864, 1911 και 1952, δίνει τη θέση του στον τίτλο “Ατομικά και κοινωνικά Δικαιώματα”. Ο αλλοδαπός πλέον καθίσταται φορέας των περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων. Στο σύνταγμα του 1975 κατοχυρώνονται τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα στην εργασία (το δικαίωμα-μήτρα όλων των άλλων

²⁰ ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2012), Δημόσια Διοίκηση και Μετανάστες: Πολιτικές, Διλήμματα και Προοπτικές, σε *Οι Διαστάσεις της Ξενοφοβίας και η Προώθηση Πολυπολιτισμικών Προτύπων*, ημερίδα equal, Δράση 18, σελ. 7

²¹ ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2006), ό.π. σελ. 7

κοινωνικών),²² το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση, το δικαίωμα στην υγεία, το δικαίωμα για κοινωνική πρόνοια, τα δικαιώματα προστασίας της οικογένειας, του γάμου, της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, το δικαίωμα στην εκπαίδευση και την πνευματική ανάπτυξη.

Από το συνδυασμό των άρθρων 2, παρ. 1 “Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας”, του άρθρου 5, παρ. 2 “Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων...” και του άρθρου 25 παρ. 1 “Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους...” προκύπτει ότι η κατοχύρωση της ζωής, της τιμής, της ελευθερίας καθώς και της ανθρώπινης αξίας αφορά όχι μόνο στους έλληνες πολίτες αλλά και στους αλλοδαπούς που ζουν στην επικράτεια. Η δε ανθρώπινη αξία, που δεν αποτελεί προνόμιο αποκλειστικά των ελλήνων, περιλαμβάνει προφανώς ένα ελάχιστο όριο αξιοπρεπούς διαβίωσης με ελεύθερη πρόσβαση στην υγεία και την εκπαίδευση, .

1.5 Το δικαίωμα στην υγεία ως συνταγματικό αγαθό.

“Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.”
Σύνταγμα, άρ. 21, παρ. 3:

Ο ισχύων ορισμός της υγείας, σύμφωνα με τα επίσημα αρχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Π.Ο.Υ.)²³. υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Διάσκεψη για την Υγεία (Νέα Υόρκη 1946), τέθηκε σε το 1948 και παραμένει αναλλοίωτος: “Υγεία είναι μια κατάσταση πλήρους σωματικής, νοητικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι απλώς η απουσία νόσου ή αναπηρίας.”²⁴ Μέλος του Π.Ο.Υ. είναι και η Ελλάδα και το αγαθό της υγείας που προστατεύει συνταγματικά ανταποκρίνεται πλήρως σ’ αυτόν τον ορισμό.

²² Αρχέτυπο των κοινωνικών δικαιωμάτων σύμφωνα με ΤΡΑΥΛΟ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟ, Δ. (1977), *Εργατικό δίκαιο και βιομηχανική κοινωνία*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 149

²³ World Health Organization (WHO)

²⁴ “Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.”

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) στην απόφασή της για το “Δικαίωμα στην Υγεία των Μεταναστών χωρίς Νόμιμα Έγγραφα Παραμονής”, το 2007, προκρίνει τον ορισμό: “Υγεία είναι μία κατάσταση του ανθρώπου, από την οποία απουσιάζει η ‘ασθένεια,’ νοούμενη ως παθολογικό σύμπτωμα, που δημιουργεί ορισμένο βαθμό έλλειψης της ψυχικής ή βιολογικής ισορροπίας του ανθρώπου σε σχέση με τη ‘φυσιολογική’ του κατάσταση.”²⁵

Η υγεία αποτελεί δημόσιο κοινωνικό αγαθό,²⁶ η δε προστασία του κείται εκτός της αγοραίας διαδικασίας και υπό την εγγύηση του κράτους.²⁷

Το έννομο αγαθό της υγείας λοιπόν προσδιορίζεται και αρνητικά, δηλαδή ως “έλλειψη κάθε ανώμαλης κατάστασης του σώματος ή του πνεύματος που δημιουργεί ανάγκη θεραπείας, ανικανότητας για εργασία ή και τα δύο μαζί” και θετικά ως η “κατάσταση πλήρους σωματικής, νοητικής και κοινωνικής ευεξίας”.²⁸

Το δικαίωμα στην υγεία θεμελιώνει αξίωση κατά του κράτους να λάβει εκείνα τα μέτρα προστασίας που θα αποτελούν εγγύηση καλής σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής κατάστασης των ανθρώπων και παράλληλα για αποχή του κράτους από οποιαδήποτε ενέργεια αντίθετη με αυτόν τον σκοπό. Ιδίως μετά την καθιέρωση της αποκλειστικής ευθύνης του κράτους, η κρατική παρέμβαση οφείλει να συνίσταται σε λήψη νομοθετικών κανόνων, οργανωτικών μέτρων και μέτρων πρόληψης ώστε κάθε άνθρωπος να ζει σε υγιεινές συνθήκες και να έχει ελεύθερη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας.

Διατάξεις συμπληρωματικές του άρθρου 21 παρ. 3 ως προς την προστασία της υγείας προκύπτουν και από τα άρθρα 5 παρ. 2 (Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την **απόλυτη προστασία της ζωής,.....**), 5 παρ. 5 (Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της **υγείας** και της γενετικής του ταυτότητας), 7 παρ. 2 (Τα βασανιστήρια, **οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ...** απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει.), 21 παρ. 2 (.....και όσοι πάσχουν

---

²⁵ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Α., (2005), *Το Κοινωνικό Δικαίωμα στην Υγεία, Συνταγματική Θεμελίωση*, Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 40

²⁶ Για την υγεία ως κοινωνικό αγαθό βλ. ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Γ. (1988), *Ο προγραμματισμός του τομέα της υγείας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 36

²⁷ Το ότι οι κυβερνήσεις είναι υπεύθυνες για την υγεία των λαών του προκύπτει από το άρ. 10 του Καταστατικού Χάρτη της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας, που κυρώθηκε από το ΝΔ 436/21.10.1947 και από το άρθρο 11 του αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη.

²⁸ ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ-ΒΑΖΑΙΟΥ, Ε. (1993), *Γενικές αρχές ιατρικού δικαίου*, Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 22επ.

από **ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο** έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος).

Φορείς του δικαιώματος στην υγεία σύμφωνα με την κατ' άρθρο 21, παρ. 3 συνταγματική επιταγή είναι οι έλληνες πολίτες. Οι πολίτες κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης επίσης δικαιούνται ανάλογες υπηρεσίες υγείας με τους ημεδαπούς. Ωστόσο, η νέα ρύθμιση του άρθρου 5, παρ. 5, όπως ανωτέρω, (εισήχθη με το Ψήφισμα της 6^{ης} Απριλίου 2001 της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων), καθιερώνει πανηγυρικά το δικαίωμα προστασίας της υγείας για όλους, καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας του. Όσον αφορά στους αλλοδαπούς από τρίτες χώρες, ούτως ή άλλως, δεν μπορούν να αποκλεισθούν από την πρόσβαση στην υγεία γιατί κάτι τέτοιο θα αντέβαινε σαφώς στην συνταγματική αρχή του σεβασμού και της προστασίας της ανθρώπινης αξίας.²⁹

1.7 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πνευματική ανάπτυξη ως συνταγματικό αγαθό

“Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια...”

Σύνταγμα, άρ. 16, παρ. 4

27

Το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1975 κατοχυρώνει μια σειρά δικαιώματα που αφορούν στην πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου. Συγκλίνουν ρυθμιστικό πεδίο αποτελεί το άρθρο 5 παρ. 1 “Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του...”

Το δικαίωμα στην παιδεία εμφανίζεται ιστορικά για πρώτη φορά στα γαλλικά επαναστατικά συντάγματα. Στην Ελλάδα διακηρύχθηκε στα επαναστατικά συντάγματα και κατοχυρώθηκε στο σύνταγμα του 1911, στο σύνταγμα του 1927 και σε εκείνο του 1952.

Και το δικαίωμα στην παιδεία κατοχυρώνεται και θετικά και αρνητικά. Θετικά με τις αξιώσεις για δωρεάν παιδεία σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης³⁰ και ισότιμη

²⁹ Όπως αναλύσαμε παραπάνω, υπό στοιχείο 1.3

³⁰ Παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια αμφισβήτηση σχετικά με το καθολικό δικαίωμα της δωρεάν παιδείας στα Α.Ε.Ι. λόγω της μη υποχρεωτικής φοίτησης σ' αυτά και με το επιπρόσθετο επιχείρημα ότι ευνοούνται τα τέκνα των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων. Ωστόσο, η πρόθεση του συνταγματικού νομοθέτη είναι σαφής.

πρόσβαση σ' αυτήν και αρνητικά με την αποχή του κράτους αναγνωρίζοντας την ελευθερία της επιστήμης, της έρευνας, της διδασκαλίας (16, παρ. 1). Παράλληλα το άρθρο 16 κατοχυρώνει και την επαγγελματική εκπαίδευση, αποδίδει όμως και μια υποχρέωση στον δικαιούχο, να φοιτήσει υποχρεωτικά εννέα τουλάχιστον χρόνια.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση θεμελιώνει αγωγίμες αξιώσεις έναντι του κράτους για την παροχή δωρεάν δημόσιας εκπαίδευσης, για την οργάνωση και τη συντήρηση επαρκούς εκπαιδευτικού συστήματος και τέλος τη ρύθμιση της ισότιμης πρόσβασης σε αυτό.

Το επίπεδο της παιδείας που παρέχεται πρέπει να είναι υψηλό, ώστε να προσφέρει τα κατάλληλα εφόδια για τις σύγχρονες απαιτήσεις και κυρίως να έχουν όλοι ισότιμη πρόσβαση σ' αυτό. Κάθε εμπόδιο πρόσβασης στην εκπαίδευση συμβάλλει στην αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων.³¹ Υπάρχει νομολογία από την Αμερική, όπου πολιτειακά δικαστήρια έβγαλαν αποφάσεις καταπέλτες για την εκπαιδευτική νομοθεσία και οι περισσότερες απ' αυτές αφορούσαν παράβαση της αρχής της ισότητας, άλλες πάλι ελλιπή υποδομή σε σχέση με τη εγκεκριμένη χρηματοδότηση.

Φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση είναι σύμφωνα με το Σύνταγμα οι έλληνες πολίτες. Εντούτοις, αξιοσημείωτη εξαίρεση από τον κανόνα της άρνησης δικαιωμάτων στους παράτυπους μετανάστες, αποτελεί η δυνατότητα φοίτησης των παιδιών τους στα ελληνικά δημόσια σχολεία, δεδομένου ότι ήδη από το 1998 με τα ΠΔ 200/98 και 201/98, για την εγγραφή στο σχολείο δεν ήταν απαραίτητη η προσκόμιση νομιμοποιητικών εγγράφων.

---

³¹ ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2006), ό.π. σελ. 222/Βλ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, Σ. (επ. υπεύθ.), (1990), *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, τ. 2, σελ. 327 επ.

...“Την γλώσσα την ελληνική οι Ποσειδωνιάται εξέχασαν, τόσους αιώνες ανακατεμένοι με Τυρρηνούς και με Λατίνους, κι άλλους ξένους. Το μόνο που τους έμενε προγονικό ήταν μια ελληνική γιορτή με τελετές ωραίες με λύρες και με αυλούς με αγώνες και στεφάνους. Κι είχαν το συνήθειο προς το τέλος της γιορτής τα παλαιά τους έθιμα να διηγούνται και τα ελληνικά ονόματα να ξαναλένε, που μόλις πια τα καταλάμβαναν ολίγοι”

Κ. Π. Καβάφης

Ποσειδωνιάται, από τα Κρυμμένα Ποιήματα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η μετανάστευση

29

2.1 Έννοια, αίτια και προσλαμβάνουσες της μετανάστευσης

Κοινός τόπος όλων των ορισμών που έχουν δοθεί για τη μετανάστευση είναι η γεωγραφική μετακίνηση, αγνοούνται όμως συνήθως οι συγκεκριμένες συνθήκες οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές ακόμα και πολιτιστικές, που προσδίδουν το κύριο χαρακτηριστικό στο εκάστοτε μεταναστευτικό ρεύμα.

Έτσι λοιπόν, μετανάστευση είναι η φυσική μετάβαση ατόμων και ομάδων από κάποια κοινωνία σε μία άλλη³² ή η μεταφορά ανθρώπινου και εργατικού δυναμικού από μία περιοχή σε κάποια άλλη³³ ή η εγκατάλειψη του πατρικού εδάφους, ή πληρέστερα, η διαδικασία της μετακίνησης είτε περνώντας διεθνή σύνορα είτε μέσα στην επικράτεια ενός κράτους, μπορεί να είναι μετακίνηση πληθυσμού ή ομάδας ανθρώπων και ανεξάρτητα από την έκταση, τη σύνθεση και τις αιτίες της, περιλαμβάνει τη

³² EISENSTADT, S. N. (1953) *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants σε Population Studies*, VII (2), σελ. 167 επ.

³³ CASTLES, S.& KOSACK, G. (1973) *Immigrant workers and the class structure in Western Europe*, Oxford University Press

μετανάστευση των προσφύγων, των εκτοπισμένων, των οικονομικών μεταναστών και των ατόμων που διακινούνται για άλλους σκοπούς, συμπεριλαμβανομένης της οικογενειακής επανένωσης.³⁴ Είναι φανερό ότι εξαιρούνται της μετανάστευσης οι μετακινήσεις των τουριστών, των απλών επισκεπτών, των προσκυνητών, των στρατευμάτων και των εποχικών μετακινήσεων εργαζομένων.

Η μετανάστευση διακρίνεται σε προσωρινή και μόνιμη, με κριτήριο τον τόπο προορισμού σε ηπειρωτική ή υπερπόντια (ανάλογα με το αν η μετακίνηση γίνεται σε χώρες της ίδιας ηπείρου ή από μια ήπειρο σε άλλη αντίστοιχα), σε εκούσια και ακούσια. Εκούσια είναι η από το άτομο οικειοθελής εγκατάλειψη της πατρικής γης, της χώρας της οποίας έχει την ιθαγένεια και ακούσια ονομάζεται η μετανάστευση όταν το άτομο εξαναγκάζεται να φύγει από τη χώρα του εξαιτίας έκτακτων συνθηκών, όπως κοινωνικών αναταραχών, πολέμων, φυσικών καταστροφών.

Κυρίαρχο κίνητρο για τη μετανάστευση θεωρείται η βελτίωση των όρων ζωής. Δημιουργούνται αρνητικά και απωθητικά συναισθήματα στο μετανάστη αναφορικά με τη χώρα του, τη χώρα προέλευσης, όσον αφορά στο χαμηλό βιοτικό επίπεδο, την ισχύουσα νομοθεσία, τυχόν δημογραφικά προβλήματα (υπερπληθυσμού), υψηλή ανεργία και επιζητά καλύτερη οικονομική κατάσταση, βελτίωση του βιοτικού του επιπέδου και κοινωνική άνοδο. “Το βασικότερο κριτήριο είναι αυτό της επαγγελματικής αποκατάστασης. Έτσι έφευγαν από τη χώρα τους που δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να τους αποκαταστήσει επαγγελματικά και εγκαθίσταντο σε χώρες που είχαν έλλειψη εργατών.”³⁵ Τα κυρίαρχα μεταναστευτικά ρεύματα του 20^{ου} αιώνα είχαν κυρίως οικονομικά κίνητρα, όπως εκείνο που προήλθε με την αποαποικιοποίηση, όπως οι υπερπόντιες μεταναστεύσεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου κυρίως προς την Αμερική περιλαμβανομένου του Καναδά (οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι μετανάστευσαν στη Λατινική Αμερική και οι Έλληνες κυρίως στις ΗΠΑ) και την Αυστραλία, οι ηπειρωτικές μεταναστεύσεις εργατικού δυναμικού μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο στις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία, Βέλγιο, Ελβετία και Μεγάλη Βρετανία) αλλά και το πιο πρόσφατο ισχυρό μεταναστευτικό ρεύμα, αυτό που οφείλεται στην αλλαγή του

³⁴ Βλ. International Organization for Migration (IOM), Key Migration Terms <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-n> (πρόσβαση στις 27/12/2014)

³⁵ ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ, Λ. Μ. (1991), *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα, Κοινωνιολογική & Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη – Gutenberg, σελ. 39-40

καθεστώτος στις ανατολικοευρωπαϊκές και τις βαλκανικές χώρες. Υπήρξαν βέβαια παράλληλα και μεταναστεύσεις λόγω διώξεων από αυταρχικά καθεστώτα και φυσικά είναι ακόμα σε εξέλιξη τα σύγχρονα μαζικά ρεύματα μεταναστών και προσφύγων συνεπεία των κοινωνικοπολιτικών εξεγέρσεων στα κράτη της Μέσης Ανατολής, Βόρειας και υποσαχάριας Αφρικής (Αραβική άνοιξη).

Το φαινόμενο της μετανάστευσης δεν είναι κάτι που παρουσιάστηκε σήμερα, η έναρξή του συμπίπτει με την έναρξη της ανθρώπινης ιστορίας. Εντούτοις, στη συστηματική μελέτη για την συναγωγή επιστημονικών συμπερασμάτων για τη μετανάστευση σκοντάφτει κανείς σ' αυτό που εύστοχα ονομάστηκε “παροντισμός, που εννοεί να παρουσιάζει όλα τα φαινόμενα ως καινοφανή”.³⁶ Πραγματικά, οι περισσότεροι άνθρωποι στις αναπτυγμένες χώρες με πλήρη εδραίωση του καπιταλισμού, πιστεύουν ότι όλοι οι άλλοι άνθρωποι μεταναστεύουν στη χώρα τους, ότι η δική τους πατρίδα αποτελεί το κέντρο των μεταναστευτικών ροών από όλο τον κόσμο. Κάθε φορά που το μεταναστευτικό ρεύμα βρίσκεται σε έξαρση ξαφνιάζονται θεωρώντας το ως κάτι καινούργιο, κάτι που γίνεται για πρώτη φορά. Με την έννοια αυτή η μετανάστευση γίνεται αντιληπτή ως “ιστορικό ατύχημα”.³⁷ Στην πραγματικότητα όμως συμβαίνει το αντίθετο. Κάθε τύπος μετανάστευσης έχει ιστορικό προηγούμενο, αν όχι πανομοιότυπο, ωστόσο με κοινά διακριτά χαρακτηριστικά.

2.2 Η μετανάστευση στην Ελλάδα

Η χώρα μας γνώρισε την τελευταία δεκαπενταετία την εμπειρία της χώρας υποδοχής, ενώ, ιδιαίτερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τον 20^ο αιώνα, αποτελούσε ένα από τα κατ' εξοχήν παραδείγματα χωρών αποστολής μεταναστών.³⁸ Η εκροή μεταναστών από την Ελλάδα που είχε ξεκινήσει από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, συνεχίστηκε κατά κύματα τις πρώτες τρεις δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, με το μεταναστευτικό πληθυσμό να κατευθύνεται κυρίως προς τις ΗΠΑ, ενώ μεταπολεμικά στις δεκαετίες 1950-1960 με

³⁶ ΧΡΗΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ., *Θα αλλάξει επιτέλους η μεταναστευτική πολιτική; Τι (δεν) ξέρουμε για τη μετανάστευση*, posted under Ρατσισμός-Μετανάστευση, σε transform! ευρωπαϊκό δίκτυο για τον εναλλακτικό προβληματισμό και τον πολιτικό διάλογο βλ. www.transform-network.net (πρόσβαση στις 8-12-2014)

BENTOYPA, Λ. (2006), *Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20^ο αιώνα σε Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Αθήνα, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής – Gutenberg, σελ. 83-126

³⁷ Έκφραση που χρησιμοποιήθηκε από το Σύνθηγορο του Πολίτη στην ετήσια έκθεσή του το 2003, βλ. www.hlhr.gr (πρόσβαση 20-11-14)

³⁸ ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ, Χ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Δ., (2003), *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

διαφορετικό κατά το πλείστον προορισμό, την Αυστραλία, που πλέον γίνεται η βασικότερη χώρα υποδοχής υπερπόντιων μεταναστών από την Ευρώπη³⁹ και ταυτόχρονα παρατηρείται μια σημαντική μεταναστευτική ροή προς κεντρική και βόρεια Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία, καθόσον η ανοικοδόμηση των μεταπολεμικών χωρών στηρίχτηκε σχεδόν αποκλειστικά στο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό.

Έτσι, ο όρος μετανάστευση για τους έλληνες ήταν συνώνυμο της λέξης αποδημία. Ήδη όμως από τη δεκαετία του 1970 άρχισαν να αντιστρέφονται οι όροι και παρατηρούμε μεγάλη μείωση μεταναστευτικών εκροών με ταυτόχρονη αύξηση των μεταναστευτικών εισροών. Ιδιαίτερα μετά την πτώση της χούντας επέστρεψαν στην Ελλάδα αρκετοί πολιτικοί πρόσφυγες, ενώ παράλληλα οι νέοι περιορισμοί που υιοθέτησαν οι ΗΠΑ και η Αυστραλία στη μεταναστευτική τους πολιτική, οδήγησαν και άλλους έλληνες οικονομικούς μετανάστες να επιστρέψουν.⁴⁰ Παράλληλα άρχισαν να φθάνουν μετανάστες από χώρες της Αφρικής και της Ασίας όπως από την Αίγυπτο και τις Φιλιππίνες.⁴¹

Η μετανάστευση προς τη χώρα μας και γενικότερα προς τη νότια Ευρώπη παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με αντίστοιχα μεταναστευτικά ρεύματα προηγούμενων δεκαετιών προς τις μητροπολιτικές χώρες της Δύσης.

Το ρεύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα, όπως αναφέραμε ήδη από τη δεκαετία του 1970, αλλά κυρίως από τις αρχές του 1990 έως σήμερα, έχει σαφή αναφορά στο μαζικότερο επαναπατρισμό (ομογενείς, παλιννοστούντες), στην ιδιότητα της Ελλάδας ως κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην κατάρρευση του διπολισμού με την αλλαγή καθεστώτος στις πρώην χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού και τη δραματική πτώση του επιπέδου ζωής εκεί, στην άμβλυνση των διαφορών σε βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών με τη δημογραφική και οικονομική πίεση και στις πρόσφατες εξελίξεις της “αραβικής άνοιξης”, με τις ταραχές και τους εμφυλίους στη Βόρεια Αφρική στη Μέση Ανατολή.⁴²

---

³⁹ ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ, Α. Μ., (1991), ό.π. σελ. 34

⁴⁰ PSIMMENOS, I., and GEORGOULAS, S. (2001), Immigration control pathways: the case of Greece, in A. Triantafyllidou, and Bo Strath, *Immigration Pathways: a historic, demographic and social policy perspective*, Brussels:EU/IEU

⁴¹ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ, Τ. (2001), Οι μετανάστες του πρώτου ελληνικού προγράμματος νομιμοποίησης, σε *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, ΑΜΙΤΣΗΣ Γ.- ΛΑΖΑΡΙΔΗ Γ. (επιμ.), Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 91

⁴² Οι πόλεμοι στη Μέση Ανατολή και στη Βόρεια Αφρική προκάλεσαν σημαντικές κινήσεις πληθυσμού. Η Μεσόγειος Θάλασσα χαρακτηρίστηκε από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (UNHCR) “το πιο θανατηφόρο θαλάσσιο πέρασμα για πρόσφυγες και μετανάστες” λόγω των

Η Ελλάδα λόγω και της γεωγραφικής της θέσης και της γειτνίασης με πολλές από τις υπό κρίση χώρες, της μορφολογίας του εδάφους της (με την έννοια της σχετικής αντικειμενικής αδυναμίας αξιόπιστης φύλαξης των συνόρων) και των πολυάριθμων δυνατοτήτων πρόσβασης στα νησιά της, αλλά και της παραοικονομίας της, όπου μπορούν να απασχοληθούν ευκολότερα οι μετανάστες, αποτελεί πόλο έλξης και λειτουργεί πλέον ως χώρα υποδοχής (όπως και οι άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου) για μεγάλο αριθμό μεταναστών, πολλοί από τους οποίους εισήλθαν στη χώρα χωρίς να διαθέτουν τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα εισόδου. Όπως ορθά επισημαίνεται⁴³ η “νέα” αυτή μετανάστευση, η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο διεθνών ανισοτήτων της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας είναι, εν πολλοίς, παράνομη μετανάστευση.

Για μεγάλη μερίδα μεταναστών που διαμένουν στη χώρα, η Ελλάδα δεν αποτελεί τον τόπο τελικού προορισμού, είναι μια χώρα διέλευσης (transit) με στόχο την προώθησή τους σε άλλες χώρες της Ευρώπης, ωστόσο έχουν εγκλωβιστεί στη χώρα. “Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική θα ήθελε η Ελλάδα να καταφέρει να συγκρατήσει τις μεταναστευτικές ροές εντός της επικράτειάς της, δηλαδή στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να μην επιβαρυνθεί ο ευρωπαϊκός βορράς... Η Ελλάδα αντιμετωπίζεται, για πρώτη φορά μετά το 1974, ως χώρα αποστολής προσφύγων, όχι δικής της, αλλά αλλοδαπής ιθαγένειας...”⁴⁴

Πάντως, πρέπει να επισημάνουμε ότι εξαρτάται από ποια σκοπιά, υπό ποίο πρίσμα θα προσεγγίσουμε τη μετανάστευση: αν την αντιληφθούμε ως έλεγχο εισόδου ξένων υπηκόων στην ελληνική επικράτεια την τελευταία δεκαπενταετία, ορθώς θα βγάλουμε το συμπέρασμα ότι πραγματικά η Ελλάδα από χώρα αποστολής μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής επισκεπτών, αν όμως τη δούμε όμως “στη βάση της κινητικότητας της εργασίας στην ιστορική της προοπτική, τότε η νέα μετανάστευση δεν αποτελεί παρά ένα νέο επεισόδιο σε μια σειρά παρόμοιων και διαφορετικών επεισοδίων”⁴⁵

ανθρώπων ζών που χάθηκαν στην προσπάθειά τους να διασχίσουν τη Μεσόγειο και να φτάσουν ως την Ευρώπη

⁴³ KING R., (1999), *Southern Europe in the Changing Global Map of Migration*, in R. King, G. Lazaridis and C. Tsardanidis *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Macmillan: Basingstoke, σελ. 20

⁴⁴ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. (2012), *Η Ευρώπη, η Ελλάδα και η μετανάστευση: υπάρχει έξοδος από τα συντρίμια*, Εισήγηση στη δημόσια συζήτηση που διοργανώθηκε από το ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ - Παράρτημα Ελλάδας “Ποια μεταναστευτική πολιτική χρειάζεται η Ευρώπη της κρίσης”, Αθήνα, www.rmbnet.gr/details.php?id=8079, (πρόσβαση στις 29-12-2014)

⁴⁵ ΠΑΡΣΑΝΟΓΛΟΥ, Δ. (2010) Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του “ξαφνιάσματος” της ελληνικής κοινωνίας από τη μετανάστευση, σε *Μειονότητες και μετανάστευση: λόγος και πολιτικές*, Μ. Παύλου, Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), Αθήνα, Βιβλιόραμα

2.3 Οι Μετανάστες

Σε διεθνές επίπεδο δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτός ορισμός για το μετανάστη. Ο όρος μετανάστης συνήθως θεωρείται ότι καλύπτει όλες τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες η απόφαση για μετανάστευση ελήφθη ελεύθερα από το άτομο, για λόγους “προσωπικής ευκολίας” χωρίς την ύπαρξη κάποιου εξωτερικού επιτακτικού παράγοντα. Ως εκ τούτου, εφαρμόζεται σε πρόσωπα ή και μέλη οικογένειας που μετακινούνται σε άλλη χώρα ή περιοχή και αποσκοπούν στη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου ή των κοινωνικών συνθηκών και γενικότερα να βελτιώσουν τις προοπτικές για τους ίδιους και για τα μέλη της οικογένειάς τους. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ορίζει ως μετανάστη κάθε πρόσωπο που έχει εγκατασταθεί σε μια ξένη χώρα για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους, ανεξάρτητα από τις αιτίες (αν η απόφαση ελήφθη εκούσια ή ακούσια) και τα μέσα (νόμιμα ή μη) που χρησιμοποιούνται για να μεταναστεύσει.⁴⁶

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε το διαφορετικό νομικό περιεχόμενο που προσδίδεται στον ορισμό του μετανάστη σε νομοθετικά κείμενα. Ο παράγοντας της ιθαγένειας αποτελεί το αποκλειστικό κριτήριο για την απόδοση του όρου, καθόσον ο προσδιορισμός του όρου “μετανάστης” αποδίδεται συνήθως με τη λέξη “αλλοδαπός.” Καταδεικνύεται μ’ αυτόν τον τρόπο, ότι το νομικό ενδιαφέρον σταματά στο γεγονός ότι ο “άλλος” δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια και όχι στο σκοπό ή και στην ίδια τη μετακίνηση του μετανάστη. Έτσι λοιπόν, το άρθρο 1 του ισχύοντος ν. 4251/2014 (Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις) ορίζει:

α) Αλλοδαπός είναι το φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ή είναι ανιθαγενής ή β) Πολίτης τρίτης χώρας είναι το φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ούτε την ιθαγένεια άλλου κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης... κ.λπ.

Οι μετανάστες εντάσσονται στο ευρύτερο καθεστώς των αλλοδαπών, αφού το κυρίαρχο κριτήριο διαφοροποίησης που αναγνωρίζει το δίκαιο είναι η ιθαγένεια και η διαμονή. Οι αλλοδαποί διαφοροποιούνται σε δύο κατηγορίες, τους πολίτες κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τους πολίτες τρίτων χωρών. Οι πρώτοι δεν υπόκεινται στους περιορισμούς που τίθενται στους αλλοδαπούς τρίτων χωρών, επειδή

---

⁴⁶ Βλ. International Organization for Migration (IOM), Key Migration Terms <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-n> (πρόσβαση στις 27/12/2014)

ως διαθέτοντες την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, απολαμβάνουν των ίδιων δικαιωμάτων με τους ημεδαπούς. Το δίκαιο των αλλοδαπών, λοιπόν, αφορά ως επί το πλείστον τους μη - ευρωπαϊούς πολίτες, τους υπηκόους τρίτων χωρών, τους πολιτικούς πρόσφυγες και τους ανιθαγενείς. Το ελληνικό δίκαιο επέδρασε σαφώς στον τρόπο που αυτοί οι άνθρωποι διαχωρίστηκαν και διαφοροποιήθηκαν σε κατηγορίες (ομογενείς – αλλογενείς, ευρωπαϊοί πολίτες – μη ευρωπαϊοί πολίτες, νόμιμοι και παράνομοι) παγιώνοντας έτσι αντιλήψεις για τους “άλλους”, τους “ξένους” και τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά άλλοτε με θετικά και άλλοτε με αρνητικά πρόσημα.

“Νόμιμοι” μετανάστες θεωρούνται τα πρόσωπα που είτε έχουν εισέλθει από τα επίσημα σημεία διέλευσης δηλαδή αεροδρόμια, λιμάνια και άλλα επίσημα σημεία εισόδου και παραμένουν στη χώρα διαθέτοντας τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα, είτε εισήλθαν στη χώρα από ανεπίσημες εισόδους, αλλά κατάφεραν να νομιμοποιηθούν και να εφοδιαστούν με την απαραίτητη κάρτα διαμονής.

Οι μόνιμα και νόμιμα διαμένοντες στην Ελλάδα πολίτες τρίτων χωρών έχουν, σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο 4251/14 (όπως ανωτέρω), ελευθερία κίνησης και εγκατάστασης στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας, εκτός εάν με προεδρικό διάταγμα απαγορευτεί η διαμονή και εγκατάστασή τους σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές της χώρας, για λόγους δημόσιου συμφέροντος (άρθρο 21, παρ. 2). Απολαμβάνουν των ίδιων ασφαλιστικών δικαιωμάτων με τους ημεδαπούς, δεδομένου ότι έχουν το δικαίωμα να ασφαλιζονται στους οικείους ασφαλιστικούς οργανισμούς (άρθρο 21, παρ. 2). Στους μετανάστες τρίτων χωρών νόμιμα διαμένοντες, τυγχάνουν εφαρμογής και οι διατάξεις κοινωνικής προστασίας του νομοθετικού διατάγματος 57/1973⁴⁷ (άρθρο 21, παρ. 3), καθώς και της ελεύθερης πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη και της εκπαίδευσης των ανηλίκων (άρθρο 21, παρ. 7, 8, 9, 10).

2.4 Παράτυποι μετανάστες

Ο όρος “παράτυπος” μετανάστης αναφέρεται σε πρόσωπο που δεν είναι υπήκοος ενός κράτους και διαμένει σ’ αυτό χωρίς έγκυρη θεώρηση ή άδεια διαμονής.⁴⁸ Οι λόγοι

---

⁴⁷ Όταν τελούν σε κατάσταση ένδειας, μειωμένης κοινωνικής, σωματικής ή διανοητικής κατάστασης (αναπηρίες, γήρας κ.λπ.), όταν περιέρχονται σε κατάσταση ανάγκης συνεπεία ασθενείας, θεομηνίας κ.λπ. και οι ανάγκες που δημιουργούνται από την κατάσταση στην οποία τελούν δεν καλύπτονται από φορέα κοινωνικής ασφάλισης

⁴⁸ Βλ. www.fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1848-FRA-Factsheet_FRIM_EL_BAT.pdf (πρόσβαση 16-12-1014)

ποικίλλουν: μπορεί να είναι η τυχόν απόρριψη της αίτησης χορήγησης ασύλου που είχε κάνει, τυχόν εκπνοή της διάρκειας της βίζας του ή της άδειας παραμονής του, ή μπορεί να εισήλθε στη χώρα αντικανονικά. Το να βρεθεί δηλαδή κάποιος μετανάστης χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα λοιπόν, συχνά μπορεί να οφείλεται σε μια σειρά αυθαίρετων πολιτικών και χρονοβόρων γραφειοκρατικών διαδικασιών τις οποίες ούτε μπορεί να ελέγξει, αλλά και για τις οποίες δεν φέρει καμία ευθύνη. Και προπαντός η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων διαμονής δεν συνιστά ποινικό αδίκημα, αλλά άπτεται της σφαίρας του διοικητικού δικαίου. Η διαδεδομένη χρήση ενοχοποιητικής γλώσσας επηρεάζει την καθημερινή πραγματικότητα των μεταναστών αυτών. Η αντίληψη ότι είναι παράνομοι ή λαθραίοι δημιουργεί ένα σημαντικό φράγμα στην πρόσβασή τους σε υπηρεσίες και οδηγεί στην κατηγοριοποίησή τους ως εγκληματίες. Όταν λοιπόν χρησιμοποιείται η λέξη παράνομος για να χαρακτηρίσει έναν μετανάστη, τον παρουσιάζει ως εγκληματία που αποτελεί απειλή για το δημόσιο συμφέρον και τη συνοχή του εθνικού ιστού. Αυτό δικαιολογεί και τα κατασταλτικά μέτρα και τη συστηματική κράτηση των παράτυπων μεταναστών, ουσιαστικά όμως απλά και μόνο λόγω της διοικητικής τους κατάστασης.

Οι παράτυποι μετανάστες συναντώνται στην ελληνική αλλά και στη διεθνή βιβλιογραφία ως παράνομοι μετανάστες ή λαθρομετανάστες, ακόμη και σε πολλά από εκείνα τα συγγράμματα που διάκεινται απολύτως ευνοϊκά απέναντί τους και είναι υπέρμαχα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Ωστόσο, ήδη από το 1975 έχει προταθεί η χρησιμοποίηση των όρων “μετανάστες χωρίς χαρτιά” ή “παράτυποι μετανάστες.”⁴⁹ Στην 2433^η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, το Δεκέμβριο του 1975, με θέμα «Μέτρα για να διασφαλιστούν τα ανθρώπινα δικαιώματα όλων των μεταναστών εργατών» μεταξύ άλλων αποφασίστηκε να ζητηθεί από τα όργανα του ΟΗΕ και τις εξειδικευμένες υπηρεσίες να χρησιμοποιούν σε όλα τα επίσημα έγγραφα τον όρο “χωρίς χαρτιά” ή “παράτυποι εργάτες μετανάστες”.⁵⁰ Στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2006 για τα “Ανθρώπινα Δικαιώματα για Παράτυπους Μετανάστες”, στο Ψήφισμα 1509 αναφέρεται: “Η

⁴⁹ Undocumented migrants or irregular migrants / sans-papiers ou migrants irreguliers

⁵⁰ Βλ. και: Διεθνής Διάσκεψη για τον Πληθυσμό και την Ανάπτυξη του ΟΗΕ, Πρόγραμμα δράσης, Κάιρο 1994/ 92^η Σύνοδος της Συνέλευσης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, 2004./ Ψήφισμα Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2009) για την κατάσταση των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Ε.Ε. 2004-2008, παρ. 159/ Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Navi Pillay, 12^η συνεδρία του Συμβουλίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, 2009

Συνέλευση προτιμά να χρησιμοποιεί τον όρο παράτυπος μετανάστης... Αυτός ο όρος είναι πιο ουδέτερος και δεν φέρει ... το στιγματισμό του όρου “παράνομος.” Επίσης, πολυάριθμα διεθνή μέσα ενημέρωσης έχουν εγκαταλείψει τον όρο “παράνομος μετανάστης” όπως το Associated Press. “Το Stylebook δεν εγκρίνει πλέον τον όρο ‘παράνομος μετανάστης’ ή τη χρήση του όρου ‘παράνομος’ για να περιγράψει έναν άνθρωπο”.⁵¹ Το ίδιο φυσικά ισχύει και για τον όρο ‘λαθρομετανάστης’, κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να είναι λαθραίος. Έχουν προταθεί πολλοί όροι ουδέτεροι, που χαρακτηρίζουν αυτή την κατηγορία μεταναστών χωρίς να τους προσβάλλουν και να τους στιγματίζουν, εξαιρουμένων των όρων παράτυποι ή μετανάστες χωρίς χαρτιά, όπως άτυποι, ανεπίσημοι μετανάστες ή μετανάστες σε ανεπίσημη κατάσταση, μετανάστες σε αρρυθμιστη κατάσταση ή ατεκμηρίωτοι μετανάστες, μη μόνιμοι μετανάστες ή μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση.

Οι παράτυποι μετανάστες περιγράφονται επίσης και ως απόβλητοι, παρίες, αόρατοι, σκιάδεις φορείς δικαιωμάτων,⁵² σχεδόν μη υποκείμενα δικαίου. Πραγματικά, εκατομμύρια μετανάστες στον κόσμο ζουν σε συνθήκες παρατυπίας, κατάσταση που τους εκθέτει σε αυξημένο κίνδυνο παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Προσπαθούν να κάνουν τα πάντα για να ζήσουν, συνήθως σε θέσεις εργασίας που είναι επικίνδυνες, βρώμικες και σε εξευτελιστικές συνθήκες και συνήθως σε συνθήκες εκμετάλλευσης, συμπληρώνοντας τα κενά της αγοράς εργασίας. Η παραοικονομία προσφέρει πρόσφορο έδαφος για την εκμετάλλευση των παράτυπων αλλοδαπών,⁵³ δεδομένου ότι αυτοί παραμένουν υποκείμενα δικαίου δεύτερης κατηγορίας, με περιορισμένα έως ανύπαρκτα δικαιώματα. “...Εκμετάλλευση των άτυπων μεταναστών από εργοδότες, που καταβάλλουν χαμηλά μεροκάματα και δεν παρέχουν κοινωνική ασφάλιση, εκμετάλλευση από κυκλώματα ‘διαμεσολάβησης’ για διεκπεραίωση αιτήσεων παραμονής ή εκμετάλλευση από εγκληματικά δίκτυα προαγωγής στην πορνεία ή στην ‘επαγγελματική’ επαιτεία.”⁵⁴ Φοβούμενοι τον εντοπισμό, τη σύλληψη

⁵¹ Associated Press, 2-4-13

⁵² Εφημερίδα ΝΕΑ, 6-10-2007, Χωρίς χαρτιά, χωρίς υγεία;

https://antiphono.wordpress.com/category/από_τα_νέα/page/26/ (τελευταία πρόσβαση 16-1-2015)

⁵³ REYNERI, E., (1999), The Mass Legalisation of Migrants in Italy: Permanent or Temporary Emergence from the Underground Economy?, in M. Baldwin-Edwards and J. Arango (eds) *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, Frank Cass, London, σελ. 91

⁵⁴ MIGHEALTHNET-Έκθεση για την υγεία των μεταναστών στην Ελλάδα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιατρική Σχολή – Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Στατιστικής Ιατρικής, 2009 (MIGHEALTHNET: Information network on good practice in health care for migrants and minorities). <http://www.mighealth.net/el> (πρόσβαση 16-9-2014)

και την απέλαση, οι παράτυποι μετανάστες αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια στην απόλαυση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων της υγειονομικής περίθαλψης, της εκπαίδευσης των παιδιών τους ή της κατάλληλης στέγασης. Ορισμένες κατηγορίες παράτυπων μεταναστών αποδεικνύονται ιδιαίτερα ευάλωτες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση όσων, κυρίως γυναικών, απασχολούνται ως οικιακό προσωπικό. Το ενδεχόμενο να υποστούν διακρίσεις λόγω της καταγωγής ή της εθνικότητάς τους ή να καταστούν θύματα σεξουαλικής βίας είναι υπαρκτό.

Στην Ελλάδα, τόσο οι παλαιότεροι νόμοι περί αλλοδαπών 1975/91, 2910/01, 3386/05, όσο και ο ισχύων 4251/14, εστιάζονται περισσότερο με αστυνομικό πνεύμα στην αντιμετώπιση της παράτυπης μετανάστευσης.⁵⁵ Ο νόμος του 1991 είχε επικριθεί έντονα ως ιδιαίτερα αυστηρός και ταυτόχρονα αναποτελεσματικός, δεδομένου ότι οι συνεχείς απελάσεις, ως μέτρο αντιμετώπισης της παράτυπης μετανάστευσης, το μόνο αποτέλεσμα που έφεραν ήταν η επιβάρυνση της χώρας με το υψηλό κόστος τους, ενώ παράλληλα δεν κατάφερε να ανακόψει την εισροή μεταναστών από ανεπίσημες οδούς.⁵⁶ Οι παράτυποι μετανάστες αποκλείονται από κάθε είδους υπηρεσίες και παροχές. Σύμφωνα με το άρθρο 26 παρ. 1 του ν. 4251/14, με το ίδιο κατ' ουσίαν περιεχόμενο με τις προγενέστερες ρυθμίσεις, “Οι δημόσιες υπηρεσίες, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οργανισμοί και οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και οι οργανισμοί κοινωνικής ασφάλισης υποχρεούνται να μην παρέχουν τις υπηρεσίες τους σε πολίτες τρίτης χώρας, οι οποίοι δεν έχουν διαβατήριο ή άλλο ταξιδιωτικό έγγραφο που αναγνωρίζεται από διεθνείς συμβάσεις και θεώρηση εισόδου ή άδεια διαμονής και γενικά δεν αποδεικνύουν ότι έχουν εισέλθει και διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα.”

Μολονότι ο κανόνας που διέπει την ισχύουσα νομοθεσία είναι η άρνηση των δικαιωμάτων στους μετανάστες χωρίς χαρτιά, εξαιρέσεις καθιερώνονται στο άρθρο 26, παρ. 2 με την εισαγωγή για νοσηλεία των παράτυπων μεταναστών σε έκτακτες

---

⁵⁵ Βέβαια η γενικότερη τάση στην Ε.Ε. είναι προς την κατεύθυνση της περιχαράκωσης των μεταναστών εκτός των τειχών του “φρουρίου Ευρώπη” – βλ. AMNESTY INTERNATIONAL, (2014), Το ανθρώπινο κόστος του φρουρίου Ευρώπη – Παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταναστών και προσφύγων στα σύνορα της Ευρώπης, www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2014/fortress_europe_report.pdf (πρόσβαση 2-1-2015)

⁵⁶ ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ, Ι. (1994), Το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα, σε Θεοδωρόπουλος Χ., Συκιάτου Α. (επιμ.), *Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Εστία, σελ. 182-193/ ΣΤΑΥΡΟΥ, Σ. (1992), *Ο νόμος 1975/91 για τον έλεγχο των αλλοδαπών, κάτω από το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, του πρόσφυγα και του μετανάστη*, Νομικό Βήμα, τ. 40, σελ. 959-968

περιπτώσεις, των επίτοκων και των ανήλικων και στο άρθρο 21, παρ. 8 για την εγγραφή στα δημόσια σχολεία των ανήλικων τέκνων.

2.5 Τα δικαιώματα των μεταναστών στο διεθνές δίκαιο

Τα δικαιώματα των μεταναστών από τρίτες χώρες κατοχυρώνονται είτε από διεθνείς συμβάσεις είτε από διμερείς ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και στη χώρα προέλευσης.

Από τις διεθνείς συμβάσεις ιδανικό πρότυπο αποτελεί η *Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* των Ηνωμένων Εθνών (1948) που στα τριάντα άρθρα της εγγυάται μια σειρά ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων για κάθε άνθρωπο ανεξαρτήτως ιθαγένειας.⁵⁷ Τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει θα πρέπει να έχουν πλήρη εφαρμογή (άρθρο 28) και να είναι αναπαλλοτρίωτα και απαραβίαστα από κράτη, ομάδες ή άτομα.

Επίσης, η *Διεθνής Σύμβαση των Η.Ε. για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργατών και των Μελών της Οικογένειάς τους* (1990) ορίζει στο άρθρο 7 ότι τα κράτη “αναλαμβάνουν, σύμφωνα με τα διεθνή κείμενα σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, να σεβαστούν και να εξασφαλίσουν σε όλους τους διακινούμενους εργαζομένους και τα μέλη των οικογενειών τους τα δικαιώματα που προβλέπονται στη Συνθήκη χωρίς διάκριση οποιουδήποτε είδους”.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 της *Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων* (1966) “...τα κράτη αναλαμβάνουν να απαγορεύσουν και να εξαλείψουν τις φυλετικές διακρίσεις σε όλες τις μορφές τους και να εγγυηθούν το δικαίωμα του καθένα, χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, το χρώμα ή την εθνική προέλευση, στην ισότητα ενώπιον του νόμου, ιδίως ως προς την απόλαυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλεια.”

Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας (ΔΣΕ) της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) κατοχυρώνουν γενικά ίση προστασία των δικαιωμάτων στα οποία αναφέρονται, ανεξάρτητα της ιθαγένειας του δικαιούχου. Η ΔΣΕ 11 (1962) ορίζει ότι κάθε συμβαλλόμενο κράτος υποχρεώνεται να χορηγήσει στο έδαφός του στους υπηκόους

---

⁵⁷ ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Α. (1989), *Η κοινωνική ασφάλεια και η Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, ΕΚΔΑ

οποιασδήποτε άλλης χώρας ισότητα μεταχείρισης σε ό,τι αφορά στα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλειας.⁵⁸

Σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης το σημαντικότερο κείμενο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία αναγνωρίζει γενικά το δικαίωμα αλλοδαπών να εγκατασταθούν σε ευρωπαϊκή χώρα. Ούτε η ΕΣΔΑ όμως, ούτε ο αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης κατοχυρώνουν δικαίωμα εισόδου στην επικράτεια μιας χώρας, αλλά ισχύουν μόνο για τους αλλοδαπούς τους ήδη νόμιμα εγκατεστημένους στη χώρα. Προκύπτει, λοιπόν, ότι τα κράτη μπορούν να ορίζουν κυρίαρχα τα της εισόδου στο έδαφός τους.

Κατά την κρατούσα άποψη η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης καθιερώνουν μόνο αντικειμενικές υποχρεώσεις των κρατών και όχι υποκειμενικά δικαιώματα, με την έννοια ότι είναι απαραίτητη η νομοθετική κατοχύρωσή τους και εξειδίκευση, αλλιώς δεν μπορούν οι δικαιούχοι να επικαλεστούν τις διατάξεις τους ενώπιον των δικαστηρίων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο αξίζει να γίνει μνεία και των: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια, η Ευρωπαϊκή Συνθήκη για την Κοινωνική Ασφάλιση και ο Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλισης.

Από τις προαναφερόμενες διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις μόνο η Διεθνής Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών εργατών και των μελών των οικογενειών τους προβλέπει μέτρα προστασίας και για τους παράτυπους μετανάστες. Στο άρθρο 68 δεσμεύει μεν τα συμβαλλόμενα κράτη να λάβουν μέτρα πρόληψης και εξαφάνισης της παράτυπης μετανάστευσης, προσανατολίζει όμως τις αρχές των κρατών να μη στρέφονται κατά των παράτυπων μεταναστών, αλλά των εργοδοτών τους, με μέτρα και κυρώσεις που δεν θα επηρεάζουν τα δικαιώματα των μεταναστών. Τονίζει επίσης στο άρθρο 70 ότι η απασχόληση των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση θα αποθαρρυνθεί αν γίνουν σεβαστά τα

---

⁵⁸ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ (επ. υπεύθ), ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Ξ., ΚΩΣΤΟΥΛΑ, Μ., ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Μ., ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Θ., ΧΑΜΟΔΡΑΚΑ, Ξ. (2004), *Νομικές, Θεσμικές και Διοικητικές Διαστάσεις του Καθεστώτος Εισόδου και Παραμονής Μεταναστών στην Ελλάδα, Προκλήσεις και Προοπτικές Βελτίωσης, Μελέτη Συμβατότητας του Ελληνικού και του Ευρωπαϊκού Θεσμικού Πλαισίου*, Αθήνα, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου

θεμελιώδη δικαιώματά τους. Τέλος στο άρθρο 30 προβλέπει ανεπιφύλακτα το δικαίωμα στην εκπαίδευση για τα παιδιά των παράτυπων μεταναστών.

Στο Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΔΣΟΙΚΠ) των Ηνωμένων Εθνών αναφερθήκαμε εκτενώς στο υπό στοιχία 1.3 κεφάλαιο.

*“Τα παιδιά σου δεν είναι παιδιά σου ...
Μπορείς να τους δώσεις την αγάπη σου, αλλά όχι τις σκέψεις σου
αφού ιδέες έχουν δικιές τους
Μπορείς να δίνεις μια στέγη στο σώμα τους, αλλά όχι στις ψυχές τους
αφού οι ψυχές τους κατοικούν στο σπίτι του αύριο ...
Μπορεί να προσπαθήσεις να τους μοιάσεις
Αλλά μη γυρέψεις να τα κάνεις σαν εσένα
Αφού η ζωή δεν πάει προς τα πίσω ούτε ακολουθεί στο δρόμο του το
χτες”*

Χαλίλ Γκιμπράν (από το βιβλίο Ο κήπος του προφήτη)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το παιδί

42

3.1 Ιστορική ανασκόπηση των δικαιωμάτων του παιδιού

Δεν είναι περίεργο ότι οι πρώτοι κοινωνικοί νόμοι, μακρινοί προάγγελοι του μελλοντικού προνοιακού συστήματος, αποσκοπούσαν στην προστασία του πιο ευάλωτου τμήματος της εργατικής τάξης, των παιδιών. Νόμοι που να περιορίζουν την παιδική εργασία θεσπίστηκαν στην Αγγλία το 1802, στην Πρωσία το 1839 και στη Γαλλία το 1841, πολύ πριν δηλαδή το συνδικαλιστικό κίνημα μπορέσει να κάνει αισθητή την παρουσία του στην πολιτική σκηνή.⁵⁹

Στη Γενεύη το 1924 η Γενική Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών⁶⁰ υιοθετεί την πρώτη Διεθνή Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού, αξιώνοντας κατάλληλες συνθήκες για τη φυσική και νοητική ανάπτυξη του παιδιού, βοήθεια σε δύσκολες καταστάσεις, ενίσχυση σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής, απαγόρευση της παιδικής εργασίας και της εκμετάλλευσης και δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η Κοινωνία των Εθνών δημιούργησε μια επιτροπή ελέγχου και συντονισμού της εφαρμογής της

---

⁵⁹ ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2006), *Τα Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π. σελ. 18

⁶⁰ Πρόδρομος του Ο.Η.Ε.

Διακήρυξης. Η Διακήρυξη της Γενεύης, όπως έγινε γνωστή, κατοχυρώνει ουσιαστικά μόνο δικαιώματα προστασίας, ενώ όπως και η μεταπολεμική τροποποίησή της του 1959 δεν ήταν δεσμευτικές, ως μη αγώγιμες.

Το 1978 η Πολωνία πρότεινε στα Ηνωμένα Έθνη να προχωρήσουν σε μια διεθνή συμφωνία με σκοπό να προάγει τα δικαιώματα του παιδιού σε δεσμευτικό διεθνές δίκαιο και έντεκα χρόνια μετά το 1989 η Ολομέλεια των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε τη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού. Η ευρύτητα επικυρωμένη Σύμβαση στην ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶¹, θεμελιώνει τρεις μεγάλες κατηγορίες δικαιωμάτων, προστασία, παροχές και συμμετοχή. Στην προστασία (protection) περιλαμβάνεται το δικαίωμα στη ζωή, στην επιβίωση, στην ανάπτυξη και την προστασία από τη βία, την παραμέληση, την κακοποίηση και την εκμετάλλευση, στην πρόνοια (provision) το δικαίωμα στην ενημέρωση, στην κοινωνική ασφάλεια, στην υγεία και στην εκπαίδευση και τέλος στη συμμετοχή αναγνωρίζεται η ελευθερία της έκφρασης, της σκέψης και της συνείδησης του παιδιού. Τα παιδιά μετά τη Διεθνή Σύμβαση αναγνωρίζονται πια ως αυτόνομες προσωπικότητες άξιες σεβασμού, προστατεύονται ως μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα και θεωρούνται πλέον ως υποκείμενα που είναι σε θέση να γνωρίζουν και να διατυπώνουν τα δικαιώματά τους, υπό την προϋπόθεση ότι τους παρέχονται οι κατάλληλες ευκαιρίες και δυνατότητες. Η Σύμβαση δεν προσεγγίζει τα δικαιώματα του παιδιού σε αντιπαράθεση με τα δικαιώματα των ενηλίκων, ούτε ως εναλλακτικά ή ως ακυρωτικά των δικαιωμάτων των γονιών, αλλά ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ισχύουν κατά προτεραιότητα για τα παιδιά γιατί τα παιδιά, ως πιο ευάλωτα και αναγκαστικά εξαρτημένα από τους ενήλικες, χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας, αλλά όχι μόνο, τα παιδιά εξελίσσονται από νομικό αντικείμενο σε νομικό υποκείμενο. Τα δικαιώματα του παιδιού, όπως θεμελιώνονται στη Σύμβαση, πιθανόν να μην καταφέρνουν να αποκλείσουν τις πιθανότητες παραβίασής τους, ωστόσο οικοδομούν μια γέφυρα αλληλεγγύης σε εκείνα τα παιδιά που δοκιμάζονται από τις αδικίες που γίνονται στον κόσμο της καταπίεσης και της καταδυνάστευσης και τα δικαιώματά τους παραβιάζονται καθημερινά στον πόλεμο, στην πορνεία, στην αναγκαστική εργασία, στην κάθε είδους εκμετάλλευση. Σήμερα 193 χώρες έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση. Στην πραγματικότητα, μόνο δύο χώρες στον κόσμο, η

---

⁶¹ Στην Ελλάδα κυρώθηκε με το νόμο 2101/1992

Σομαλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, δεν έχουν δώσει στη Σύμβαση νομική ισχύ, αν και οι δύο την έχουν υπογράψει.⁶²

Με το νόμο 2909/2001 ιδρύθηκε το Εθνικό Παρατηρητήριο για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα και εντάχθηκε στη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς του τότε Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Έργο του Παρατηρητηρίου είναι η παρακολούθηση και η προώθηση της εφαρμογής της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού στην Ελλάδα. Στη θεωρία, γιατί στην πράξη, παρά τις επανειλημμένες εισηγήσεις του Συνηγόρου του Παιδιού, δεν έχει αναλάβει ακόμη αυτόν το ρόλο.

3.2 Τα παιδιά σε παράτυπη κατάσταση: Δικαιώματα και παραβιάσεις

Παιδί, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του παιδιού του ΟΗΕ⁶³ “θεωρείται κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός αν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία.”⁶⁴

Σύμφωνα δε με το άρθρο 2, παρ. 1: “Τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να σέβονται τα δικαιώματα της Σύμβασης και να τα εγγυώνται σε **κάθε παιδί** που υπάγεται στη δικαιοδοσία τους, χωρίς καμία διάκριση φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων του παιδιού ή των γονέων του ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή της εθνικής, εθνικιστικής ή κοινωνικής καταγωγής τους, της περιουσιακής τους κατάστασης, της ανικανότητάς τους, της γέννησής τους ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης” και παρ. 2: “Τα συμβαλλόμενα κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα ώστε να προστατεύεται αποτελεσματικά το παιδί έναντι κάθε μορφής διάκρισης ή κύρωσης, βασισμένης **στη νομική κατάσταση**, στις δραστηριότητες, στις εκφρασμένες απόψεις ή στις πεποιθήσεις των γονέων του, των νόμιμων εκπροσώπων του ή των μελών της οικογένειάς του.”

⁶² Βλ. www.unisef.gr/η-σύμβαση-για-τα-δικαιώματα-του-παιδιού-με-απλά-λόγια/a4-467-22 (πρόσβαση 20-12-2014)

⁶³ Υιοθετήθηκε ομόφωνα από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 20 Νοεμβρίου 1989 και κυρώθηκε από την Ελλάδα το Δεκέμβριο του 1992

⁶⁴ Ωστόσο, για να εξακριβωθεί η βιολογική ηλικία του ατόμου που δεν είναι πάντα εύκολο, αν μη τι άλλο επειδή, κυρίως σε ό,τι αφορά την περίπτωση των παιδιών των παράτυπων μεταναστών, συνήθως δεν φέρουν μαζί τους τα σχετικά έγγραφα γεννήσεως. Η διαμάχη γύρω από την πρακτική της αμφισβήτησης της ηλικίας των ασυνόδευτων ανηλίκων και η αξιοπιστία των τεχνικών που εφαρμόζονται για την εκτίμηση της ηλικίας καταδεικνύει την σημασία και την πολυπλοκότητα του έργου της εξακρίβωσης της ηλικίας ενός νεαρού ατόμου σε περίπτωση απουσίας κάποιας σχετικής τεκμηρίωσης.

Φορείς, λοιπόν, των δικαιωμάτων προστασίας, πρόνοιας και συμμετοχής είναι όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά, ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, φύλου, θρησκείας και νομικής κατάστασης.

Μολονότι λοιπόν, το κάθε παιδί είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και προστασίας και η νομοθεσία θα πρέπει να προστατεύει τα δικαιώματα όλων των παιδιών, έχει παρατηρηθεί η απουσία των δικαιωμάτων του παιδιού στις μεταναστευτικές πολιτικές.⁶⁵ Υπάρχει χαμηλή συστηματική εξέταση των επιπτώσεων των μεταναστευτικών πολιτικών στα παιδιά, τα οποία συνήθως υπόκεινται στα ίδια μέτρα ελέγχου της μετανάστευσης (συμπεριλαμβανομένης της κράτησης, απέλασης και περιορισμένης πρόσβασης σε βασικές υπηρεσίες) όπως και οι ενήλικες, ιδιαίτερα όταν συνοδεύονται από γονέα ή άλλο φροντιστή. Ακόμα και σε μεμονωμένες αποφάσεις που επηρεάζουν άμεσα τα παιδιά, όπως η χορήγηση ή η άρνηση νόμιμου καθεστώτος παραμονής, ή η κράτηση ή η απέλαση των ίδιων και των οικογενειών τους, σπάνια δίνεται η πρέπουσα προσοχή και σημασία στις επιπτώσεις στα δικαιώματα του παιδιού.

Το καθεστώς παραμονής των παιδιών συνήθως συνδέεται με τους γονείς τους. Έτσι, τα παιδιά βρίσκονται σε παράτυπο καθεστώς όταν οι γονείς τους δεν διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα (για παράδειγμα λόγω της απώλειας εργασίας τους, απόρριψης της αίτησης για άσυλο ή της εισόδου τους στη χώρα από ανεπίσημες οδούς) ή επειδή δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για την επίσημη οικογενειακή επανένωση. Τα παιδιά καταλήγουν ως μετανάστες χωρίς έγγραφα επειδή οι γονείς τους είναι ατεκμηρίωτοι. Μερικά παιδιά γεννιούνται ως παράτυποι μετανάστες, αν και ποτέ δεν έχουν μετακινηθεί, επειδή γεννιούνται από γονείς χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα και δεν υπάρχει καμία χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου η ιθαγένεια να χορηγείται με μόνη τη γέννηση στο έδαφός της.

Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει στην κατηγορία των ασυνόδευτων ανηλίκων, οι οποίοι εισέρχονται στη χώρα χωρίς τη συνοδεία κάποιου ενήλικου υπεύθυνου για τη φροντίδα τους. Ο συνολικός αριθμός των ασυνόδευτων ανηλίκων που βρίσκονται στην

---

⁶⁵ *A Child is a Child – How the European Union can Ensure the Rights of Undocumented Migrant Children*, A debate co-organised by PICUM and Nathalie Griesbeck MEP, Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe (ALDE) at the European Parliament on 14 November 2013. βλ. <http://picum.org/en/news/blog/43372/> (τελευταία πρόσβαση 12-1-2015)

Ελλάδα δεν είναι γνωστός.⁶⁶ Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στην εκμετάλλευση, την κακοποίηση και τη βία, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες που καταγράφηκαν σε έρευνα του Παρατηρητηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.⁶⁷ Για τη μερίδα αυτή των ανηλίκων δεν υπάρχει καμιά ουσιαστική μέριμνα, ενώ ο θεσμός του επιτρόπου για τους ασυνόδευτους ανηλίκους παραμένει ανενεργός.⁶⁸ Κατά αυτόν τον τρόπο, αντιμετωπίζονται ως ενήλικοι μετανάστες χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα ή ως ενήλικοι μετανάστες αιτούντες άσυλο.

Η τρέχουσα προσέγγιση για τα παιδιά των μεταναστών είναι αποσπασματική, με έμφαση στην προστασία ορισμένων κατηγοριών των παιδιών, όπως των ασυνόδευτων ανηλίκων, των αιτούντων άσυλο, των προσφύγων και των παιδιών θυμάτων εμπορίας. Πολλά παιδιά αντιμετωπίζουν νομοθετικό κενό και σοβαρές και συστηματικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους. Όμως, το να είναι ένα παιδί με το γονιό του ή με έναν κηδεμόνα πολλές φορές δεν το προστατεύει από τον πνιγμό στη θάλασσα, ούτε από τις βλαβερές συνέπειες του να τίθεται υπό κράτηση. Ούτε αναπληρώνει τη δημόσια εκπαίδευση, ούτε προστατεύει από την ασθένεια όταν δεν υπάρχει το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας, ούτε δίνει τη δυνατότητα προσβολής εκείνων των αποφάσεων για τη μετανάστευση που δεν λαμβάνουν υπόψη τα συμφέροντα και τις ανάγκες του παιδιού.⁶⁹ Η προσέγγιση ως προς τα δικαιώματα των παιδιών οφείλει να προστατεύει όλα τα παιδιά των μεταναστών, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών χωρίς έγγραφα και των οικογενειών τους.

Η ποικιλόμορφη αυτή ομάδα των παιδιών – μεταναστών, ελάχιστα λαμβάνεται υπόψη από τις μεταναστευτικές ή κοινωνικές πολιτικές, καθώς η σύνδεση με το νομικό καθεστώς των γονιών τους δεν επιτρέπει την εξέταση της δικής τους ατομικής κατάστασης για τη χορήγηση ή την άρνηση αδειών διαμονής ή καθεστώτος διεθνούς προστασίας. Υπάρχει πολύ μικρή έως καθόλου ευαισθητοποίηση των φορέων χάραξης πολιτικής, των κοινωνικών λειτουργών και των μέσων ενημέρωσης για τα παράτυπα

---

⁶⁶ Human Rights Watch (2008), *Left to Survive: Systematic Failure to Protect Unaccompanied Migrant Children in Greece*, HRW Report, N.Y. www.hrw.org/reports/2008/01/30/world-report-2008 (πρόσβαση 9-11-2014)

⁶⁷ Human Rights Watch ό.π.

⁶⁸ ΠΑΣΣΑ, Ξ (2008), Τα κοινωνικά δικαιώματα των αιτούντων άσυλο, των προσωρινά διαμενόντων για ανθρωπιστικούς λόγους και των προσφύγων, σε *Οδηγός Διαπολιτισμικής Συμβουλευτικής*, Κ. ΣΚΛΑΒΟΥ (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα

⁶⁹ V. KNAUS of UNICEF, in the debate: *A Child is a Child – How the European Union can Ensure the Rights of Undocumented Migrant Children*, co-organised by PICUM and Nathalie Griesbeck MEP, Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe (ALDE) at the European Parliament on 14 November 2013, ό.π.

παιδιά, για τα οποία δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία. Σχετικά με τους αριθμούς, μία μελέτη στο Ηνωμένο Βασίλειο εκτιμά ότι το 2011, κατοικούσαν στο Ηνωμένο Βασίλειο περίπου 120.000 παιδιά σε παράτυπο καθεστώς, εκ των οποίων τουλάχιστον 60-65.000 γεννήθηκαν εκεί.⁷⁰ Στις περισσότερες χώρες, οι νόμοι και οι πολιτικές μετανάστευσης αποκλείουν παιδιά από τη λήψη βασικών υπηρεσιών, την προστασία και την δικαιοσύνη, λόγω του καθεστώτος διαμονής τους.⁷¹ Επιπλέον, η πρόσβασή τους μπορεί να μπλοκαριστεί από πρακτικά εμπόδια. Για παράδειγμα, πολλά παιδιά σε παράτυπη κατάσταση δεν είναι σε θέση να εγγραφούν σε σχολεία, επειδή δεν μπορούν να προσκομίσουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά εγγραφής, ακόμα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου τα παιδιά χωρίς χαρτιά έχουν δικαίωμα να φοιτούν στα σχολεία.

Τα παράτυπα παιδιά συνήθως υπόκεινται στα ίδια μέτρα ελέγχου της μετανάστευσης με τους γονείς τους, συμπεριλαμβανομένης της κράτησης, της απέλασης και των περιορισμών σχετικά με τα βασικά δικαιώματα, χωρίς τη δέουσα συνεκτίμηση των επιπτώσεων στα παιδιά, των δικαιωμάτων τους, της ευημερίας και της ανάπτυξής τους με βραχυπρόθεσμους ή μακροπρόθεσμους όρους. Στα δύο τρίτα των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κρατούνται ασυνόδευτοι ανήλικοι ή οικογένειες με ανήλικους, ενώ υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι η κράτηση των παιδιών έχει βλαβερές επιπτώσεις στην σωματική και ψυχική υγεία, στην ευημερία και την ανάπτυξη των παιδιών. Η κράτηση αποτελεί πάντα μια παραβίαση των δικαιωμάτων του παιδιού και δεν μπορεί ποτέ να είναι προς το καλύτερο συμφέρον του. Σ' αυτή την κατεύθυνση έχουν αναφερθεί ανησυχητικές και συστηματικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών, όπως για παράδειγμα στην Ισπανία και συγκεκριμένα στη Μαδρίτη, στην οποία η αστυνομία επισκέφθηκε καταφύγια που στεγάζουν ανήλικους μετανάστες για να συλλάβει όποιους πλησίαζαν τα δεκαοκτώ. Ως αποτέλεσμα, πολλοί από τους νεαρούς εγκατέλειψαν το καταφύγιο και επέλεξαν να ζήσουν στο δρόμο και να μη ζουν συνέχεια με τον κίνδυνο της σύλληψης και της απέλασης.

Τον Ιανουάριο του 2008, η Επιτροπή Κοινωνικών Υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δημοσίευσε μια έκθεση με τίτλο “Παιδική φτώχεια και ευημερία στην Ε.Ε.”

---

⁷⁰ SIGONA, N. and HUGHES, V. (2012), *No Way Out, No Way In: Irregular migrant children and families in the UK*, ESRC Centre on Migration Policy and Society, University of Oxford.

⁷¹ Στην Έκθεση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης που οργάνωσε η PICUM (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants) με θέμα: *Παιδιά χωρίς έγγραφα στην Ευρώπη: Αόρατα θύματα της περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής*, τον Ιανουάριο του 2009, τονίστηκε ότι όλα τα διοικητικά και τα πρακτικά εμπόδια που παρακωλύουν τη σωστή πρόσβαση στις υπηρεσίες θα πρέπει να εξαλειφθούν.

Σε αυτή την έκθεση αναφέρεται ότι ο κίνδυνος φτώχειας που αντιμετωπίζουν οι ανήλικοι μετανάστες στις περισσότερες χώρες, μπορεί να είναι δύο έως πέντε φορές υψηλότερος από τον κίνδυνο που αντιμετωπίζουν τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν γεννηθεί στη χώρα που είναι εγκατεστημένοι. Ακόμη και αν η έκθεση δεν αναφέρει το νομικό καθεστώς των παιδιών αυτών, μπορεί εύκολα να υποστηριχθεί ότι για τα παιδιά σε παράτυπο καθεστώς, ο κίνδυνος θα μπορούσε να είναι ακόμα υψηλότερος.

Επομένως, θα έπρεπε οι διατάξεις για τη στέγαση να μην αποκλείουν τις οικογένειες σε παράτυπη κατάσταση, ιδίως λόγω της σημασίας του δικαιώματος σε επαρκή στέγαση, προαπαιτούμενο ώστε τα παιδιά να μπορέσουν να απολαύσουν τα άλλα κοινωνικά δικαιώματα και να αποτραπεί η εξαθλίωση.

Μέρος Δεύτερο

49

Το Δικαίωμα στην Εκπαίδευση
για τα “παράτυπα” Παιδιά

“1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση και, ιδιαίτερα, για να επιτευχθεί η άσκηση του δικαιώματος αυτού προοδευτικά και στη βάση της ισότητας των ευκαιριών:

α. Καθιστούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση υποχρεωτική και δωρεάν για όλους

β. Ενθαρρύνουν την ανάπτυξη διαφόρων μορφών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τόσο γενικής όσο και επαγγελματικής, τις καθιστούν ανοιχτές και προσιτές σε κάθε παιδί και παίρνουν κατάλληλα μέτρα, όπως η θέσπιση της δωρεάν εκπαίδευσης και της προσφοράς χρηματικής βοήθειας σε περίπτωση ανάγκης [...]”

Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του Παιδιού,
άρθρο 28, παρ. 1, εδ. 1 και 2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

51

Η πρόσβαση στην εκπαίδευση στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

4.1 Η Διεθνής Προστασία του Δικαιώματος στην Εκπαίδευση

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι από τα πρώτα κοινωνικά δικαιώματα που προστατεύτηκαν από Σύνταγμα, κυρίως από τα γαλλικά επαναστατικά συντάγματα και θεωρείται ότι συνδέει τα δικαιώματα πρώτης και δεύτερης γενιάς. Οι αντιπαραθέσεις σχετικά με τη φύση του υπήρξαν έντονες και πολλές φορές κατά το 19^ο αιώνα στη Γαλλία και στη Γερμανία απετέλεσε αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στην εκκλησία και το κράτος με σκοπό τον έλεγχο της εκπαίδευσης.⁷² Το σύγχρονο ίσως πρόβλημα είναι το δικαίωμα στην εκπαίδευση ευάλωτων ομάδων, όπως των παράτυπων αλλοδαπών.

Η καθολική πρωτοβάθμια εκπαίδευση αποτέλεσε έναν από τους Αναπτυξιακούς Στόχους που υιοθέτησαν τα Ηνωμένα Έθνη για την αντιμετώπιση της φτώχειας. Μέχρι το 2015 “τα παιδιά παντού, αγόρια και κορίτσια εξίσου, θα είναι σε θέση να

⁷² ANHEIER, H. (1992), An elaborate network, profiling the 3d sector in Germany, in Gidron, G., Kramer R., Salmon L. (eds), *Government and the 3d sector*. Jossey Bass, S. Francisco, σελ. 31

ολοκληρώσουν ένα πλήρες πρόγραμμα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης”.⁷³ Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η επιτυχία αυτού του στόχου παραμένει σχετική για συγκεκριμένες κατηγορίες παιδιών, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση. Η πρόσβαση των μη-πολιτών στην εκπαίδευση καλύπτεται από μια σειρά εκθέσεις διεθνών οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων, ωστόσο ο αριθμός των παιδιών σε παράτυπη κατάσταση, με άμεση ανάγκη πρόσβασης στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση παραμένει άγνωστος.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση κατοχυρώνεται σε μια σειρά από διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το δικαίωμα για δωρεάν πρωτοβάθμια εκπαίδευση εφαρμόζεται σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς της μετανάστευσης.

Οι σημαντικότερες διατάξεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που θεμελιώνουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση εντοπίζονται:

- στο άρθρο 26, παρ. 1 και 2, της Οικουμενικής Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΟΔΔΑ)⁷⁴ των Ηνωμένων Εθνών, το 1948 ως εξής: (1) “Καθένας έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τουλάχιστον στη στοιχειώδη και βασική βαθμίδα της. Η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι υποχρεωτική...”,
- στο άρθρο 5 (e-v) της Διεθνούς Συμβάσεως για την Εξάλειψη όλων των μορφών Φυλετικών Διακρίσεων του 1965⁷⁵: “... τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να απαγορεύσουν και να εξαλείψουν τις φυλετικές διακρίσεις σε όλες τις μορφές τους και να εγγυώνται το δικαίωμα του καθενός, χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή την εθνοτική καταγωγή, την ισότητα ενώπιον του νόμου, ιδίως στην απόλαυση των ακόλουθων δικαιωμάτων:... ε) των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, ιδίως: ...v) το δικαίωμα στην εκπαίδευση και την κατάρτιση,
- στο άρθρο 13, παρ. 1 και 2 και άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΔΣΟΙΚΠ),⁷⁶ όπως αναλύθηκαν ανωτέρω υπό στοιχεία 1.3.

---

⁷³ U.N. *We can end poverty*, Millennium Development Goals and Beyond 2015, Target 2.A

βλ. www.un.org/millenniumgoals/education

⁷⁴ Universal Declaration of Human Rights (UDHR)

⁷⁵ International Convention on the Elimination Of All Forms of Racial Discrimination (ICERD)

⁷⁶ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)

- στα άρθρα 28 παρ. 1 και 29 παρ. 1 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁷⁷ του 1989, άρθρο 28: 1. “Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση και, ιδιαίτερα, για να επιτευχθεί η άσκηση του δικαιώματος αυτού προοδευτικά και στη βάση της ισότητας των ευκαιριών: α. Καθιστούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση υποχρεωτική και δωρεάν για όλους, β. Ενθαρρύνουν την ανάπτυξη διαφόρων μορφών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τόσο γενικής όσο και επαγγελματικής, τις καθιστούν ανοιχτές και προσιτές σε κάθε παιδί και παίρνουν κατάλληλα μέτρα, όπως η θέσπιση της δωρεάν εκπαίδευσης και της προσφοράς χρηματικής βοήθειας σε περίπτωση ανάγκης. γ....., δ....., ε....., 2....., 3....” Άρθρο 29: “1. Τα συμβαλλόμενα κράτη συμφωνούν ότι η εκπαίδευση του παιδιού πρέπει να αποσκοπεί: α. Στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και στην πληρέστερη δυνατή ανάπτυξη των χαρισμάτων του και των σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων του. β....”

- στο άρθρο 30 της Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργατών και των Μελών των Οικογενειών τους⁷⁸, των Ηνωμένων Εθνών: “Κάθε παιδί εργαζόμενου μετανάστη έχει το θεμελιώδες δικαίωμα της πρόσβασης στην εκπαίδευση σε βάση ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του κράτους. Πρόσβαση σε δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα ή σχολεία προσχολικής εκπαίδευσης δεν θα πρέπει να αποκλειστεί ή να περιοριστεί λόγω της παράτυπης κατάστασης όσον αφορά στην διαμονή ή την απασχόληση είτε του γονέα είτε της παράτυπης παραμονής του παιδιού στο κράτος της απασχόλησης.”

- στο άρθρο 3 της Σύμβασης κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση⁷⁹ της UNESCO του 1960: “Καμία διάκριση κατά την υποδοχή των μαθητών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα... Τα συμβαλλόμενα κράτη να δίνουν στους αλλοδαπούς που διαμένουν στο έδαφός τους την ίδια πρόσβαση στην εκπαίδευση με αυτή που δίνεται στους δικούς τους υπηκόους”.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αξιοσημείωτες διατάξεις για την ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση συναντάμε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)⁸⁰ στο δεύτερο άρθρο του πρώτου Πρωτοκόλλου: “Ουδείς δύναται να στερηθεί

⁷⁷ Convention on the Rights of the Child (CRC)

⁷⁸ International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (ICRMW)

⁷⁹ UNESCO, Convention against discrimination in Education

⁸⁰ European Convention on Human Rights (ECHR)

του δικαιώματος να εκπαιδευθεί....” Και τέλος, στον αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη,⁸¹ στο άρθρο 17, παρ. 2, τα συμβαλλόμενα Κράτη δεσμεύονται να λάβουν μέτρα για την εκπαίδευση των παιδιών ... παρέχοντας δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Οι ευνοϊκές αυτές διατάξεις δεν κάνουν διάκριση ανάμεσα στα παιδιά-φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση και μερικές από αυτές ορίζουν ρητά ότι αφορούν όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος.

4.2 Προστασία του δικαιώματος στην εκπαίδευση στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση χορήγησης του δικαιώματος στην εκπαίδευση στα παιδιά των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Αλλαγές, που όμως δεν είναι πάντα σαφείς και δημιουργούν συχνά αβεβαιότητα στις αρμόδιες εθνικές αρχές, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τους πολίτες. Στην πλειονότητα των κρατών-μελών, το δικαίωμα στην εκπαίδευση παρέχεται σε όλα τα παιδιά στη χώρα, ως εκ τούτου και για τα παιδιά που διαμένουν παράτυπα. Η νομοθεσία στο Βέλγιο, την Ισπανία, την Ιταλία και την Ολλανδία, αναφέρει ρητά το δικαίωμά τους στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Σε τέσσερις χώρες, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, τη Λετονία και τη Λιθουανία, τα παιδιά των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση δεν δικαιούνται πάντα δωρεάν εκπαίδευσης. Στη Βουλγαρία, αν και το Σύνταγμα προβλέπει δωρεάν και υποχρεωτική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η Δημόσια Εκπαιδευτική Πράξη την παρέχει μόνο στα παιδιά με άδεια διαμονής, στα παιδιά με ανάγκη διεθνούς προστασίας και σε παιδιά πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελβετίας. Παιδιά που διαμένουν στη Βουλγαρία παράτυπα, μπορούν να έχουν πρόσβαση στα δημόσια σχολεία μόνο πληρώνοντας τα δίδακτρα. Παρομοίως στην Ουγγαρία, η πρόσβαση σε δημόσια σχολεία για τα παιδιά που δεν έχουν άδεια διαμονής χορηγείται μόνο εφόσον καταβάλλουν το σύνολο των διδάκτρων. Στη Λιθουανία, το κράτος εγγυάται και χρηματοδοτεί την υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση για τα παιδιά των πολιτών και για τα παιδιά των αλλοδαπών που έχουν προσωρινή ή μόνιμη άδεια διαμονής. Παράτυπα παιδιά έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση μόνο αν διαμένουν στο κέντρο

---

⁸¹ Revised European Social Charter (ESC)

αλλοδαπών. Στη Λετονία, σύμφωνα με το άρθρο 3 του νόμου για την εκπαίδευση, οι ανήλικοι πολίτες τρίτων χωρών ή οι ανήλικοι ανιθαγενείς, που δεν έχουν νομικό έρεισμα να διαμένουν στη χώρα, έχουν το δικαίωμα στη βασική εκπαίδευση εντός της προθεσμίας που ορίζεται για εκούσια αναχώρηση, ή κατά τη διάρκεια της περιόδου κατά την οποία έχει αναβληθεί η απομάκρυνση ή κατά τη διάρκεια της κράτησης. Ουσιαστικά λοιπόν μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι οι ανήλικοι παράτυποι μετανάστες δεν έχουν το δικαίωμα να παρακολουθούν δημόσια σχολεία. Στη Σουηδία μόλις το καλοκαίρι του 2013 κατοχυρώθηκε με νόμο η πρόσβαση των παιδιών των παράτυπων μεταναστών στα δημόσια σχολεία, από το νηπιαγωγείο ως το λύκειο. Η νέα νομοθεσία δεν καθιστά υποχρεωτική την εκπαίδευση για τα παιδιά αυτά αλλά ακυρώνει την υποχρέωση των σχολείων να ενημερώνει την αστυνομία σε περίπτωση αιτήματος φοίτησης παιδιού χωρίς χαρτιά.

Μερικά κράτη-μέλη, όπως η Τσεχική Δημοκρατία, η Εσθονία και η Πολωνία εγγυώνται πρόσβαση μόνο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και όχι στη δευτεροβάθμια. Για παράδειγμα, στην Τσεχική Δημοκρατία η δευτεροβάθμια εκπαίδευση περιορίζεται σε παιδιά που κατοικούν νόμιμα στη χώρα. Στη Γαλλία μολονότι μεν παρέχεται η πρόσβαση και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μπορεί τα παιδιά άνω των δεκαέξι να απορριφθούν ανάλογα με το δυναμικό του σχολείου.

Όσο υψηλότερα τα επίπεδα της εκπαίδευσης και όσο μεγαλύτερο είναι το παιδί, τόσο περισσότερο περιορίζεται το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Σε γενικές γραμμές, οι ενήλικες που βρίσκονται σε παράτυπη κατάσταση δεν έχουν πρόσβαση στην επαγγελματική κατάρτιση ή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και ως προς την επαγγελματική κατάρτιση συμβαίνει αυτό γιατί συνήθως αυτή αντιμετωπίζεται ως εκπαίδευση για συγκεκριμένη εργασία, κάτι που απαιτεί κατοχή άδειας εργασίας.

Στο πρόσφατο παρελθόν, υπήρξε μια τάση επέκτασης του δικαιώματος πρόσβασης στην εκπαίδευση των παράτυπων μεταναστών και πέρα από την υποχρεωτική εκπαίδευση. Έτσι, το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, αποφάνθηκε, σε μια απόφαση ορόσημο, ότι τα παιδιά χωρίς χαρτιά μέχρι της ηλικίας των δεκαοκτώ έχουν δικαίωμα πέραν της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Επιπλέον, θα πρέπει να προβλέπεται και οικονομική ενίσχυση για αυτά τα άτομα, όποτε κρίνεται απαραίτητη.⁸²

---

⁸² Sentencia del Tribunal Constitucional – STC 236/7-11-2007)

Ομοίως, στην Κύπρο, το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού υπενθυμίζει στους διευθυντές των ιδρυμάτων δημόσιας εκπαίδευσης ότι είναι υποχρέωσή τους να εγγράψουν όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από το καθεστώς των γονιών τους. Απαιτούσε όμως απ' αυτούς με εγκύκλιο του 2004 να αναφέρουν τα στοιχεία επικοινωνίας όλων των παιδιών μεταναστών. Μόλις το 2011 απεσύρθη η εγκύκλιος αυτή και πάλι όχι επίσημα.

Στη Γερμανία μια διαμάχη για το δικαίωμα στην εκπαίδευση έχει κάνει την εμφάνισή της τα τελευταία χρόνια. Μόνο τα κρατίδια της Βαυαρίας και της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας απαιτούν να πηγαίνουν σχολείο όλα τα παιδιά. Στο κρατίδιο της Βάδης-Βυρτεμβέργης το 2008, το Κοινοβούλιο ενέκρινε τροπολογία στο νόμο για τα κρατικά σχολεία για την επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε παιδιά των οποίων εκκρεμεί η αίτηση ασύλου και σε παιδιά με καθεστώς ανοχής λόγω της αναβεβλημένης απέλασής τους.⁸³

Στην Πορτογαλία η παρακολούθηση μαθημάτων της δημόσιας προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας ή και της επαγγελματικής εκπαίδευσης παρέχει νομιμοποίηση στους ανήλικους που είναι γεννημένοι στην Πορτογαλία και μέχρι πρότινος δεν διέμεναν νόμιμα στη χώρα. Οι άδειες παραμονής δίνονται και στα παιδιά και στους γονείς τους και μπορούν να ανανεωθούν κατευθείαν στο σχολείο σε μία ημέρα, αποφεύγοντας τις γραφειοκρατικές διαδικασίες. Η υπηρεσία αλλοδαπών και συνόρων στην Πορτογαλία έχει εκπονήσει μία καμπάνια που στοχεύει στην ευαισθητοποίηση όλων των παραγόντων της σχολικής κοινότητας, θεωρεί την εκπαίδευση έναν παράγοντα ένταξης και ενθαρρύνει τους μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο.

Εν κατακλείδι, σε λίγες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν μπορούν να παρακολουθήσουν το δημόσιο σχολείο. Στα περισσότερα κράτη-μέλη το δικαίωμα στην εκπαίδευση για τα παιδιά χωρίς χαρτιά χορηγείται έμμεσα μέσα από το δικαίωμα στην εκπαίδευση για "όλα τα παιδιά". Αυτό το έμμεσο δικαίωμα όμως προκαλεί σύγχυση μεταξύ των ενδιαφερομένων. Οι διοικήσεις των σχολείων δεν είναι βέβαιες για το δικαίωμα των παιδιών σε παράτυπη κατάσταση και πολλές φορές διστάζουν ή αρνούνται να εγγράψουν τα παιδιά αυτά. Μπορεί να απορρίψουν τις αιτήσεις με πρόσχημα το νομικό καθεστώς διαμονής στη χώρα. Σε άλλες περιπτώσεις πάλι, η

---

⁸³ CREMER H. (2009), *Das Recht Auf Bildung fur Kinder ohne Papiere*, Bonn – Berlin, German Institute

εγγραφή εμποδίζεται από πρακτικά εμπόδια. Για παράδειγμα, έχει αναφερθεί ότι ορισμένες διευθύνσεις σχολείων στην Ολλανδία απέρριψαν παράτυπα παιδιά με το σκεπτικό ότι οι σχολικές εκδρομές στο εξωτερικά θα καταστούν ανέφικτες! Τα πρακτικά αυτά εμπόδια καθιστούν δύσκολη την απόλαυση του δικαιώματος στην εκπαίδευση ακόμη και σε περιπτώσεις που ήταν δυνατή η εγγραφή.

4.3 Παράγοντες που εμποδίζουν την πρόσβαση στα σχολεία

Μια σειρά πρακτικών εμποδίων πρέπει να υπερνικηθούν ώστε να επιτευχθεί η ελεύθερη πρόσβαση των παιδιών των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση στη σχολική εκπαίδευση. Αυτά συνδέονται είτε με την έλλειψη των νομιμοποιητικών εγγράφων είτε με το φόβο του εντοπισμού και της σύλληψης που διακατέχει τα ίδια τα παιδιά ή τους γονείς τους.

4.3α. Νομιμοποιητικά έγγραφα

Το δικαίωμα πρόσβασης στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια μπορεί να υπονομεύεται από τις απαιτήσεις τεκμηρίωσης κατά την εγγραφή. Τα έγγραφα που απαιτούνται συνήθως για την εγγραφή στο σχολείο έχουν να κάνουν με την απόδειξη της ταυτότητας, της κατοικίας ή της εξακρίβωσης της ηλικίας (ημερομηνία γέννησης). Μπορεί να αφορούν επίσης την διαπίστωση της υγείας του παιδιού. Σε όλα σχεδόν τα κράτη-μέλη κάποια είδους τεκμηρίωση είναι υποχρεωτική προκειμένου να εγγραφούν τα παιδιά στο σχολείο. Το Βέλγιο, η Ιταλία, η Ολλανδία και η Πολωνία είναι οι μόνες χώρες στις οποίες επισήμως δεν απαιτούνται έγγραφα για την καταχώριση αν και στην πράξη περιστασιακά έχουν ζητηθεί.

Η προσκόμιση εγγράφων ενδεικτικών της ταυτότητας των παιδιών από τους γονείς είναι προϋπόθεση για την εγγραφή τους στο σχολείο σε πέντε κράτη-μέλη, την Αυστρία, τη Γαλλία, την Ιρλανδία, την Ισπανία και σε κάποια κρατίδια της Γερμανίας. Στη Γερμανία η κατάσταση διαφέρει από περιοχή σε περιοχή. Στη βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία και στο Αμβούργο απαγορευόταν στις διευθύνσεις των σχολείων να απαιτούν να προσκομίσουν οι μαθητές έγγραφα για την διαμονής ή ταυτότητας. Στην Ουγγαρία οι διευθύνσεις των σχολείων απαιτούν ρητά άδεια διαμονής αν το παιδί δεν έχει ουγγρική υπηκοότητα.

Τα έγγραφα που συνήθως απαιτούνται είναι απόδειξη της διεύθυνσης ή πιστοποιητικό γέννησης. Αλλά και εκεί που επίσημα δεν απαιτούνται νομιμοποιητικά

έγγραφα, η πρακτική μπορεί να διαφέρει. Βελγική ΜΚΟ, για παράδειγμα, κατήγγειλε ότι κατά τη διαδικασία της εγγραφής περιστασιακά απαιτήθηκαν από τους γονείς των παιδιών τα διαβατήριά τους.

Η ανάγκη να προσκομιστούν ιατρικά έγγραφα μπορεί επίσης να αποτελέσει εμπόδια, καθώς αυτά δεν είναι πάντα εύκολο να τα προμηθευτούν. Τα γερμανικά και τα ουγγρικά σχολεία ζητούν τα ιατρικά αρχεία των παιδιών, ενώ στη Γαλλία και την Ισπανία είναι απαραίτητο να παρουσιάσουν έγγραφα που να πιστοποιούν ότι έχουν ολοκληρώσει τους απαραίτητους για την ηλικία τους εμβολιασμούς. Τέλος, στη Βουλγαρία ζητούν πιστοποιητικό του επιπέδου της εκπαίδευσης στη χώρα προέλευσης και επιτυχή αποτελέσματα στις εξετάσεις γνώσης της βουλγαρικής γλώσσας.

4.3β Υποχρεώσεις αναφοράς και πρόσβαση των αστυνομικών αρχών σε μαθητικά αρχεία

Όταν οι διευθύνσεις των σχολείων αναφέρουν την παρουσία μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση, οι γονείς δικαιολογημένα αποθαρρύνονται να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο από το φόβο του εντοπισμού και της απέλασης. Τέτοιος κίνδυνος υπάρχει εάν οι μετανάστες αντιληφθούν ότι οι μεταναστευτικές αρχές έχουν πρόσβαση στα, καταχωρημένα στο σχολείο ή στις τοπικές αρχές, δεδομένα των μαθητών. Παρά το γεγονός ότι στην πλειονότητα των κρατών-μελών της ΕΕ οι σχολικές αρχές δεν υποχρεούνται να αναφέρουν την παρουσία παιδιών μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση στην αστυνομία ή στις μεταναστευτικές αρχές, δεν γίνεται πάντα έτσι. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, στην Κύπρο το υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού είχε εκδώσει μία εγκύκλιο το 2004 που απαιτούσε οι διευθυντές των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων να επικοινωνούν με το Τμήμα του Αρχείου Πληθυσμού και Μετανάστευσης και να αναφέρουν τα στοιχεία επικοινωνίας των μαθητών, ώστε να εντοπίζονται οι παράτυποι μετανάστες. Μολονότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ετήσιας Έκθεσης του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Υπουργείο Παιδείας παρείχε οδηγίες σε όλα τα δημόσια σχολεία να εγγράφουν τους μαθητές ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς παραμονής τους και χωρίς να παρουσιάζουν τα απαιτούμενα έγγραφα, σε μια προσπάθεια καλύτερης πρόσβασης στην εκπαίδευση, η έκθεση της ECRI⁸⁴ για την Κύπρο το 2011 παρατηρεί ότι “παρά τη θετική εξέλιξη ακόμα και οι δημόσιοι λειτουργοί υπέδειξαν ότι αυτή η νέα πολιτική δεν εφαρμόζεται

---

⁸⁴ European Commission against Racism and Intolerance

πάντοτε στην πράξη και τα στοιχεία επικοινωνίας των παιδιών των μεταναστών στέλλονται τακτικά στην αστυνομία. Επιπλέον, η αρχική εγκύκλιος δεν έχει επίσημα αποσυρθεί”.⁸⁵

Επίσης στη Σλοβακία οι διευθύνσεις των σχολείων, στα πλαίσια του νόμου σχετικά με την παραμονή αλλοδαπών, υποχρεούνται να αναφέρουν αλλοδαπούς που παρακολουθούν τα μαθήματα ή εγκαταλείπουν το σχολείο. Φυσικά αυτό το καθήκον ισχύει και για τα παιδιά σε αντικανονική κατάσταση.

Στη Γερμανία το ζήτημα του καθήκοντος αναφοράς έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης. Σε ομοσπονδιακό επίπεδο ένα γενικό “καθήκον αναφοράς” υπήρχε στη “Πράξη Εγκατάστασης”. Μία πρόσφατη απόφαση του Ομοσπονδιακού Κοινοβουλίου κατήργησε ρητά το εν λόγω καθήκον για σχολεία, παιδικούς σταθμούς και εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις, ενώ διατηρήθηκε για άλλες δημόσιες υπηρεσίες. Ακόμα και πριν από αυτή την αλλαγή, διάφορα ομοσπονδιακά κρατίδια είτε είχαν θεσπίσει νομοθεσία, είτε είχαν εκδώσει διοικητικές οδηγίες που εξαιρούσαν τις σχολικές αρχές από αυτή την υποχρέωση, όπως η βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία. Στο Αμβούργο και στο Βερολίνο, όταν τα αρχεία των σχολείων καταγράφηκαν με τη μορφή βάσεων δεδομένων, σύλλογοι γονέων εναντιώθηκαν σε αυτή την κίνηση και ακτιβιστές υποστηρικτές των προσωπικών δεδομένων μπούκοτάρισαν το σύστημα. Σε απάντηση για τις ανησυχίες που εκφράστηκαν από αυτό το κίνημα, η νομοθετική πρόταση αναθεωρήθηκε σε πιο ήπιους τόνους.

Στα περισσότερα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι κανονισμοί δεν περιέχουν ρητή υποχρέωση για διευθυντές σχολείων να αναφέρουν την παρουσία παιδιών μεταναστών σε παράτυπο καθεστώς. Ωστόσο, οι γενικές υποχρεώσεις ενημέρωσης για αδικήματα (με την έννοια ότι οι παράτυποι μετανάστες τιμωρούνται με απέλαση) μπορούν να οδηγήσουν σε κοινοποίηση στις αρχές για τα παράτυπα παιδιά. Στην Εσθονία, για παράδειγμα, το Υπουργείο Εσωτερικών αναφέρεται σε στενή συνεργασία μεταξύ της αστυνομίας, του Συμβουλίου Συνοριακής Φύλαξης και των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και ενθαρρύνει όλο και περισσότερο την υποβολή εκθέσεων για μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση.

---

⁸⁵ Βλ. Έκθεση της ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) για την Κύπρο (τέταρτος κύκλος επιτήρησης) www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/county-by-county/cyprus/CYP-CbC-IV-2011-020-GRC.pdf (πρόσβαση 17-11-2014)

Τις περισσότερες φορές πάντως οι αρχές δεν έχουν γενική πρόσβαση στα μητρώα των σχολείων στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνήθως όταν ερευνούν για ποινικά αδικήματα σχετικά με κάποιο άτομο, οι αρχές, κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις μπορούν να ζητήσουν πρόσβαση στα συγκεκριμένα αρχεία.

4.3γ Πρακτικές αστυνομικού ελέγχου

Αξιοσημείωτες είναι όμως και άλλες μέθοδοι υπονόμησης, από τις αστυνομικές αρχές, του δικαιώματος στην εκπαίδευση, όπως αναφέρθηκαν για παράδειγμα από ΜΚΟ στην Ισπανία, αστυνομικοί έλεγχοι γίνονται συχνά σε εισόδους και εξόδους συρμών που χρησιμοποιούνται από τα παιδιά και τους γονείς τους για τη μετάβασή τους σε κοντινό σχολείο, ενώ στην Κύπρο, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο και την Ισπανία έχουν αναφερθεί αστυνομικοί έλεγχοι στις εγκαταστάσεις του σχολείου ή πολύ κοντά σ' αυτό.

4.3δ Δαπάνες

Εκτός των έμμεσων εξόδων (π.χ. για σχολικά υλικά), η υποχρεωτική εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία είναι δωρεάν. Σε κάποιες μόνο περιπτώσεις πρέπει να πληρωθούν ελάχιστα διοικητικά τέλη. Στην Ισπανία και το Βέλγιο, τα ελάχιστα διοικητικά τέλη είναι ίδια για όλα τα παιδιά και ειδικά στην Ισπανία τα παιδιά των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση μπορούν να υποβάλουν αιτήσεις και να διεκδικήσουν υποτροφίες ή κοινωνική βοήθεια. Σε ορισμένες χώρες υπάρχει χρηματοδότηση που καλύπτει ακόμη και τα σχολικά υλικά, όπως στην Ολλανδία όλα τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση, έχουν το δικαίωμα σε κεφάλαια ύψους 316 ευρώ για σχολικά υλικά. Η Ουγγαρία προσφέρει ένα διαφορετικό παράδειγμα. Σύμφωνα με την Πράξη για τη Δημόσια Εκπαίδευση, τα παιδιά χωρίς άδειες διαμονής έχουν το δικαίωμα να παρακολουθούν τα μαθήματα της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, υπό τον όρο της πληρωμής του κόστους της εκπαίδευσής τους. Τα δίδακτρα αυτά βέβαια μπορούν να μειωθούν ή και να καταργηθούν με απόφαση της διεύθυνσης του ιδρύματος.

Γενικότερα, σε πολλές χώρες προκύπτει ένα πρακτικό θέμα. Τα κονδύλια του σχολικού προϋπολογισμού υπολογίζονται με βάση το μόνιμο πληθυσμό και όχι με τον πραγματικό αριθμό των παιδιών που πηγαίνουν στο σχολείο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το πρόβλημα χρηματοδότησης μπορεί να αποθαρρύνει τις διευθύνσεις των σχολείων να αποδεχτούν παιδιά μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση.

4.3ε Έκδοση τίτλων σπουδών

Όταν τα παιδιά πηγαίνουν σχολείο, αυτό δεν σημαίνει αυτόματα ότι, τουλάχιστον όχι όλα, θα λάβουν επίσης ένα επίσημο αποδεικτικό που θα πιστοποιεί τα αποτελέσματα των επιδόσεών τους. Ένα τέτοιο αποδεικτικό δίπλωμα, στα παιδιά σε παράτυπη κατάσταση δίνεται μόνο τα μισά περίπου από τα κράτη-μέλη. Στις υπόλοιπες τα διπλώματα δεν χορηγούνται συνήθως λόγω ασαφειών της εθνικής νομοθεσίας. Αλλά και στις υπόλοιπες χώρες στις οποίες τα διπλώματα εκδίδονται, τα παιδιά των παράτυπων μεταναστών μπορεί να αντιμετωπίσουν δυσκολίες για την απόκτησή τους. ΜΚΟ στην Ιρλανδία ανέφερε πως μετά την ολοκλήρωση των επίσημων εξετάσεων ζητήθηκαν από τα παιδιά πιστοποιητικά γέννησης και αριθμοί κοινωνικής ασφάλισης, στοιχεία δηλαδή τα οποία οι παράτυποι μετανάστες είναι δύσκολο να προσκομίσουν. Στην Πολωνία δε, για να μπορέσουν να λάβουν μέρος σε εξετάσεις, τα παιδιά των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση πρέπει να παρουσιάσουν έναν προσωπικό αριθμό αναγνώρισης, ο οποίος είναι τυπικά διαθέσιμος μετά τη νομιμοποίηση.

4.3στ Διακριτική ευχέρεια των σχολικών διευθύνσεων

Εκτός όλων των ανωτέρω αξίζει να σημειωθούν και άλλες πρακτικές που ματαιώνουν την πρόσβαση παράτυπων μαθητών στα σχολεία. Για παράδειγμα, σε κάποιες περιπτώσεις η αποδοχή των εγγραφών εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των διευθύνσεων. Κάποια σχολεία μπορεί να μη θέλουν να εγγράψουν μετανάστες μαθητές σε αρρυθμιστη κατάσταση, είτε επειδή ίσως έχουν ήδη μεγάλο αριθμό τέτοιων μαθητών, είτε γιατί φοβούνται μήπως γίνουν σχολεία ‘γκέτο’, είτε ακόμα γιατί δεν θέλουν να ρισκάρουν την πτώση του επιπέδου.⁸⁶ Οι διοικήσεις των σχολείων μπορεί να φοβούνται, επίσης, τυχόν κοινωνικές εντάσεις, σε περίπτωση ένταξης στο σχολικό περιβάλλον παιδιών παράτυπων μεταναστών ή είναι πιθανόν, απλά, να μη θέλουν να επενδύσουν σε παιδιά που μπορεί να μετακινηθούν ξανά, ίσως και γρήγορα.

4.4 Η αντιμετώπιση της κοινωνίας των πολιτών

Οι νομικές διατάξεις και οι κανονισμοί μπορεί πολλές φορές να διαφέρουν από τις συγκεκριμένες πρακτικές αντιμετώπισης. Οι προαναφερόμενες απαιτήσεις για

---

⁸⁶ Στο Ηνωμένο Βασίλειο, υπάρχουν στοιχεία ότι κάποια σχολεία δεν δέχτηκαν αυτά τα παιδιά επειδή οι γενικές επιδόσεις τους και οι αποτελέσματά τους στις εξετάσεις, συνήθως κατεβάζουν τις συνολικές στατιστικές του σχολείου. Βλ. Parliamentary Assembly, *Undocumented migrant children in an irregular situation: a real cause for concern*, Doc. 12718, 2011, η έκθεση διαθέσιμη σε: www.refworld.org/pdfid/4ee0c4dd2.pdf (τελευταία πρόσβαση 8-12-2014)

παρουσίαση δικαιολογητικών δυνητικά υπονομεύουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Στην πράξη όμως, διευθυντές σχολείων συχνά αποδέχονται παιδιά χωρίς χαρτιά με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως και τα παιδιά που είναι υπήκοοι ή τα παιδιά που είναι νόμιμα εγκατεστημένα. Πολλές φορές, για παράδειγμα, οι διευθύνσεις ουγγρικών σχολείων αγνοούν την απαίτηση για άδεια διαμονής. ΜΚΟ ανέφεραν ότι τέτοιες ανθρωπιστικές προσεγγίσεις κάνουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση δυνατή.

Γενικότερα, έχουν προκύψει διάφορες πρωτοβουλίες πολιτών για την υποστήριξη της πρόσβασης στην εκπαίδευση των μεταναστών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα. Ένα ευρύ φάσμα Γερμανών πολιτών και φορέων υποστήριξε την κατάργηση της υποχρέωσης αναφοράς για σχολεία, νοσοκομεία και εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις. Στη Γαλλία, το Δίκτυο Εκπαίδευσης Χωρίς Σύνορα⁸⁷ ευαισθητοποιεί την κοινή γνώμη ως προς τα δικαιώματα και την προστασία των παράτυπων παιδιών. Προσφέρει σεμινάρια για νομικά ζητήματα, παρέχει συμβουλές προς τις οικογένειες και τους νέους σε παράτυπη κατάσταση για τα δικαιώματά τους και τους βοηθά να συμπληρώσουν τα επίσημα έγγραφα.

---

⁸⁷ Reseau Education Sans Frontieres (RESF)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η πρόσβαση στην εκπαίδευση στην Ελλάδα

5.1 Το νομοθετικό πλαίσιο

Όπως προαναφέραμε, η συνταγματική προστασία του δικαιώματος στην παιδεία αφορά μόνο τα παιδιά με ελληνική ιθαγένεια. Το δικαίωμα αυτό αποτελεί μέρος του γενικότερου δικαιώματος πρόσβασης στην εκπαίδευση, που περιλαμβάνει και την αξίωση εγγραφής σε σχολείο. Σύμφωνα με το άρθρο 16, παρ. 2 σκοποί του δικαιώματος είναι η “αγωγή των Ελλήνων” και η “ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης”. Όλα αυτά φυσικά δεν συνηγορούν στην απόλαυση του δικαιώματος από παιδιά πολίτες τρίτης χώρας, αποτελούν όμως βέβαια κατάλοιπα παρωχημένων αντιλήψεων περί εθνικής παιδείας και διάπλασης των παιδών.

Ο νομοθέτης όμως εναρμονιζόμενος με τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και των άλλων διεθνών κειμένων, με τα προεδρικά διατάγματα 200/98 και 201/98 επεκτάθηκε και στα παιδιά των αλλοδαπών, ακόμη και εκείνων που βρίσκονται σε παράτυπη κατάσταση.

Το ΠΔ 200/98 στο άρθρο 7 περί εγγραφών στα νηπιαγωγεία, στην παράγραφο 5 προέβλεπε τη δυνατότητα ρύθμισης, με υπουργική απόφαση, θεμάτων σχετικών με τις εγγραφές, “όταν για σοβαρούς λόγους έλληνες ή αλλοδαποί αδυνατούν να καταθέσουν ή καταθέτουν ελλιπή δικαιολογητικά,” ενώ στο ΠΔ 201/98, άρθρο 7 περί εγγραφών στα δημοτικά σχολεία, ρυθμίζονται οι περιπτώσεις ελλιπών δικαιολογητικών με υπεύθυνη δήλωση γονέα ή κηδεμόνα, ενώ στο άρθρο 9 ,παρ. 1, εδ. ε προβλέπονται κατατακτήριες εξετάσεις “για αλλοδαπούς και έλληνες μαθητές που προέρχονται από χώρες όπου επικρατεί έκρυθμη κατάσταση λόγω εκτάκτων γεγονότων και αδυνατούν να προσκομίσουν τα απαιτούμενα δικαιολογητικά...”

Με το νόμο 2910/2001 περί εισόδου και παραμονής αλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια και κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, ο οποίος αντικατέστησε μετά από 72 χρόνια το νόμο 4310/1929, εισάγεται για πρώτη φορά ρητή εξαίρεση από τον κανόνα του άρθρου 51 παρ. 1 του νόμου περί αποκλεισμού των παράτυπων αλλοδαπών από την παροχή δημόσιων υπηρεσιών, εφόσον στο άρθρο 40 καθιερώνεται ρητά η πρόσβαση των ανήλικών αλλοδαπών στην εκπαίδευση οι οποίοι “υπάγονται στην υποχρέωση της

ελάχιστης σχολικής φοίτησης όπως οι ημεδαποί” (παρ. 1) και “έχουν χωρίς περιορισμούς πρόσβαση στις δραστηριότητες της σχολικής ή εκπαιδευτικής κοινότητας” (παρ. 2) , ενώ στην παρ. 3 προβλέπεται η εγγραφή στα δημόσια σχολεία με ελλιπή δικαιολογητικά όσων προστατεύονται ως πρόσφυγες, όσων προέρχονται από περιοχές στις οποίες επικρατεί έκρυθμη κατάσταση, όσων έχουν υποβάλει αίτηση για χορήγηση ασύλου και τέλος των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα, ακόμη και αν δεν έχει ρυθμιστεί η νόμιμη παραμονή τους σε αυτήν (παρ. 3).

Στους μεταναστευτικούς νόμους που ακολούθησαν, το ν. 3386/2005 και τον ισχύοντα ν. 4251/2014 με τα άρθρα 72 παρ. 3 και 21 παρ. 8 αντίστοιχα, επαναλαμβάνονται ακριβώς οι ίδιες διατάξεις ως προς το δικαίωμα πρόσβασης των ανήλικων υπηκόων τρίτων χωρών στη δημόσια εκπαίδευση. Στο άρθρο 72 παρ. 4 του ν. 3386/2005 εισάγεται η, με απόφαση του υπουργού Παιδείας, προαιρετική διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και πολιτισμού, εκεί που υπάρχει ικανός αριθμός μαθητών που ενδιαφέρονται, στο πλαίσιο των ενισχυτικών δράσεων του Υπουργείου Παιδείας. Στην υπουργική απόφαση θα προβλέπεται ο καθορισμός της εργασιακής σχέσης και τα προσόντα των εκπαιδευτικών που θα διδάσκουν τη μητρική γλώσσα και τα στοιχεία πολιτισμού της χώρας προέλευσης των μαθητών. Με το ίδιο περιεχόμενο ακριβώς επαναλαμβάνεται η διάταξη στο άρθρο 21, παρ. 9 του ισχύοντα νόμου 4251/2014.

Η εκπαίδευση, μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης βοηθάει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, στην διευκόλυνση της αμοιβαίας κατανόησης ατόμων με διαφορετική πολιτισμική προέλευση και στο μαθητή που εντάσσεται στους σχολικούς θεσμούς και διαμορφώνει στο πλαίσιό τους μια σχέση με τη γνώση, δίνει τα μορφωτικά εφόδια και για την οικονομική ανάπτυξη του ατόμου.

Η κατοχύρωση της καθολικής πρόσβασης στην εκπαίδευση και της επέκτασής της σε κάθε ανήλικο αλλοδαπό, ανεξαρτήτως του καθεστώτος διαμονής του, αποτελεί ένα μείζον θέμα του νομικού μας πολιτισμού και ταυτόχρονα έναν παράγοντα απορρόφησης των κοινωνικών εντάσεων που συνεπάγεται μια μαζική είσοδος μεταναστών στην Ελλάδα. Η δυσμενέστερη αντιμετώπιση των παράτυπων μεταναστών, καθώς και η παράνομη απασχόλησή τους, έχει αποδειχθεί επιζήμια, πρώτα απ’ όλα για

τους ίδιους, αλλά και για τους κοινωνικοασφαλιστικούς φορείς και για την ίδια την οικονομία.⁸⁸

5.2 Εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος στην εκπαίδευση

Ο φόβος του εντοπισμού από τις αστυνομικές αρχές μέσω του σχολείου των παιδιών τους και η έλλειψη ενημέρωσης λειτουργεί αποτρεπτικά στους γονείς για την εγγραφή των παιδιών.

Επίσης, η έλλειψη του συνόλου των απαιτούμενων δικαιολογητικών προς εγγραφή αποτελεί πρακτικό εμπόδιο για τα παράτυπα παιδιά, που αποθαρρύνει την προσέγγιση του σχολικού περιβάλλοντος. Παλαιότερα δε η αδυναμία προσκόμισης των απαιτούμενων δικαιολογητικών και ιδίως ιατρικών πιστοποιητικών εμβολιασμού, έδινε αφορμή σε ομάδες ημεδαπών γονέων να αποτρέψουν την εγγραφή ή την παρακολούθηση μαθημάτων στο σχολείο που φοιτούσαν τα παιδιά τους, όπως έγινε στην περίπτωση των τάξεων υποδοχής των 2^{ου} και 4^{ου} δημοτικών σχολείων στο Λαύριο.⁸⁹

Επιπλέον η αβεβαιότητα του καθεστώτος διαμονής των γονέως επηρεάζει αρνητικά την ένταξη των παιδιών στο σχολικό περιβάλλον είτε αντιμετωπίζουν τα παραπάνω προβλήματα στο να εγγραφούν στα σχολεία είτε γιατί δεν γνωρίζουν αν πρέπει να επενδύσουν συναισθηματικά και γνωστικά στο νέο τους περιβάλλον αφού η διαμονή τους στη χώρα κρέμεται συνέχεια από μια γραφειοκρατική κλωστή.⁹⁰

Άλλος αρνητικός παράγοντας είναι φυσικά οι άσχημες οικονομικές συνθήκες που βιώνουν οι οικογένειες των μεταναστών στην Ελλάδα της κρίσης, παράγοντας ο οποίος είναι σε θέση να παρεμποδίσει είτε την εγγραφή των μαθητών είτε τη συνέχιση των σπουδών τους, γιατί προέχει η ενίσχυση των οικονομικών πόρων της οικογένειας και αναγκάζονται να εργαστούν και τις περισσότερες φορές γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης.

Όσα παιδιά καταφέρνουν τελικά να εγγραφούν στο σχολείο, έχουν να αντιμετωπίσουν επιπλέον δυσκολίες. Κακή κτιριακή υποδομή χωρίς τον αναγκαίο

---

⁸⁸ ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗΣ, Ι. (1998), *Το νομικό καθεστώς του μετανάστη μισθωτού στην Ελλάδα*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα

⁸⁹ Διεθνής Κοινωνική Υπηρεσία (SIS)/Ελληνικός κλάδος-Κέντρο Προσωρινής Διαμονής Αιτούντων Άσυλο Αλλοδαπών (2000), *Τα παιδιά-πρόσφυγες στις τάξεις υποδοχής στο Λαύριο, Σχολικό έτος 1999-2000*, Αθήνα

⁹⁰ ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ, Μ. (1998) *Η εκπαίδευση των παλινοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*, Αθήνα, Γκούτεμπεργκ

εξοπλισμό και χρηματοδότηση και τμήματα με συνωστισμό μαθητών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι μετανάστες συνήθως εγκαθίστανται σε υποβαθμισμένες περιοχές που μπορεί να αποτελούν και “γκέτο” λόγω της φθηνής τιμής των ενοικίων. Λόγω δε της αδυναμίας να συγκροτηθούν ομάδες πίεσης από τους γονείς, συνήθως δεν υπάρχει περίπτωση εκσυγχρονισμού των υποδομών. Ταυτόχρονα απομακρύνεται από τα σχολεία αυτά ο ημεδαπός μαθητικός πληθυσμός και οι αλλοδαποί μαθητές αναγκαστικά περιορίζονται στις μεταξύ τους σχέσεις και χάνουν το πλεονέκτημα της φυσικής επαφής και κυρίως της γλωσσικής επικοινωνίας με ημεδαπούς, με αρνητικές επιπτώσεις ως προς τη χρήση ενός “επίσημου γλωσσικού κώδικα”⁹¹, ο οποίος χαρακτηρίζει κυρίως τη γλωσσική επικοινωνία των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Η γλωσσική ανεπάρκεια, όπως είναι λογικό, καθηλώνει τις επιδόσεις των μεταναστών μαθητών.

Ανασχητικό παράγοντα αποτελεί και η ακαμψία του περιεχομένου των μαθημάτων, που οδηγεί σε αρνητική στάση απέναντι στο σχολείο, δεδομένου ότι το πολιτιστικό κεφάλαιο που φέρνουν οι μαθητές από τη χώρα προέλευσής τους δεν αξιοποιείται, παρά τη δυνατότητα που προσφέρει ο νόμος για διδασκαλία της μητρικής γλώσσας ή και για ενδεχόμενες δραστηριότητες πολυπολιτισμικού χαρακτήρα.

Επιβαρυντικός παράγοντας είναι και οι μέθοδοι αξιολόγησης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα που βρίθει εξεταστικών δοκιμασιών που θίγουν περισσότερο μαθητές από υποβαθμισμένα κοινωνικά στρώματα, στα οποία εντάσσονται και οι μετανάστες.

Οι παράτυποι κυρίως μετανάστες αντιμετωπίζουν απορριπτικές και απαξιωτικές στάσεις στο σχολικό περιβάλλον από συμμαθητές, άλλους σχολικούς παράγοντες, πολλές φορές ακόμη και από τους εκπαιδευτικούς, στάσεις που συνήθως τροφοδοτούνται από γενικότερες αρνητικές αντιλήψεις στην κοινωνία.

Τέλος, λόγω κενών στη νομοθεσία, πολλοί παράτυποι μετανάστες που εγγράφονται στο σχολείο συχνά δεν καταφέρνουν να αποκτήσουν τίτλους σπουδών.

Κατωτέρω παρουσιάζονται παραδείγματα της ελληνικής πραγματικότητας, παραδείγματα πλημμελούς τήρησης του νόμου για το δικαίωμα πρόσβασης των παιδιών των παράτυπων μεταναστών στην εκπαίδευση και κάποιες φορές επιχείρηση ακύρωσης του πνεύματος και της ουσίας του.

---

⁹¹ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Α. (1985), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Παπαζήση, Αθήνα.

5.2α Η εγκύκλιος του Υπουργείου Εσωτερικών

Η εφαρμογή της πρώτης προστατευτικής διάταξης του ν. 2910/2001, δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις ακόμη και στο εσωτερικό της διοίκησης. Με την εγκύκλιο Φ. 63574/15337/2003 του Υπουργείου Εσωτερικών επιχειρήθηκε υπόδειξη στο Υπουργείο Παιδείας να μη γίνεται εγγραφή αλλοδαπού μαθητή στο σχολείο αν οι γονείς του δεν προσκομίσουν έγγραφα νομιμοποιητικά της διαμονής τους. Σύμφωνα με την *contra legem* ερμηνεία που έδωσε το Υπουργείο Εσωτερικών, ο ν. 2910/2001 “αναφέρεται σε νόμιμους αλλοδαπούς και δεν έχει εφαρμογή στις περιπτώσεις των λαθρομεταναστών”.

Εύλογα, παρενέβη ο Συνήγορος του Πολίτη, κρίνοντας ότι η ανωτέρω εγκύκλιος είναι αντίθετη στο άρθρο 40 του νόμου, το οποίο όχι μόνο αναφέρει ρητά ότι το δικαίωμα της πρόσβασης στην εκπαίδευση και σε εκείνους τους αλλοδαπούς που διαμένουν στην Ελλάδα ακόμη και αν δεν έχει ρυθμιστεί η νόμιμη παραμονή τους, αλλά και θα πρέπει να ερμηνευθεί σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος (οι διεθνείς συμβάσεις υπερισχύουν κάθε αντίθετης διάταξης νόμου) και σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σε συνδυασμό με το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος (σεβασμός και προστασία της αξίας του ανθρώπου).⁹² Μετά από την έκδοση πορίσματος από το Συνήγορο του Πολίτη και την κοινοποίησή του στο Υπουργείο Παιδείας, σταμάτησε η εφαρμογή των συστάσεων της επίμαχης εγκυκλίου.⁹³

5.2β Η εγγραφή ασυνόδευτων ανηλίκων χωρίς έγγραφα

Με την υπ’ αριθ. 71/2010 Γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους βεβαιώθηκε η δυνατότητα εγγραφής σε Γυμνάσιο της Αθήνας τριών Αφγανών ασυνόδευτων ανηλίκων, οι οποίοι δεν είχαν στην κατοχή τους κανένα νομιμοποιητικό έγγραφο και δεν υπήρχε ενήλικο πρόσωπο που να αναλαμβάνει την κηδεμονία τους.

Σύμφωνα με σχετικό έγγραφο του Συνηγόρου του Πολίτη, τα τρία ανήλικα παιδιά παρουσιάστηκαν στο 1^ο Γραφείο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Α΄ Αθήνας, όπου διαπιστώθηκε ότι μόνο ο ένας από αυτούς μιλούσε λίγο την ελληνική γλώσσα και ζήτησαν πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Δήλωσαν ότι στερούντο

⁹² Βλ. Δεύτερη επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη προς το Υπουργείο Εσωτερικών www.synigoros.gr/resources/2h_epistolh_prosysep8_122003--2.pdf (πρόσβαση 7-1-2014)

⁹³ Βλ. Πόρισμα Συνηγόρου του Πολίτη, Μ. Τσαπόγας (επιμ.), *Δικαίωμα για εγγραφή σε σχολεία των τέκνων αλλοδαπών, στερουμένων άδειας παραμονής* www.dikonomia.gr/sites/default/files/3_tsapogas.pdf (πρόσβαση 7-1-2014)

ταξιδιωτικών εγγράφων, ότι μπήκαν παράνομα στη χώρα, ότι είναι δεκατριών ετών και ότι δεν κατείχαν κάποιο έγγραφο αποδεικτικό της ταυτότητάς τους. Ο Συνήγορος του Πολίτη είχε επικοινωνήσει με τα Γυμνάσια, στα οποία είχαν απευθυνθεί τα παιδιά και οι διευθυντές τους δήλωσαν ότι αρνήθηκαν την εγγραφή τους διότι δεν διέθεταν τάξεις υποδοχής, το δε διαπολιτισμικό γυμνάσιο της περιοχής διότι είχε συμπληρωθεί ο κατά νόμον προβλεπόμενος αριθμός μαθητών.

Το Ν.Σ.Κ. γνωμάτευσε βάσει του άρθρου 28 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σε συνδυασμό με το άρθρο 72 του τότε ισχύοντος ν. 3386/2005 και σύμφωνα με τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα “περί επιτροπείας”, καταλήγοντας ότι είναι δυνατή η εγγραφή των ανωτέρω ανηλίκων παράτυπων μεταναστών χωρίς κανένα δικαιολογητικό “καθόσον αυτό που προέχει είναι να διασφαλίζεται η πρόσβαση και η άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος στην εκπαίδευση.” Η εγγραφή θα μπορούσε να επιτευχθεί με κατατακτήριες εξετάσεις και η έλλειψη κηδεμόνα με ορισμό επιτρόπου από το Δικαστήριο. Όσον αφορά δε στα στοιχεία της ταυτότητας των ανηλίκων θα μπορούσαν να καταχωρηθούν τα στοιχεία που δήλωναν οι ανήλικοι, κατ’ ανάλογη εφαρμογή των ισχυόντων διατάξεων για τη διαδικασία χορήγησης ασύλου, σύμφωνα με τις οποίες, όταν δεν υπάρχουν έγγραφα, τα στοιχεία των αιτούντων στηρίζονται στη δήλωσή τους.

5.2γ Έκδοση τίτλων σπουδών

Σε υπόθεση που τέθηκε υπόψη του ΣτΠ⁹⁴, διευθύντρια γυμνασίου διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αρνήθηκε τη χορήγηση απολυτηρίου σε δεκαπεντάχρονο αφγανό, ασυνόδετο ανήλικο, κάτοχο δελτίου αιτήσαντος άσυλο, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι τίτλοι σπουδών πρέπει να εκδίδονται στα ελληνικά και όχι με λατινικούς χαρακτήρες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το παιδί είχε εγγραφεί με λατινικούς χαρακτήρες στο γυμνάσιο. Ο ΣτΠ υποστήριξε ότι τα οι ανήλικοι μετανάστες έχουν το θεμελιώδες δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση και στους έχοντες ζητήσει άσυλο προβλέπεται αυξημένη προστασία. Εφόσον υπάρχει νομοθετικό κενό στην περίπτωση αυτή, θα πρέπει να θεσπιστεί συγκεκριμένη διάταξη, ώστε στους τίτλους σπουδών που εκδίδονται από την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση για τους αλλοδαπούς ανηλίκους, να αναγράφεται το ονοματεπώνυμό τους και με λατινικά και με ελληνικά

⁹⁴ Συνήγορος του Πολίτη (2008), Ετήσια Έκθεση, σελ. 119
www.synigoros.gr/resources/docs/1ee2008.pdf (πρόσβαση 2-12-2014)

γράμματα. Ως τη νομοθετική επίλυση του προβλήματος, ο ΣτΠ πρότεινε την έκδοση του τίτλου με αντιστοίχιση και μεταφορά των λατινικών χαρακτήρων σε ελληνικούς. Με αυτόν τον τρόπο έγινε η έκδοση του απολυτηρίου.

5.2δ Μη προαγωγή στην επόμενη τάξη παράτυπων μαθητών

Σε επίσκεψη του Βοηθού Συνηγούρου του Πολίτη στο 2^ο γυμνάσιο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης της Αθήνας την 8-4-2013, διαπιστώθηκε ότι κάποιοι αλλοδαποί μαθητές δεν προβιβάζονταν επί σειρά ετών και παρακολουθούσαν κάθε χρόνο την ίδια τάξη. Ωστόσο, ούτε μεγάλος αριθμός απουσιών υπήρχε, αλλά και η επίδοσή τους στα μαθήματα κρινόταν ικανοποιητική. Όταν έγινε γνωστή η επίσκεψη υποβλήθηκαν και αναφορές για αυτό το θέμα από τους γονείς των ανηλίκων μεταναστών. Η διεύθυνση δε του σχολείου ισχυρίστηκε ότι δεν προάγονταν κανονικά εξαιτίας της έλλειψης κάποιων δικαιολογητικών κατά την εγγραφή. Η αρμόδια Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όχι μόνο ήταν ενήμερη της κατάστασης αυτής, αλλά χρησιμοποιούσε τη μη προαγωγή ως τρόπο πίεσης στους μαθητές, ώστε να προσκομίσουν τα απαραίτητα έγγραφα.

Κατόπιν τούτων, ο ΣτΠ διενήργησε αυτεπάγγελτη έρευνα και αφού διαπίστωσε τον ακριβή αριθμό των μαθητών που δεν προάγονταν, έστειλε επιστολή στις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας εξηγώντας τη στρεβλή πρακτική εφαρμογή του νόμου, η οποία έρχεται τελικά σε πλήρη αντίθεση μ' αυτόν και καταργεί στην ουσία του το δικαίωμα στην εκπαίδευση από τα παράτυπα παιδιά, με έναν τιμωρητικό τρόπο. Στην ίδια επιστολή ζητήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας να εκδώσει εγκύκλιο στην οποία να διευκρινίζονται τα θέματα εγγραφής με ελλιπή δικαιολογητικά και τα θέματα προαγωγών. Μετά από αλληπάλληλες επαφές με τη διεύθυνση δευτεροβάθμιας, τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου και προπάντων με την Ειδική Γραμματεία Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, όχι μόνο δεν είχε διορθωθεί τίποτα αλλά και οι συγκεκριμένοι μαθητές παρακολούθησαν την ίδια τάξη και το επόμενο σχολικό έτος. Η Ειδική Γραμματεία εντωμεταξύ καταργήθηκε χωρίς να έχει διαβιβαστεί το μείζον αυτό ζήτημα στη Διεύθυνση Σπουδών Δ/θμιας Εκπαίδευσης.

Ο Συνήγορος του Πολίτη επισημαίνει στο Πόρισμά⁹⁵ του ότι δεν αίρεται εξαιτίας της έλλειψης δικαιολογητικών η υποχρέωση εγγραφής που απορρέει ρητά από το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο. Τα παιδιά εγγράφονται κανονικά και όχι υπό αίρεση στα σχολεία της χώρας και ως εκ τούτου φοιτούν χωρίς κανένα περιορισμό και φυσικά, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις από πλευράς επίδοσης και επαρκούς φοίτησης (απουσιών), προάγονται στην επόμενη τάξη. Οποιαδήποτε αντίθετη πρακτική, όπως άρνηση φοίτησης του παιδιού στο σχολείο, μη καταχώριση στο Μητρώο, παρακολούθηση με το ιδιότυπο καθεστώς του “ακροατή”, που δεν προβλέπεται γι αυτήν την περίπτωση, αδυναμία συνέχισης στην ανώτερη βαθμίδα, παραβιάζουν κατάφωρα το θεμελιώδες δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση.

5.2ε Η περίπτωση του 132^ο δημοτικού σχολείου Αθήνας

Στις 20-4-2008 δημοσίευμα της εφημερίδας “Το Παρόν” με τίτλο «“Κρυφό σχολείο” για παιδιά Αλβανών στη Γκράβα!», πληροφορούσε ότι ελληνίδα δασκάλα διδάσκει το αλβανικό βιβλίο ιστορίας που αναφέρει τους Έλληνες ως σφαγείς των Τσάμηδων. Το δημοσίευμα ανέφερε ότι στο 132^ο δημοτικό σχολείο στο συγκρότημα της Γκράβας διδάσκεται τα απογεύματα η αλβανική γλώσσα και ιστορία σε παιδιά αλβανών μεταναστών με τη βοήθεια των σχολικών βιβλίων της Αλβανίας. Ταυτόχρονα κατήγγειλε επαφές της διευθύντριας του σχολείου με την αλβανική πρεσβεία. Το δημοσίευμα πήρε μεγάλη έκταση, η εφημερίδα ο “Στόχος” αναμάσησε την ιστορία περί ανθελληνικής προπαγάνδας, ενώ οι τότε βουλευτές του ΛΑΟΣ, Γεωργιάδης και Πλεύρης πήραν τη σκυτάλη στην παραπληροφόρηση. Διάφορα “εθνικά ευαίσθητα” μπλογκς ζητούσαν την πειθαρχική δίωξη των εμπλεκόμενων δασκάλων στο “εκπαιδευτικό σκάνδαλο”. Η πραγματικότητα όμως ήταν πολύ διαφορετική.

Το εν λόγω δημοτικό σχολείο, υπό τη διεύθυνση της κυρίας Στέλλας Πρωτονοταρίου σε στενή συνεννόηση με το σύλλογο διδασκόντων προέβαινε σε δραστηριότητες, “προκειμένου να καλυφθούν οι ειδικές μαθησιακές και γλωσσικές ανάγκες των αλλοδαπών μαθητών, να αντιμετωπισθούν ζητήματα σχέσεων και συμπεριφορών τους,

---

⁹⁵ Πόρισμα με αριθ. πρωτ. 169877/1077/27-12-2014, με θέμα “Μη εγγραφή και μη προαγωγή στην επόμενη τάξη ανήλικων αλλοδαπών μαθητών, λόγω ελλείψεων στα δικαιολογητικά εγγραφής” www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.egرافي.165447 (τελ. πρόσβαση 8-1-2015)

αλλά και να καλλιεργηθεί η σύσφιξη των σχέσεων του σχολείου με τους γονείς και κηδεμόνες των παιδιών αυτών.”⁹⁶ Οι δραστηριότητες αυτές περιελάμβαναν:

α) λειτουργία προγραμμάτων Αγωγής Υγείας, Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ολυμπιακής Παιδείας κ.ά. με σκοπό την προαγωγή την προαγωγή της συμμετοχής των μαθητών στη σχολική ζωή, τον αλληλοσεβασμό και την πρόληψη της βίας

β) λειτουργία τμήματος υποδοχής για εκείνους τους μαθητές που είχαν εγκατασταθεί πρόσφατα στην Ελλάδα

γ) λειτουργία τμημάτων διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας

δ) λειτουργία τμήματος διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας σε όσους από τους γονείς των μαθητών το επιθυμούσαν

ε) έκδοση των ανακοινώσεων του σχολείου σε πολλές γλώσσες

στ) αντικατάσταση της πρωινής προσευχής (Πάτερ Ημών) με το ποίημα του Γ. Ρίτσου “Πρωινό Άστρο”, με στόχο την αποδοχή όλων των μαθητών, δεδομένου ότι οι μαθητές στην πλειονότητά τους ανήκαν σε διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα.

Το 132^ο δημοτικό σχολείο είχε αποσπάσει θετικότερες κριτικές και βραβεία, όπως δίπλωμα συγχαρητηρίων από την ελληνική επιτροπή της UNICEF και το Υπουργείο Παιδείας για τη συμμετοχή στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της πρώτης “Σχολεία Υπερασπιστές των Παιδιών 2002-2003” με θέμα Ρατσισμός-Ξενοφοβία-Διακρίσεις, ευχαριστήρια επιστολή από το Boston College Massachusetts στην οποία αναφέρεται “η παραδειγματική λειτουργία και το κλίμα της τάξης” όπως το έζησαν μεταπτυχιακοί φοιτητές του που επισκέφθηκαν το σχολείο, πρώτο βραβείο από τη διεθνή M.K.O. Mentor Foundation για το πρόγραμμα πρόληψης που εφαρμόστηκε σε συνεργασία με το ΚΕΘΕΑ κ.ά.

Όσον αφορά στις επαφές με την αλβανική πρεσβεία, είχε απλά επισκεφθεί ο Αλβανός Υπουργός Παιδείας το σχολείο, παρουσία ολόκληρου κλιμακίου του Υπουργείου Παιδείας το οποίο και δέχθηκε συγχαρητήρια για τις προσπάθειες ένταξης των αλβανών μαθητών στο σχολικό περιβάλλον. Σχολικά βιβλία είχαν προσφερθεί από την αλβανική αντιπροσωπεία, αλλά δεδομένου ότι διδασκόταν μόνο το μάθημα της γλώσσας στα παιδιά των μεταναστών, αποθηκεύτηκαν και δεν χρησιμοποιήθηκαν.

Σύμφωνα με το ψήφισμα του συλλόγου γονέων και κηδεμόνων του σχολείου “η συγκεκριμένη δράση απομονώθηκε (της διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας) από ένα

---

⁹⁶ Επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον Υφυπουργό Παιδείας, 2-7-2008, σελ. 1 βλ. www.synigoros.gr/resources/132-dimotiko-athinas-2.pdf (τελ. πρόσβαση 15-1-2015)

ευρύτερο πλαίσιο δράσεων και πρακτικών, που η διευθύντρια είχε συναποφασίσει με το σύλλογο διδασκόντων, στοχεύοντας στη συνοχή της εκπαιδευτικής κοινότητας. Οι δράσεις αυτές είχαν εγκριθεί και χρηματοδοτηθεί στα πλαίσια του προγράμματος της Ολυμπιακής Παιδείας και συνεχίστηκαν στο τέλος τους προγράμματος σε εθελοντική βάση.”⁹⁷ Τα μαθήματα μητρικής γλώσσας γίνονταν στα αραβικά και τα αλβανικά και στόχευαν στη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας των μαθητών, ενώ τα μαθήματα της Ελληνικής για τους γονείς αποσκοπούσαν στη βελτίωση της ικανότητάς τους να βοηθάνε τα παιδιά τους στα μαθήματα. Αξίζει να τονιστεί ότι η γλωσσική ικανότητα στη μητρική γλώσσα είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού. Αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι η πολύ καλή γνώση της μητρικής γλώσσας είναι μια στέρεη βάση για την ανάπτυξη της ικανότητας σε μια δεύτερη γλώσσα.⁹⁸

Η Στέλλα Πρωτονοταρίου εκδιώχθηκε από το δημοτικό σχολείο που διηύθυνε επί σειρά ετών και ο διευθυντής που την αντικατέστησε κατήργησε κάθε πρόγραμμα που είχε εφαρμοστεί τα τελευταία χρόνια και δεν περιορίστηκε στη διοικητική λύση της υπόθεσης αλλά υπέβαλε εις βάρος της προκατόχου του αναφορά προς τον Εισαγγελέα Εφετών Αθηνών με θέμα “Διδασκαλία Αλβανικής γλώσσας στο 132^ο δημοτικό σχολείο Αθηνών.” Η πρώην διευθύντρια κατηγορήθηκε «για χρήση αιθουσών του σχολείου για διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας σε μαθητές αλβανικής καταγωγής χωρίς γραπτή άδεια από την υπηρεσία». Συγκατηγορούμενή της η δασκάλα των Αλβανικών (η οποία είχε διοριστεί από την υπηρεσία ως ωρομίσθια) και μάρτυρας κατηγορίας ήταν ο νέος διευθυντής του σχολείου. Η Στέλλα Πρωτονοταρίου αθώωθηκε πανηγυρικά και το έργο της φωτισμένης ομάδας δασκάλων αυτού του σχολείου, η προσέγγιση της πολυεθνικής σύνθεσης των μαθητών με εκπαιδευτικές πρακτικές που σέβονται την διαφορετικότητα και την ιδιαίτερη κουλτούρα των παιδιών και η φροντίδα για την αρμονική ένταξή τους στο σχολικό περιβάλλον, έτυχε της ένθερμης υποδοχής από την επιστημονική κοινότητα. Το θέμα αναλύθηκε σε ημερίδες, διεθνή συνέδρια, και τη στάση της διοίκησης καταδίκασαν η ΔΟΕ, η ΟΛΜΕ και πάνω από είκοσι φορείς και σύλλογοι.⁹⁹

⁹⁷ <http://132grava.net/node/432> (τελευταία πρόσβαση 27/12/2014)

⁹⁸ CRUL, M.& VERMEULEN, H. (2003), *The second generation in Europe, International Migration Review, Journal of Ethnic and Migration Studies*, σελ. 965-986

⁹⁹ Το παράδειγμα της Στέλλας Πρωτονοταρίου αναφέρεται και στην έκθεση των ΜΚΟ για την Ελλάδα το 2011 (Non-Governmental Organisations' Report in Application of the United Nations Convention on the rights of the Child), σελ. 26. www.0-18/.../NGOS%20Report%20GR ... (πρόσβαση 10-1-2015)

Η αλλαγή του κλίματος στο 132^ο δημοτικό σχολείο μετά την αλλαγή διεύθυνσης επηρέασε τις σχέσεις συλλόγου διδασκόντων – διευθυντή, με τους πρώτους να αισθάνονται απογοητευμένοι για την απαξίωση του έργου που είχε γίνει όλα τα προηγούμενα χρόνια στο σχολείο. Οι αλλαγές περιελάμβαναν την άμεση διακοπή των τμημάτων διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας και της ελληνικής, για τους μαθητές και τους γονείς αντίστοιχα, την παύση λειτουργίας του τμήματος υποδοχής και την επαναφορά της Κυριακής προσευχής.

Ο Συνήγορος του Παιδιού κατέγραψε το αίτημα των παιδιών του σχολείου μετά την αλλαγή διεύθυνσης:¹⁰⁰ *“Εμείς τα παιδιά χρειαζόμαστε το διευθυντή και τους εκπαιδευτικούς να βρίσκονται κοντά μας και να μας βοηθούν να μαθαίνουμε με ευχάριστο τρόπο, να εκφραζόμαστε και να συνεργαζόμαστε, να νοιώθουμε ότι το σχολείο μας σέβεται, μας υποστηρίζει και καταλαβαίνει τις ανάγκες μας, όπως γινόταν τα τελευταία χρόνια. Οι αλλαγές που συνέβησαν φέτος στο σχολείο μας, μας κάνουν να νοιώθουμε ότι όλα τα όμορφα πράγματα που κάναμε στο παρελθόν και οι καλές σχέσεις που είχαμε με τη διεύθυνση δεν μπορούν να υπάρχουν πλέον. Αν μπορείτε, να κάνετε κάτι για τα μικρότερα παιδιά γιατί εμείς θα φύγουμε από το σχολείο την επόμενη χρονιά.”*

---

¹⁰⁰ Επιστολή ΣτΠ, ό.π, σελ. 3

Μέρος Τρίτο

75

Το Δικαίωμα στην Υγεία
για τους “παράτυπους” Μετανάστες
και τα Ανήλικα Παιδιά τους

Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πρόληψη σε θέματα υγείας και να απολαύει ιατρικής περίθαλψης, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης εξασφαλίζεται υψηλού επιπέδου προστασία της υγείας του ανθρώπου.”

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Προστασία της Υγείας, άρθρο 35

“Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το καλύτερο δυνατό επίπεδο υγείας και να επωφελείται από τις υπηρεσίες ιατρικής θεραπείας και αποκατάστασης αναπήρων.

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επιδιώκουν να διασφαλίσουν το ότι κανένα παιδί δεν θα στερείται το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες αυτές.”

77

Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, άρθρο 24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

6.1 Η διεθνής προστασία του δικαιώματος στην υγεία

Στην έκθεσή του, ‘Φτώχεια, Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας: τα συστήματα υγείας απαντούν’, ο ΠΟΥ υπογράμμισε ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός οδηγούν στις ανισότητες στην υγεία και συνιστά βιώσιμη χρηματοδότηση για το σύστημα υγείας για την

αντιμετώπιση ειδικών καταστάσεων κοινωνικού αποκλεισμού, όπως αυτές που αντιμετωπίζουν οι Ρομά και οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί.¹⁰¹

Μεταξύ των μεταναστών, εκείνοι που βρίσκονται σε παράτυπη κατάσταση είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένοι στον κίνδυνο να αποκλειστούν από την υγειονομική περίθαλψη, με πιθανές συνέπειες για τους ίδιους και επιπλέον για τη δημόσια υγεία. Εάν μια σημαντική ομάδα ατόμων που ζουν σε μια χώρα αποκλείονται από την υγειονομική περίθαλψη, αυτό θέτει ένα ζήτημα δημόσιας υγείας. Επιπλέον, εάν η πρόσβαση στην πρωτοβάθμια ή στις υπηρεσίες προληπτικής υγειονομικής περίθαλψης αποκλείεται ή περιορίζεται, είναι πιθανό αυτό να αυξήσει το κόστος μιας επείγουσας υγειονομικής περίθαλψης.

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο υψηλότερο εφικτό επίπεδο υγείας. Ο πιο περιεκτικός ορισμός του δικαιώματος στην υγεία περιλαμβάνεται στο ΔΣΟΚΠΔ (Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα).

Το άρθρο 12 ορίζει ότι τα κράτη μέλη πρέπει να εξασφαλίζουν “το δικαίωμα του καθενός να απολαμβάνει το υψηλότερο δυνατό επίπεδο σωματικής και ψυχικής υγείας”. Αναγνωρίζοντας το αφηρημένο επίπεδο του δικαιώματος αυτού, το ΔΣΟΚΠΔ διευκρίνισε ότι, κατ'ελάχιστον, τα κράτη πρέπει εγγυώνται την πρόσβαση σε “ουσιώδη πρωτοβάθμια περίθαλψη”¹⁰² και “πρωτοβάθμια και επείγουσα ιατρική περίθαλψη.”¹⁰³

“Η άρνηση ή ο περιορισμός της ίσης πρόσβασης όλων των ατόμων”, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση, στην «προληπτική, θεραπευτική και ανακουφιστική υγειονομική περίθαλψη», σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο 14/2000 θα αποτελεί παραβίαση της συνθήκης.

Το δικαίωμα στην υγεία κατοχυρώνεται σε μια σειρά από διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι σημαντικότερες διατάξεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που θεμελιώνουν την πρόσβαση στην υγεία εντοπίζονται:

- Στο άρθρο 25, παρ. 1, της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: “Δικαίωμα σε ένα βιοτικό επίπεδο ικανό να εξασφαλίσει την υγεία και την

---

¹⁰¹ WHO (2010) *Poverty and social exclusion in the WHO European Region: health systems respond*, Geneva, WHO Regional Office for Europe, σελ. 2 και 15

¹⁰² CESCR (1990), General Comment No 3: *The nature of States parties obligations* (Article 2 (1), and CESCR (2000) General Comment No 14: *The right to the highest attainable standard of health* (Article 12)

¹⁰³ CESCR (2008) General Comment No 19: *The right to social security* (Article 9), paragraph 37.

ευημερία του ίδιου και της οικογένειάς του, συμπεριλαμβανομένης [...] της ιατρικής περίθαλψης [...].”

- Στο άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, όπως ανωτέρω.

- Στο άρθρο 12, παρ. 2 της Σύμβασης για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών¹⁰⁴: “χορήγηση στις γυναίκες των ενδεδειγμένων υπηρεσιών όσον αφορά στην εγκυμοσύνη, τον τοκετό και την περίοδο λοχείας, ή παραχώρηση δωρεάν υπηρεσιών, όπου είναι αναγκαίο, καθώς και κατάλληλης διατροφής κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και της γαλουχίας.”

- Στο άρθρο 5 (e-iv) της Διεθνούς Συμβάσεως για την Εξάλειψη όλων των μορφών Φυλετικών Διακρίσεων του 1965: “ την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων, όσον αφορά στο δικαίωμα στη δημόσια υγεία, την ιατρική περίθαλψη, την κοινωνική ασφάλιση και τις κοινωνικές υπηρεσίες”.

- Στο άρθρο 24 της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του Παιδιού: “ Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας ...”, όπως παραπάνω.

- Στο άρθρο 28 της Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργατών και των Μελών των Οικογενειών τους, των Ηνωμένων Εθνών: “Δικαίωμα να λάβει οποιαδήποτε επείγουσα ιατρική φροντίδα που απαιτείται για τη διατήρηση της ζωής του ή την αποφυγή ανεπανόρθωτης βλάβης της υγείας του [...]”

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τον αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, στο άρθρο 11, προβλέπεται:

“... τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση, είτε άμεσα, είτε σε συνεργασία με δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα που αποσκοπούν μεταξύ άλλων: 1. Να εξαλείψουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις αιτίες της κακής υγείας 2. Να παρέχουν συμβουλευτικές και εκπαιδευτικές οδηγίες για την προαγωγή της υγείας και την ενθάρρυνση της ατομικής ευθύνης στον τομέα της υγείας και 3. Να εμποδίσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις επιδημικές, ενδημικές και άλλες ασθένειες, καθώς και τα ατυχήματα.” Το δικαίωμα στην προστασία της υγείας του αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα στη ζωή και την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης

---

¹⁰⁴ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)

και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας των άρθρων 2 και 3 της ΕΣΔΑ. Η προστασία της υγείας πηγάζει από τη θεμελιώδη αξία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οποία αποτελεί τον πυρήνα του θετικού ευρωπαϊκού δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Στο άρθρο 13, παρ. 4 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη επίσης προβλέπεται: “Για την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 13 (1): “...σε ισότιμη βάση με τους υπηκόους παροχή αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος στην κοινωνική και ιατρική βοήθεια για άτομα χωρίς επαρκείς πόρους”.

Το άρθρο 168 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)¹⁰⁵ Υπογραμμίζει ότι ένα “υψηλό επίπεδο της προστασίας της ανθρώπινης υγείας πρέπει να εξασφαλίζεται στον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η δράση της Ε.Ε. πρέπει να συμπληρώνει τις εθνικές πολιτικές και να αποβλέπει στη βελτίωση της δημόσιας υγείας, την πρόληψη της σωματικής και ψυχικής ασθένειας καθώς και στην αποτροπή των πηγών κινδύνου για την σωματική και ψυχική υγεία”.

Κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ε.Ε., τα κράτη-μέλη πρέπει να τηρούν το άρθρο 35 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης,¹⁰⁶ σύμφωνα με το οποίο “Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πρόληψη σε θέματα υγείας και να απολαύει ιατρικής περίθαλψης, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης, εξασφαλίζεται υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας του ανθρώπου.”

Αναφορές στην υγειονομική περίθαλψη των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση περιέχονται επίσης σε Οδηγίες της Ε.Ε., όπως στο άρθρο 14 της Οδηγίας περί Επιστροφής, όπου ρητά προβλέπει ότι “υγειονομική περίθαλψη έκτακτης ανάγκης και της βασικής θεραπείας των ασθενειών” πρέπει να παρέχεται στους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση κατά τη διάρκεια της περιόδου που δίνεται για οικειοθελή αναχώρηση και σε εκείνους που η απέλασή τους έχει παραταθεί.

Τον Φεβρουάριο του 2011, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αναφέρθηκε για πρώτη φορά στο θεμελιώδες δικαίωμα στην υγεία των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση. Σε ψήφισμα σχετικά με ανισότητες σε θέματα υγείας, αναγνωρίζει ότι η υγειονομική περίθαλψη δεν είναι εγγυημένη, είτε στην πράξη είτε στη νομοθεσία, για μετανάστες

¹⁰⁵ Treaty of the Functioning of the European Union (TFEU)

¹⁰⁶ European Charter of Fundamental Rights

χωρίς χαρτιά. Καλεί τα κράτη - μέλη της ΕΕ να αξιολογήσουν τη σκοπιμότητα της στήριξης στην υγειονομική περίθαλψη για τους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση, προβλέποντας έναν καθορισμό που βασίζεται σε κοινές αρχές για τα βασικά στοιχεία της υγειονομικής περίθαλψης, όπως ορίζονται στην εθνική τους νομοθεσία. Καλεί επίσης τα κράτη μέλη να εξασφαλίσουν ότι όλες οι έγκυες γυναίκες και τα παιδιά, ανεξάρτητα από το καθεστώς τους, έχουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν πράγματι κοινωνικής προστασίας, όπως ορίζεται στην εθνική τους νομοθεσία.

Εν ολίγοις, το να είναι κανείς σε θέση να έχει πρόσβαση σε ορισμένες βασικές μορφές υγειονομικής περίθαλψης αποτελεί βασικό δικαίωμα, το οποίο δεν μπορεί να εξαρτάται από το νομικό καθεστώς ενός ατόμου. Ωστόσο, δεν υπάρχει συνολική συναίνεση σχετικά με το ελάχιστο επίπεδο δικαιωμάτων. Σαφώς, σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, άρνηση της θεραπείας δεν θα να είναι συμβατή με το δικαίωμα στη ζωή και την απαγόρευση εξευτελιστικής και απάνθρωπης μεταχείρισης που εκτίθενται στο ΕΣΔΑ (ECHR). Ομοίως, η άρνηση της φροντίδας για τα παιδιά και του απαραίτητου προγεννητικού ελέγχου, της γέννησης και μεταγεννητικής φροντίδας θα είναι δύσκολο να δικαιολογηθεί υπό το πρίσμα της ΣΔΠ (CRC) και της Σύμβασης για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW). Το παγκόσμιο πρότυπο που έθεσε η Επιτροπή Οικονομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων είναι να εξασφαλιστεί η απαραίτητη πρωτοβάθμια ιατρική περίθαλψη σε κάθε πρόσωπο στην επικράτεια. Ωστόσο, ένας σαφής προσδιορισμός του ποιες βασικές υπηρεσίες πρωτοβάθμιας υγειονομικής περίθαλψης θα περιλαμβάνει, είναι ανοιχτός σε ερμηνείες.

6.2 Προστασία του δικαιώματος στην υγεία στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε.

Τα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης μπορεί να βασίζονται στην ασφάλιση ή στη φορολόγηση σε ένα συνδυασμό και των δύο. Ανάλογα με το είδος του συστήματος υγείας, οι απαιτήσεις για την πρόσβαση σε υπηρεσίες δημόσιας υγείας (π.χ. ιθαγένεια, κατοικία, ένταξη στο σύστημα ασφάλισης) ποικίλλουν, όπως και το φάσμα των υπηρεσιών υγείας στη διάθεση των δικαιούχων. Σε όλα τα συστήματα, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη πέρα από την περίπτωση έκτακτης ανάγκης, συνήθως συνδέεται με κάποιου είδους τεκμηριωμένη κατάσταση (π.χ. το νομικό καθεστώς, την κατοικία, την ασφάλιση, την καταχωρημένη απασχόληση, την εγγραφή στο τοπικό

μητρώο), η οποία μπορεί να εξαιρεί ορισμένες κατηγορίες μεταναστών, όπως τους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση, από την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, πέρα από τα μέτρα σωτηρίας της ζωής.

Ορισμένες χώρες έχουν εισαγάγει ρητές νομικές διατάξεις σχετικά με την πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη για τους μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση.¹⁰⁷ Ωστόσο, ο βαθμός της επίσημης πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας των μεταναστών στην αντικανονική αυτή κατάσταση, δεν εξαρτάται απαραίτητα από το αν υπάρχουν ρητές διατάξεις στον τομέα αυτό. Αυτές μπορούν, βέβαια, να συμβάλουν στη νομική σαφήνεια. Για να συγκρίνουμε το βαθμό πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση, ο FRA¹⁰⁸ έχει κατηγοριοποιήσει τα κράτη μέλη της ΕΕ σε τρεις ευρείες ομάδες, ανάλογα με το αν οι μετανάστες σε εκείνα τα κράτη-μέλη δικαιούνται έκτακτης ανάγκης, πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης (και όχι μόνο). Η φροντίδα έκτακτης ανάγκης περιλαμβάνει σωτήρια μέτρα καθώς και ιατρική περίθαλψη προκειμένου να προληφθούν σοβαρές ζημιές στις την υγεία ενός ατόμου. Η πρωτοβάθμια φροντίδα περιλαμβάνει ουσιαστικές θεραπείες των κοινών σχετικά ήσσονος σημασίας ασθενειών, που παρέχονται σε εξωτερικά ιατρεία ή κατά περιοχή (π.χ. υπηρεσίες από τους ιατρούς γενικής ιατρικής). Η δευτεροβάθμια περίθαλψη περιλαμβάνει την ιατρική περίθαλψη που παρέχεται από ειδικούς και, εν μέρει, την ενδονοσοκομειακή περίθαλψη.

6.3 Περίθαλψη έκτακτης ανάγκης

Σε 20 από τα 27 κράτη μέλη οι μετανάστες της ΕΕ σε αντικανονική κατάσταση δικαιούνται επείγουσας υγειονομικής περίθαλψης μόνο (αν και άλλες δημόσιες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης μπορεί να είναι προσβάσιμες με πλήρη εξόφληση).

Η κατάσταση στη Γερμανία είναι μοναδική. Στη Γερμανία, στους μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση παρέχεται από το νόμο η ίδια πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη όπως στους αιτούντες άσυλο. Κατ' αρχήν, αυτή η κάλυψη επεκτείνεται πέρα από τις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Στην πράξη, ωστόσο, η κάλυψη περιορίζεται μόνο στα έκτακτα περιστατικά, εφόσον η διαδικασία για την επιστροφή των χρημάτων στους μετανάστες για τις δαπάνες της υγειονομικής έκτακτης ανάγκης γίνεται

¹⁰⁷ KARL-TRUMMER, U., NOVAK-ZEZULA, S. and METZIER, B. (2010), *Access to healthcare for undocumented migrants in the EU: A first landscape of NowHereLand*, Eurohealth, p. 13

¹⁰⁸ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)

εμπιστευτικά, ενώ για τη φροντίδα μη έκτακτης ανάγκης όχι. Για τις επιστροφές χρημάτων στην επείγουσα περίθαλψη, ο πάροχος της υγειονομικής περίθαλψης αποστέλλει τη μεταθεραπευτική αγωγή στο γραφείο κοινωνικής πρόνοιας, μια διαδικασία η οποία καλύπτεται από το ιατρικό απόρρητο. Για τις μη-έκτακτης ανάγκης περιπτώσεις, οι μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση που αναζητούν επιστροφή χρημάτων, πρέπει οι ίδιοι να προσεγγίσουν το γραφείο κοινωνικής πρόνοιας, του οποίου το προσωπικό, στη συνέχεια, έχει υποχρέωση να δηλώνει τέτοιους μετανάστες στην αστυνομία. Πέρα όμως απ' αυτό, για τη θεραπεία σε περίπτωση οξείας ασθένειας ή του πόνου ή για να προσφερθούν υπηρεσίες μητρότητας δωρεάν, ο ασθενής χωρίς έγγραφα θα πρέπει να λάβει πιστοποιητικό ασφάλισης υγείας από το γραφείο κοινωνικής πρόνοιας. Επίσης, τα νοσοκομεία υποχρεούνται να ενημερώνουν το γραφείο κοινωνικής πρόνοιας για τις προγραμματισμένες χειρουργικές επεμβάσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις το γραφείο κοινωνικής πρόνοιας έχει καθήκον να αναφέρει τα δεδομένα στις αρμόδιες αρχές. Ο κίνδυνος αυτός καθιστά την πρόσβαση σε μη έκτακτης ανάγκης υγειονομική περίθαλψη χωρίς νόημα. Υπάρχουν και οι περιπτώσεις που οι πάροχοι υγειονομικής περίθαλψης προσφέρουν φροντίδα στους μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση από δικούς τους πόρους, ώστε να μπορέσουν να τηρήσουν τις επαγγελματικές ηθικές τους δεσμεύσεις.

Σε 12 από τα 20 κράτη μέλη στην ΕΕ, που αναφέραμε, οι μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση δικαιούνται μεν έκτακτης ανάγκης υγειονομική περίθαλψη, αλλά πρέπει να πληρώσουν για αυτό. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο θα πρέπει να χρεώνονται, αλλά ότι οι πάροχοι υγειονομικής περίθαλψης μπορούν επίσης να ζητήσουν επαλήθευση της ικανότητας να πληρώσουν, πριν την αγωγή και θεραπεία του ατόμου. Οι χώρες αυτές είναι η Αυστρία, Βουλγαρία, Τσεχική Δημοκρατία, Δανία, Φινλανδία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Λετονία, Πολωνία, Σουηδία και Ισπανία. Στην Ισπανία, ενώ οι μετανάστες χωρίς έγγραφα έως την 1^η Σεπτεμβρίου του 2012 είχαν δικαίωμα ακόμη και σε δευτεροβάθμια περίθαλψη και ενδονοσοκομειακή νοσηλεία και το δικαίωμά τους στην υγεία ήταν εγγυημένο επί ίσοις όροις με τους ισπανούς πολίτες, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μετά την εφαρμογή του μνημονίου, ουσιαστικά νομοθετήθηκε η πρόσβασή τους σε ιατρική φροντίδα μόνο στην περίπτωση έκτακτης και επείγουσας ανάγκης. Πράγματι, η μεταρρύθμιση του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης, συνέδεσε το δικαίωμα πρόσβασης σε υπηρεσίες

υγείας με την ισπανική ιθαγένεια ή με την καταχώρηση στο Τμήμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, απαίτηση στην οποία οι ανεπίσημοι μετανάστες δεν είναι δυνατόν να ανταποκριθούν, λόγω παράτυπου νομικού καθεστώτος. Αυτή η μεταρρύθμιση αποδόμησε ένα μοντέλο καθολικής υγειονομικής περίθαλψης που είχε εφαρμοστεί στην Ισπανία για χρονικό διάστημα άνω της δεκαετίας, και σύμφωνα με το οποίο για την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας απαιτούνταν μόνο εγγραφή στο δημοτολόγιο (η εγγραφή γίνεται ανεξαρτήτως νομικής κατάστασης) και το αντικατέστησε με την εγγύηση της υγειονομικής περίθαλψης μόνο για εκείνους που είναι δεόντως ασφαλισμένοι, με ταυτόχρονη καταβολή τελών στα δημόσια ταμεία. Ενδεικτικά, στην Ελλάδα, αν και οι μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση από το νόμο δικαιούνται να λάβουν έκτακτης ανάγκης περίθαλψη μέχρι να σταθεροποιηθεί η υγεία τους, απαιτείται την ίδια η ώρα να αποπληρώσουν το πλήρες κόστος της θεραπείας. Παρόμοια στην Ιρλανδία η επείγουσα θεραπεία δεν χορηγείται δωρεάν αλλά η πληρωμή εξαρτάται από τη διακριτική ευχέρεια του παρόχου. Σε άλλα κράτη μέλη (μεταξύ των 19 που παρέχουν μόνο φροντίδα έκτακτης ανάγκης) το θέμα του κόστους αντιμετωπίζεται διαφορετικά. Στην Κύπρο, Εσθονία, Ρουμανία και Σλοβακία η φροντίδα έκτακτης ανάγκης προβλέπεται από το νόμο δωρεάν σε κάθε ασθενή. Στην Κύπρο και συγκεκριμένα στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας, όπως διαπιστώθηκε, η διεύθυνση του νοσοκομείου επικοινωνεί με το Τμήμα Αρχείου Πληθυσμού και Μετανάστευσης, για σκοπούς εξακρίβωσης των στοιχείων του αλλοδαπού ασθενή και σε περίπτωση που πρόκειται για άτυπο μετανάστη, ενημερώνει την αρμόδια υπηρεσία της Αστυνομίας, η οποία τον παραλαμβάνει μετά το πέρας της θεραπείας του. Στα πλαίσια διευκόλυνσης και επιτάχυνσης αυτής της πρακτικής, έχει ζητηθεί και έχει επιτραπεί η διασύνδεση των αρχείων του μηχανογραφικού συστήματος με το αντίστοιχο του Τμήματος.¹⁰⁹

Στη Λιθουανία, τα πρόσωπα που δεν καλύπτονται από την υποχρεωτική ασφάλιση υγείας απαλλάσσονται από την καταβολή για φροντίδα έκτακτης ανάγκης. Στο Λουξεμβούργο, αν και οι μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση δεν απαλλάσσονται από την καταβολή του κόστους για την ιατρική περίθαλψη, μπορούν να υποβάλλουν

---

¹⁰⁹ ΜΚΟ ΚΙΣΑ, ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ (2011), *Η πρόσβαση στη δημόσια υγεία από ευάλωτες ομάδες, η νομική και διοικητική πτυχή*, σε εκδήλωση για Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και συνθήκες διαβίωσης των άτυπων μεταναστών και αιτητών ασύλου, διαθέσιμο σε www.no-discrimination.ombudsman.gov.cy/.../004_-_e_prosbasa_ste_demosia_ugeia_apo_eualotes_omades (τελευταία πρόσβαση 19-1-2015)

αίτηση, μετά τη θεραπεία, επιστροφής του κόστους από ένα ταμείο αφιερωμένο στην κάλυψη του κόστους της θεραπείας για ανασφάλιστους ασθενείς, η οποία περιλαμβάνει ρητώς μετανάστες σε παράτυπο καθεστώς. Στη Μάλτα, όλοι όσοι εισέρχονται με ανεπίσημο τρόπο, κρατούνται κατά την άφιξη. Είναι δύσκολο να κρυφτούν, λόγω του μικρού μεγέθους των νησιών της. Οι αλλοδαποί κρατούμενοι δικαιούνται υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης, αλλά ο νόμος παραμένει σιωπηλός ως προς τα δικαιώματά τους στην υγεία όταν ελευθερωθούν. Στην πράξη, οι παράτυποι μετανάστες μετά την απελευθέρωσή τους από τα κέντρα κράτησης, εφοδιάζονται με μια κάρτα αναγνώρισης για δωρεάν φροντίδα έκτακτης ανάγκης, την οποία επιδεικνύουν όταν χρειαστεί. Σε κάποιες περιπτώσεις δεν απαιτούνται ιδιαίτερες συνθήκες πρόσβασης για φροντίδα έκτακτης ανάγκης, όπως στην Ολλανδία αλλά και στη Γαλλία, όπου οι ιατρικές υπηρεσίες παρέχονται από ειδικές νοσοκομειακές μονάδες.

6.4 Πρωτοβάθμια περίθαλψη

Το Ηνωμένο Βασίλειο έχει θεσπίσει διατάξεις με τις οποίες οι μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση μπορούν επίσης να έχουν πρόσβαση υγειονομικής περίθαλψης σε περιπτώσεις που δεν αποτελούν άμεση απειλή κατά της ζωής ή της υγείας ενός ατόμου. Έχουν το δικαίωμα να λάβουν πρωτοβάθμια υγειονομική περίθαλψη στο πλαίσιο του εθνικού συστήματος υγείας. Η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη για τους μετανάστες στην αντικανονική αυτή κατάσταση ρυθμίζεται από τον πάροχο υγείας. Τα άτομα έχουν πρόσβαση σε ιατρούς γενικής ιατρικής (GP) ή τοπικά κέντρα υγείας που προσφέρουν υπηρεσίες σε επίπεδο πρωτοβάθμιας φροντίδας. Αυτές οι υπηρεσίες παρέχονται δωρεάν, όπως παρέχονται για το σύνολο του πληθυσμού. Ένα πιθανό εμπόδιο, για να λαμβάνουν φροντίδα, είναι η απαίτηση να εγγραφούν σε μια λίστα ασθενών του GP. Οι GPs μπορεί να εγγράφουν ασθενείς των οποίων η κατάσταση είναι παράτυπη, αλλά δεν είναι υποχρεούνται να το πράξουν. Τα στοιχεία δείχνουν ότι, στην πράξη, υπάρχουν περιπτώσεις όπου γιατροί αρνήθηκαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε μετανάστες λόγω του παράτυπου νομικά καθεστώτος τους.

Οι παράτυποι μετανάστες πρέπει να καταβάλουν το πλήρες κόστος για ενδονοσοκομειακή νοσηλεία και τη φροντίδα που παρέχεται από ειδικούς, εκτός από τη θεραπεία στο τμήμα ατυχημάτων και επειγόντων περιστατικών, τη θεραπεία για

ορισμένες μεταδοτικές ασθένειες, τη φροντίδα υποχρεωτικής ψυχιατρικής θεραπείας και τις υπηρεσίες οικογενειακού προγραμματισμού.

6.5 Δευτεροβάθμια φροντίδα και πέραν αυτής

Σε πέντε χώρες Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία, Ολλανδία και Πορτογαλία, το δικαίωμα των μεταναστών χωρίς χαρτιά στην υγειονομική περίθαλψη καλύπτει την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια περίθαλψη, τη φροντίδα από εξειδικευμένους γιατρούς καθώς και την ενδονοσοκομειακή νοσηλεία. Στην Ιταλία, οι μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση μπορούν να έχουν πρόσβαση σε επείγουσα φροντίδα (φροντίδα που δεν μπορεί να αναβληθεί χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη ζωή του ασθενούς ή χωρίς να προκαλεί βλάβη στην υγεία του) η οποία μπορεί να είναι συνεχής έως την πλήρη αποκατάσταση της υγείας. Έχουν επίσης δικαίωμα σε πρωτοβάθμια φροντίδα, η οποία μπορεί να είναι τόσο προληπτική όσο και θεραπευτική. Έχουν πρόσβαση στη δευτεροβάθμια περίθαλψη αλλά δεν μπορούν να εγγραφούν σε κάποιο οικογενειακό γιατρό, πράγμα το οποίο παρακωλύει την πρόσβαση σε εξειδικευμένη φροντίδα, αλλά αποτελεί και σημαντικό εμπόδιο για την πρόσβαση στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια φροντίδα, καθώς για την περίθαλψη που παρέχεται στα νοσοκομεία απαιτείται παραπομπή.

Το λεπτομερές πεδίο εφαρμογής των υπηρεσιών, που προσφέρονται στους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση, διαφέρει μεταξύ αυτών των κρατών-μελών της Ε.Ε. Οι όροι που χρησιμοποιούνται στην εθνική νομοθεσία για τον ορισμό και το πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων τους στην υγειονομική περίθαλψη - «επείγον», «απαραίτητη» ή «ουσιώδης» φροντίδα - συνήθως περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης στον τομέα της πρόληψης, και των πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας φροντίδας σε αυτές τις χώρες. Στο Βέλγιο και την Ολλανδία, ωστόσο, ένας επαγγελματίας γιατρός πρέπει να αξιολογεί και να πιστοποιεί την «αναγκαιότητα» της φροντίδας πριν από τη θεραπεία σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, ένα σύστημα που δίνει στους παρόχους υπηρεσιών υγείας μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας.

Συνήθως, ορισμένες προϋποθέσεις πρέπει να πληρούνται ώστε να υπάρξει πρόσβαση στην πρωτοβάθμια ή και τη δευτεροβάθμια περίθαλψη. Αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν την ανάγκη να γίνει επίδειξη ταυτότητας, απόδειξη πραγματικής

κατοικίας ή και την απόδειξη ανεπαρκών οικονομικών πόρων. Η δυσκολία πλήρωσης αυτών των προϋποθέσεων μπορεί να προβάλλει ένα σημαντικό εμπόδιο για την πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη για μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση. Για παράδειγμα, στην Πορτογαλία, στους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση επιτρέπεται η πρόσβαση στο εθνικό σύστημα υγείας, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν διαμείνει στην Πορτογαλία για διάστημα άνω των 90 ημερών, να λάβουν βεβαίωση διαμονής από την Επαρχιακή Διοίκηση και να εγγραφούν ως προσωρινά ασθενείς σε τοπικό κέντρο υγείας. Αυτοί που έχουν εγκατασταθεί στην Πορτογαλία λιγότερο από τρεις μήνες μπορούν να έχουν πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη μόνο σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης και περίθαλψης για τις μεταδοτικές ασθένειες. Οι μετανάστες σε παράτυπο καθεστώς καλούνται να καλύψουν το σύνολο των δαπανών της θεραπείας, αλλά μπορούν να ζητήσουν απαλλαγή από την καταβολή αν μπορούν να αποδείξουν ότι δεν διαθέτουν τα απαραίτητα οικονομικά μέσα.

Οι κανονισμοί για την καταβολή των δαπανών είναι καθοριστικής σημασίας για την προσβασιμότητα σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης στην πράξη και διαφέρουν από κράτος σε κράτος. Στην Ολλανδία είναι καθήκον των παρόχων υγείας να προσκομίσουν αποδεικτικά στοιχεία ότι ο ασθενής δεν μπορεί να καλύψει τα έξοδα της θεραπείας και παράλληλα, σύμφωνα με το νόμο, να υποβάλουν αίτηση για την επιστροφή του κόστους της φροντίδας των παράτυπων ξένων στο Εθνικό Συμβούλιο Ασφάλισης Υγείας. Για να γίνει αυτό, ωστόσο, οι πάροχοι υγείας συνήθως στέλνουν στους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση το πλήρες τιμολόγιο για την περίθαλψη που έλαβαν και κάτι τέτοιο μπορεί να δημιουργήσει άγχος.

Η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη για τους μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση μπορεί να διαφέρει σημαντικά μεταξύ των διαφόρων περιφερειών και περιοχών και αν δεν έχουν τεθεί συγκεκριμένοι κανονισμοί, συχνά εξαρτάται από την καλή θέληση του ιατρικού προσωπικού. Η κοινωνία των πολιτών συχνά βοηθάει στην αντιμετώπιση των ελλείψεων. Για παράδειγμα στη Φινλανδία στο Ελσίνκι ένα ίδρυμα άνοιξε πρόσφατα μια κλινική που παρέχουν βασικές υπηρεσίες για μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση, την οποία μπορεί κανείς να επισκεφθεί χωρίς το φόβο της απέλασης. Η κλινική λειτουργεί εθελοντικά με περίπου 80 γιατρούς, νοσηλευτές, μαίες και φοιτητές.

Ως αποτέλεσμα των υφιστάμενων εμποδίων, οι μετανάστες στην αντικανονική αυτή κατάσταση δεν είναι συχνά σε θέση να επωφεληθούν πλήρως από το δικαίωμά τους στην υγειονομική περίθαλψη, ή μπορεί ακόμη και να αρνηθούν το ελάχιστο δικαίωμα για φροντίδα έκτακτης ανάγκης. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ΜΚΟ αναλαμβάνουν ένα απαραίτητο ρόλο τόσο στην ενημέρωση των μεταναστών σε αντικανονικό καθεστώς σχετικά με τα δικαιώματά τους, όσο και στην διαμεσολάβηση μεταξύ των μεταναστών και των παρόχων υπηρεσιών υγείας.

6.6 Η υγειονομική περίθαλψη του ‘παράτυπου’ παιδιού στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

Σε ό,τι αφορά την υγειονομική περίθαλψη των παιδιών, που φέρνουν μαζί τους οι γονείς τους ως παράτυποι μετανάστες, ή γεννιούνται στην χώρα υποδοχής και που ούτε κι αυτά διαθέτουν τα απαραίτητα χαρτιά παραμονής στην χώρα, είτε καθυστερεί σημαντικά να παρασχεθεί είτε δεν παρέχεται ποτέ. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η κατάσταση της υγείας των ενηλίκων και των παιδιών συνδέονται. Παρά τις προσπάθειες που καταβάλλουν οι γονείς για την προστασία των παιδιών, οι δυσκολίες τους είναι αναπόφευκτα συνυφασμένες. Οι ανησυχίες τους και η αγωνία τους, πολλές φορές επηρεάζουν τη δική τους ψυχική υγεία, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει τα παιδιά. Επίσης οι ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης, οι συχνές μετακινήσεις και οι αναγκαίες αλλαγές στον τόπο εγκατάστασής τους, επηρεάζει αρνητικά τη σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών.¹¹⁰

Πραγματικά, το δικαίωμα στην υγεία δεν αφορά μόνο την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης. Αφορά και το δικαίωμα να ζουν σε αξιοπρεπείς συνθήκες. Πολλοί γονείς που ρωτήθηκαν στα πλαίσια της έρευνας των Γιατρών του Κόσμου¹¹¹ εξέφρασαν τη λύπη τους γιατί οι κακές συνθήκες διαβίωσης είχαν επίδραση στην υγεία των παιδιών τους, σωματική και ψυχική. Οι οικονομικές δυσκολίες που προκύπτουν από την αδυναμία να εργαστούν νόμιμα αλλά και τις συνθήκες κρίσης που βιώνουν οι χώρες υποδοχής, δημιουργούν προβλήματα με τη στέγαση. Πολλοί ζουν σε ανθυγιεινά, παλιά και υπερπλήρη καταλύματα. Αναφέρθηκαν προβλήματα με μούχλα,

---

¹¹⁰ Chauvin P., Mestre MC, Simonnot N., (2012), *Access to Health Care for Vulnerable Groups in the European Union in 2012. An Overview of the Condition of Persons Excluded from Healthcare Systems in the EU*. Paris: Médecins du Monde

¹¹¹ Médecins du Monde European Observatory on Access to Healthcare (2007-2008), *Access to Healthcare for Undocumented Migrants in 11 European Countries*, Médecins du Monde. Διαθέσιμη στο www.episouth.org/doc/r_documents/Rapport_UK_final_couv.pdf

υγρασία και δυσκολία θέρμανσης των δωματίων. Επίσης τα προβλήματα συνωστισμού στην κατοικία μπορούν να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία και την ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων, συμπεριλαμβανομένης της έλλειψης ιδιωτικής ζωής. Ο συνωστισμός έχει επιπτώσεις και γι αυτούς που αναρρώνουν από ασθένειες. Η αστάθεια κατοικίας μπορεί, επιπλέον, να επηρεάσει αρνητικά τα παιδιά. Οι παράτυποι μετανάστες συνήθως αναγκάζονται να μετακινούνται συχνά, λόγω εξώσεων, προσωρινών καταλυμάτων, νέων ευκαιριών απασχόλησης κ.λπ. Αυτή η αλλαγή κατοικιών μπορεί να προκαλέσει άγχος στα παιδιά, λόγω της έλλειψης εξοικείωσης με το περιβάλλον και των συνθηκών προσαρμογής και πιθανά να επηρεάσει την υγεία τους. Μπορεί να προκαλέσει διαταραχές των παιδιών ή να θέσει την ιατρική παρακολούθησή τους σε κίνδυνο.

Τα διεθνή κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα αναγνωρίζουν ότι τα παιδιά έχουν μια αναμφισβήτητη ανάγκη για προστασία. Παρά την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση τους, το δικαίωμα πρόσβασης των παράτυπων παιδιών στην υγεία ακριβώς όπως και οι υπήκοοι, κατοχυρώνεται μόλις σε τέσσερις χώρες μόνο, την Ελλάδα, την Πορτογαλία, τη Ρουμανία και την Ισπανία. Στην Ελλάδα όλα τα παιδιά έχουν το δικαίωμα σε δωρεάν ιατρικές υπηρεσίες επείγουσες και μη, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς της διαμονής τους. Η φροντίδα υγείας παρέχεται σε ειδικά νοσοκομεία για παιδιά. Στη Ρουμανία επίσης, υγειονομική περίθαλψη παρέχεται σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα της ιθαγένειάς τους και ανεξάρτητα από την ασφαλιστική κατάσταση των γονέων. Η Πορτογαλία, προκειμένου να εξασφαλίσει την κάλυψη της υγειονομικής περίθαλψης για όλα τα παιδιά, εισήγαγε το 2004 ένα ειδικό μητρώο, όπου εγγράφονται όλοι οι αλλοδαποί ανήλικοι. Τέλος, στην Ισπανία όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, χωρίς να απαιτούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Στη Γερμανία οι παράτυποι μετανάστες έχουν πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη των παιδιών. Ωστόσο, το γεγονός ότι θα πρέπει να αναφερθεί το περιστατικό στις αρχές μετανάστευσης, τους εμποδίζει να ζητήσουν ιατρική φροντίδα, με εξαίρεση την φροντίδα έκτακτης ανάγκης, όπου δεν υπάρχει κίνδυνος αναφοράς. Στην Ολλανδία και τη Δανία, όλα τα παιδιά έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε ορισμένα είδη προληπτικής θεραπείας, σε εξετάσεις και οδοντιατρικούς ελέγχους. Στην Εσθονία και την Πολωνία ελεύθερη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας έχουν όλα τα παιδιά που παρακολουθούν το σχολείο, ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος παραμονής. Στην Εσθονία, τα παιδιά που

παρακολουθούν το σχολείο και είναι κάτω των δεκαεννέα και τους φοιτητές έως είκοσι τεσσάρων ετών, τους αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο, όπως και τους ασφαλισμένους, ανεξαρτήτως νομικής κατάστασης. Η κατάσταση στην Πολωνία είναι παρεμφερής. Επτά χώρες, Βέλγιο, Κύπρος, Γαλλία, Ιταλία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο και Ηνωμένο Βασίλειο παρέχουν δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή ασφάλιση υγείας ειδικά για ασυνόδευτους ανήλικους, αλλά και πάλι με τη συνδρομή συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Στη Γαλλία τα παράτυπα ασυνόδευτα παιδιά καλύπτονται από την καθιερωμένη ασφάλιση υγείας στο πλαίσιο του προγράμματος της 'Πράξης Παγκόσμιας Κάλυψης Υγείας', ενώ τα παράτυπα παιδιά με οικογένειες πρέπει να πληρούν τις προϋποθέσεις του συστήματος υγείας, που έχει σχεδιαστεί για άτομα με χαμηλά εισοδήματα και παράτυπους μετανάστες. Στο Βέλγιο, οι περισσότεροι ασυνόδευτοι ανήλικοι διαμένουν σε κέντρα καλής διαβίωσης, όπου η ιατρική φροντίδα καταβάλλεται από τη διοίκηση της εγκατάστασης. Αν ζουν έξω από ένα τέτοιο κέντρο, καλύπτονται από ασφάλιση υγείας μόνο αν έχουν φοιτήσει σε σχολείο στο Βέλγιο για διάστημα τουλάχιστον τριών μηνών. Διαφορετικά αντιμετωπίζονται ως μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση. Δικαίωμα δωρεάν ελεύθερης πρόσβασης στην προληπτική περίθαλψη έχουν όλα τα παιδιά έως έξι ετών (συμβουλευτική και εμβολιασμοί).¹¹² Σαν αποτέλεσμα, τα παιδιά των παράτυπων μεταναστών που ζουν με τις οικογένειές τους, αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στην πρόσβαση σε βασική προληπτική φροντίδα και ιατρική παρακολούθηση σε αυτές τις χώρες.

Η Αυστρία, η Τσεχική Δημοκρατία και η Σουηδία, παρέχουν υγειονομική περίθαλψη μόνο σε εκείνα τα παιδιά που η απέλασή τους έχει ανασταλεί ή αναβληθεί. Στη Σουηδία τα παιδιά, των οποίων οι αιτήσεις για άσυλο έχουν απορριφθεί, αποτελούν τη μόνη ομάδα παράτυπων μεταναστών που τους έχει χορηγηθεί πρόσβαση στην υγεία με νόμο. Στην Αυστρία και την Τσεχική Δημοκρατία, παρέχεται και στους ενήλικες μετανάστες, των οποίων η απέλαση έχει ανασταλεί ή αναβληθεί, η δυνατότητα πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη, αλλά σε αυτές τις χώρες τα παιδιά λαμβάνουν ένα ευρύτερο φάσμα περίθαλψης. Στην τελευταία ομάδα χωρών, δεν υπάρχουν συγκεκριμένες διατάξεις για την πρόσβαση των παιδιών σε παράτυπη κατάσταση, στην υγεία.

Ως εκ τούτου, θεωρείται ότι, στη Βουλγαρία, Φινλανδία, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Λετονία, Μάλτα, Σλοβακία και Σλοβενία, ισχύει το ίδιο καθεστώς όπως και για τους ενήλικες,

---

¹¹² PICUM (2014), *Access to Health Care for Undocumented Migrants in Europe: The Key Role of Local and Regional Authorities*, Policy Brief, Brussels

γεγονός που σημαίνει ότι τα παιδιά δικαιούνται πρόσβασης μόνο σε επείγουσα υγειονομική περίθαλψη.

Σε μερικές περιπτώσεις, βρίσκονται σε εξέλιξη προσπάθειες για τη βελτίωση της κατάστασης. Στην Κύπρο, για παράδειγμα, όπου μόνο οι ασυνόδευτοι ανήλικοι απολαμβάνουν υγειονομικής περίθαλψης, ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Παιδιού ζήτησε από το Υπουργείο Υγείας να εκδώσει μια εγκύκλιο διευκρινίζοντας ότι όλα τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με αρρυθμιστη κατάσταση, θα πρέπει να έχουν δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη.

6.7 Εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος στην υγεία

Εκθέσεις που έχουν συνταχθεί μέχρι σήμερα¹¹³ από οργανώσεις υποστήριξης παράτυπων μεταναστών, ανάμεσά τους και η Praksis¹¹⁴ στην Ελλάδα, έχουν αποδείξει ελλειμματική πρόληψη των ασθενειών, καθώς και καθυστερήσεις στην πρόσβαση υγειονομικής περίθαλψης και στα 27 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντικατοπτρίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο τους αυξημένους κινδύνους, που ενέχει η κατάσταση της υγείας των μεταναστών χωρίς χαρτιά, η οποία χειροτερεύει εξαιτίας των προσκομμάτων που παρεμβάλλονται, για να καταφέρουν να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας της εκάστοτε χώρας που βρίσκονται.

Μία μελέτη που συντάχθηκε από το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο σχετικά με την πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, βασίζεται σε μια έρευνα σε περισσότερους από χίλιους μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση σε έντεκα χώρες, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ελλάδα, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Ολλανδία, την Πορτογαλία, την Ισπανία, τη Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ελβετία, έδειξε ότι η πλειοψηφία των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση δεν επωφελούνται επαρκώς από τις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης.¹¹⁵

Αποκάλυψε ότι το 14% των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση εισέπραξαν άρνηση την τελευταία φορά που αναζήτησαν περίθαλψη. Οι μετανάστες είχαν

---

¹¹³ Όπως, για παράδειγμα, η σχετική έκθεση για το έτος 2010 της PICUM. Workpackage No. 6: *The Voice of Undocumented Migrants. 'Undocumented Migrants' Health Needs and Strategies to Access Health Care in 17 EU countries*, 2010, Brussels. Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants (PICUM)./ Βλ επίσης και «Παράνομοι μετανάστες: πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη σε 10 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης» στο www.fra.europa.eu/ (πρόσβαση 16-11-2014)

¹¹⁴ Κεντρική ιστοσελίδα www.praksis.gr/ (πρόσβαση 2-12-2014)

¹¹⁵ Médecins du Monde, European Observatory on Access to Healthcare (2009), Access to healthcare for undocumented migrants in 11 European countries, Paris, Médecins du Monde, σελ. 10-12

αναζητήσει φροντίδα για καρδιαγγειακά, πεπτικά προβλήματα και γυναικολογικές παθήσεις. Η απόρριψη δεν αποτελεί ένα ασυνήθιστο γεγονός για την υγειονομική περίθαλψη κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Η θεματική έκθεση του FRA σε μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση: Πρόσβαση στην Υγειονομική Περίθαλψη σε 10 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρέχει μια πιο λεπτομερή επισκόπηση των πρακτικών εμποδίων στην πρόσβαση στις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης.¹¹⁶

Στις συνεντεύξεις, που διεξήχθησαν και περιγράφονται σε ένα τμήμα αυτής της έρευνας, με παράτυπους μετανάστες, παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, δημόσιες αρχές και με την κοινωνία των πολιτών, εντοπίστηκαν πέντε κύρια εμπόδια για την πρόσβαση στην υγεία. Μερικά είναι κοινά με τα εμπόδια που συναντούν και άλλες ομάδες ευάλωτων προσώπων, όπως οι ανασφάλιστοι ή οι άποροι, ενώ άλλα εμπόδια απορρέουν από την παρατυπία της κατάστασης. Αυτά τα εμπόδια συμβάλλουν περαιτέρω στο γεγονός ότι οι ανεπίσημοι μετανάστες συχνά αναζητούν περίθαλψη πολύ αργά και γενικά παρουσιάζουν μια χειρότερη κατάσταση υγείας σε σχέση με τις άλλες ομάδες του πληθυσμού με παρόμοια δημογραφικά χαρακτηριστικά.

Ασαφείς κανόνες όσον αφορά στις δαπάνες που καλύπτονται, για τις υπηρεσίες υγείας που προσφέρονται στους παράτυπους μετανάστες προκαλούν αβεβαιότητες. Νοσηλεία και έξοδα για εργαστηριακές εξετάσεις μπορεί να είναι αρκετά ακριβά. Εάν ο πάροχος των υπηρεσιών δεν έχει τους μηχανισμούς για την κάλυψη τέτοιων εξόδων (καθώς ο ασθενής δεν είναι ούτε ασφαλισμένος, ούτε καλύπτεται από δημόσιους πόρους), μπορεί να είναι απρόθυμος να παράσχει θεραπεία σε εκείνους οι οποίοι δεν έχουν τα χρήματα να ανταποκριθούν. Επιπλέον, τα φάρμακα που ίσως χρειαστεί να λάβει ο ασθενής ως την αποθεραπεία του, μπορεί να έχουν δυσανάλογο κόστος με τις δυνατότητες αποπληρωμής του παράτυπου μετανάστη.

Επιπρόσθετα, τα πολιτισμικά και γλωσσικά εμπόδια περιγράφονται ως σημαντικά κωλύματα, εξαιτίας της μειωμένης ικανότητας των παράτυπων μεταναστών να διευκρινίσουν τα συμπτώματα της ασθένειας στο ιατρικό προσωπικό και να διαπραγματευτούν τις επιλογές της θεραπείας τους. Το εν λόγω εμπόδιο μάλιστα ενδεχομένως να θέτει σε κίνδυνο ακόμα και την ποιότητα της περίθαλψης.

---

¹¹⁶ FRA (2011), *Migrants in an irregular situation: access to healthcare in 10 European Union Member States*, Luxembourg, Publications Office.
www.fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1771-FRA-2011-fundamental-rights-for-irregular-migrants-healthcare_EN.pdf

Τόσο το ιατρικό προσωπικό, όσο και οι ίδιοι οι μετανάστες σε ανεπίσημη κατάσταση, συχνά δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους σε σχέση με την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης. Η άγνοια των δικαιωμάτων αυτών, εν μέρει συνδέεται με την πολύπλοκη νομοθεσία και τις γραφειοκρατικές διαδικασίες για την πρόσβαση. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Γιατρούς του Κόσμου το 2007 παρατηρήθηκε: Στο σύνολο των χωρών που μελετήθηκαν (επτά χώρες, Βέλγιο, Ισπανία, Ελλάδα, Γαλλία, Ιταλία, Πορτογαλία και Ηνωμένο Βασίλειο), “μόνο μια μικρή πλειοψηφία (53,5%) γνωρίζει ότι το παιδί του μπορεί να επωφεληθεί δωρεάν εμβολιασμού και/ή πού πρέπει να απευθυνθεί” και “μεταξύ των εμποδίων που παρουσιάστηκαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, πρώτα έρχεται η άγνοια των ιατρικών δομών στους οποίους πραγματοποιούνται εμβολιασμοί.”¹¹⁷

Ωστόσο, οι φορείς χάραξης πολιτικής πρέπει να έχουν την ευθύνη να μην μετατοπίζουν το βάρος της ερμηνείας των νομικών δικαιωμάτων στο ήδη υπερφορτωμένο προσωπικό παροχών υπηρεσιών υγείας, αλλά να ενημερώνουν τους ίδιους τους μετανάστες για όλα τα δικαιώματα που έχουν βάσει νομοθεσίας, ακόμα και αν δεν έχουν τα απαραίτητα έγγραφα μαζί τους.

Άλλος ένας αρνητικός παράγοντας είναι η διακριτική ευχέρεια που αποδίδεται στο προσωπικό υγείας (ιατρούς, νοσηλευτές, προσωπικό στην υποδοχή) να καθορίσουν αν θα προσφέρουν ιατρική φροντίδα. Ο πάροχος της υγειονομικής περίθαλψης είναι αυτός που θα αποφασίσει τι αποτελεί και τι όχι έκτακτη ανάγκη, καθώς και τι μπορεί να χαρακτηριστεί, επείγον, αναγκαίο ή απαραίτητο, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία.

Αξίζει ακόμα να σημειωθεί πως σημαντικό ρόλο παίζει και η στάση που διατηρούν οι επαγγελματίες υγείας απέναντι στους παράτυπους μετανάστες. Οι υπηρεσίες που προσφέρουν, συχνά είναι χαμηλής ποιότητας και οι τρόποι συμπεριφοράς τους γενικά χαρακτηρίζονται ως κακοί. Μάλιστα, σύμφωνα με καταγγελίες από πολλές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και ομάδες υποστήριξης παράτυπων μεταναστών σε ζητήματα υγειονομικής περίθαλψης- και όχι μόνο- ανέφεραν ότι είχαν περιπτώσεις μεταναστών δίχως τα απαραίτητα έγγραφα, οι οποίοι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς απαξίωσης και αδιαφορίας κατά την επίσκεψή τους σε δημόσια νοσοκομεία, από γιατρούς, νοσηλευτές και από το λοιπό προσωπικό διοίκησης.

---

¹¹⁷ ΓΙΑΤΡΟΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (2007), Πρώτο ευρωπαϊκό παρατηρητήριο για την πρόσβαση στην περίθαλψη, *Χωρίς χαρτιά, χωρίς υγεία*; Γιατροί του Κόσμου

Άλλος σημαντικός παράγοντας που αποτρέπει τους μετανάστες σε αρρυθμιστη κατάσταση από την πρόσβαση στη θεραπεία, συμπεριλαμβανομένης της επείγουσας, είναι η, σε κάποιες χώρες, ύπαρξη του καθήκοντος από τους παρόχους των υπηρεσιών υγείας να καταγγείλουν τέτοιους μετανάστες στις αρχές μετανάστευσης. Στη Γερμανία, το Υπουργείο Εσωτερικών διευκρίνισε ότι το καθήκον του προσωπικού υγείας να τηρεί το επαγγελματικό απόρρητο έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από το καθήκον αναφοράς. Ως αποτέλεσμα, το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό καθώς και τα λογιστήρια των νοσοκομειακών μονάδων, τα οποία έχουν πρόσβαση στα προσωπικά δεδομένα, απαλλάσσονται από το καθήκον αναφοράς σύμφωνα με το ιατρικό απόρρητο. Σε αυτό το πλαίσιο, το ιατρικό απόρρητο επεκτείνεται και στην Υπηρεσία Κοινωνικής Πρόνοιας. Έτσι, μπορεί να επιτευχθεί η πρόσβαση των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση σε όλες τις περιπτώσεις που χρειάζονται άμεση ιατρική φροντίδα. Η υποχρέωση αναφοράς, ωστόσο, εξακολουθεί να παραμένει σε ισχύ για τα γραφεία κοινωνικής πρόνοιας, στις περιπτώσεις που οι μετανάστες σε παράτυπη κατάσταση, υποβάλλουν αίτηση για επιστροφή των χρημάτων για την κάλυψη ιατρικής θεραπείας σε μη επείγουσες περιπτώσεις.

Στην Ιρλανδία, ο νόμος περί μετανάστευσης περιλαμβάνει ένα καθήκον για τις δημόσιες υπηρεσίες, να ανταλλάσσουν τις πληροφορίες που αφορούν μη υπηκόους για τους σκοπούς της εφαρμογής του νόμου περί εισόδου και εξόδου από τη χώρα. Το 2003 καθιερώθηκε επαφή ανάμεσα στο σύστημα τεχνολογίας των πληροφοριών του Τμήματος Κοινωνικών και Οικογενειακών Υποθέσεων με εκείνο των Αρχών Μετανάστευσης. Έτσι, ακόμα και αν δεν έχει εισαχθεί καμία υποχρέωση αναφοράς, μπορούν να λάβουν χώρα ανταλλαγές δεδομένων μεταξύ των παρόχων κοινωνικών υπηρεσιών και των αρχών μετανάστευσης.

Φόβο, επίσης, μπορεί να προκαλέσει και μια δημόσια συζήτηση. Αυτό συνέβη στην Ιταλία, όπου υπήρξε μια πρόταση για την εισαγωγή καθήκοντος αναφοράς από το προσωπικό υγείας, που συζητήθηκε το 2009, μα στο τέλος δεν έγινε δεκτή¹¹⁸.

Η δημόσια συζήτηση γύρω από το θέμα αυτό, ανάδεδυσε φόβους στην κοινότητα των παράτυπων μεταναστών και αποθάρρυνε πολλούς από αυτούς να αναζητήσουν

---

¹¹⁸ Μετά την ποινικοποίηση της παράτυπης εισόδου και διαμονής στην Ιταλία, υπήρξε κάποια σύγχυση μεταξύ των παρόχων υγειονομικής περίθαλψης και των τοπικών αρχών σχετικά με την υποχρέωση αναφοράς των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση στην αστυνομία. Για να διευκρινιστεί το θέμα, το Νοέμβριο του 2009, το Υπουργείο Εσωτερικών εξέδωσε εγκύκλιο, αποσαφηνίζοντας την απαγόρευση σχετικά με την αναφορά μεταναστών στην αστυνομία.

πρόσβαση σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης. Στην Κύπρο, αν και δεν υπάρχει νομική υποχρέωση να ενημερώνουν τις μεταναστευτικές αρχές, οι πάροχοι υπηρεσιών υγείας ενθαρρύνονται να καταγγέλλουν μετανάστες σε παράτυπο καθεστώς στην αστυνομία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η πρόσβαση στην Υγεία στην Ελλάδα

7.1 Το νομοθετικό πλαίσιο

Η πρόσβαση των μεταναστών στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας αποτελεί σημαντική παράμετρο της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία, της διασφάλισης της δημόσιας υγείας και του σεβασμού του ανθρώπινου δικαιώματος στην αξιοπρέπεια και τη ζωή.¹¹⁹

Σε αλλοδαπούς που ζουν στη χώρα παράτυπα, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, δεν επιτρέπεται να προσφερθεί οποιαδήποτε υπηρεσία από δημόσιους φορείς, εκτός των εξαιρέσεων που καθιέρωσαν οι διαδοχικοί μεταναστευτικοί νόμοι.

Ο μεταναστευτικός νόμος του 2001 (Ν. 2910/2001) χορήγησε ίσα δικαιώματα με αυτά των ημεδαπών, στους αλλοδαπούς που διαμένουν νόμιμα στη χώρα, ως προς την εθνική ασφάλιση και την κοινωνική προστασία. Οι παροχές που δικαιούται ο αλλοδαπός ασφαλισμένος και τα εξαρτημένα μέλη της οικογένειάς του είναι οι ίδιες με εκείνες των ασφαλισμένων ελλήνων πολιτών. Έχουν δικαίωμα σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, νοσηλεία σε νοσοκομείο, κάλυψη ατυχήματος, επίδομα μητρότητας και λοιπές παροχές.

Σε αλλοδαπούς, όμως, που εισήλθαν ή έχουν εγκατασταθεί στη χώρα χωρίς τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα δεν προβλέπεται παροχή υπηρεσιών από φορείς του δημοσίου και του ευρύτερου δημοσίου τομέα. Σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1 του εν λόγω νόμου: “Οι δημόσιες υπηρεσίες, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οργανισμοί και επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και οι οργανισμοί κοινωνικής ασφάλισης υποχρεούνται να μην παρέχουν τις υπηρεσίες τους σε αλλοδαπούς, οι οποίοι δεν έχουν διαβατήριο ή άλλο ταξιδιωτικό έγγραφο ή θεώρηση εισόδου ή άδεια διαμονής ή γενικά δεν αποδεικνύουν ότι παραμένουν νόμιμα στην Ελλάδα, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά στον παρόντα νόμο. Εξαιρούνται τα νοσοκομεία, θεραπευτήρια και κλινικές, όταν πρόκειται για αλλοδαπούς που εισάγονται

---

¹¹⁹ Η απόφαση της ΕΕΔΑ (2007), *Δικαίωμα στην Υγεία των Μεταναστών χωρίς Νόμιμα Έγγραφα Παραμονής*, στοιχειοθετεί το δικαίωμα στην υγεία ως κοινωνικό δικαίωμα και αναφέρει ότι “είναι προφανές ότι το Σύνταγμα επιτάσσει ένα ευρύτερο δικαίωμα πρόσβασης στην ιατρική περίθαλψη για τους μετανάστες”, σελ. 6, διαθέσιμη στο:

www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/apofasi_ygeia_metanastes2007.pdf
(τελευταία πρόσβαση 19-1-2015)

εκτάκτως για νοσηλεία και για ανήλικα παιδιά.” Στην παράγραφο 3 τονίζει: “Οι υπάλληλοι των παραπάνω υπηρεσιών και φορέων που παραβαίνουν τις διατάξεις των παραγράφων 1 και 2 διώκονται πειθαρχικά και τιμωρούνται σύμφωνα με τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα για παράβαση καθήκοντος.” Σύμφωνα δε με το άρθρο 54, παρ. 2: “Οι διευθυντές ξενοδοχείων, παραθεριστικών κέντρων, κλινικών και θεραπευτηρίων οφείλουν να ενημερώνουν την αστυνομική υπηρεσία ή την υπηρεσία αλλοδαπών και μετανάστευσης για την άφιξη και την αναχώρηση αλλοδαπών που φιλοξενούν.” Χαρακτηριστική είναι και η τότε σχετική εγκύκλιος του Υπουργείου Υγείας περί ‘Υγειονομικής Περίθαλψης Αλλοδαπών’ (αρ. πρωτ. ΟΙΚ/ΕΜΠ518/2-2-2005) σύμφωνα με την οποία: “ Για τους αλλοδαπούς, μη νόμιμα ευρισκόμενους στην Ελλάδα (όπως είναι ο λαθρομετανάστης) θα παρέχονται οι απαραίτητες υπηρεσίες αποκλειστικά σε περιπτώσεις επείγοντος περιστατικού και μέχρι τη σταθεροποίηση της υγείας τους. Δεν θα γίνονται δεκτοί από τις υπηρεσίες υγείας αλλοδαποί αυτής της κατηγορίας για μη επείγοντα περιστατικά.”

Ουσιαστικά, ο νόμος περί μετανάστευσης του 2001 ακολουθεί και διατηρεί τις απαγορεύσεις και τις διακρίσεις του κατά δέκα χρόνια προγενεστερού του, του νόμου 1975/1991¹²⁰, επικυρώνει δε για άλλη μια φορά την υποχρέωση αναφοράς στις αστυνομικές αρχές, μεταξύ άλλων και των κλινικών και θεραπευτηρίων.

Ο αμέσως επόμενος μεταναστευτικός νόμος 3386/2005 διατηρεί το ίδιο αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο, στο άρθρο 84 παρ. 1 (περί μη παροχής υπηρεσιών από τους φορείς του δημοσίου και περί εξαιρέσεως για έκτακτες νοσηλείες και ανήλικα) αποσύρει δε και καταργεί μόνο την υποχρέωση αναφοράς στην αστυνομία. Ο ισχύων 4251/2014, επίσης, επαναλαμβάνει τις ίδιες διατάξεις, προσθέτοντας και τον τοκετό στις ήδη καθιερωμένες περιπτώσεις εξαίρεσης της απαγόρευσης για την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας των παράτυπων μεταναστών, των ανηλίκων και της έκτακτης νοσηλείας. Εξαιρεί επίσης και τις δομές κοινωνικής μέριμνας που λειτουργούν στο πλαίσιο των Ο.Τ.Α., από την απαγόρευση παροχής υπηρεσιών σε παράτυπους μετανάστες, συμπεριλαμβανομένων των νοσοκομείων, θεραπευτηρίων και κλινικών (άρθρο 28, παρ. 2).

---

¹²⁰ Νόμος 1975/1991, άρθρο 31,παρ.2, εδ. α΄ που καθιερώνει την άρνηση των δημοσίων υπηρεσιών να εξετάσουν αίτημα παράτυπου αλλοδαπού και εδ. β΄ που καθιερώνει την εξαίρεση έκτακτης νοσηλείας παράτυπων αλλοδαπών (δεν περιλαμβάνει καν ως εξαίρεση τους ανηλίκους) με τίτλο ‘Υποχρεώσεις υπηρεσιών και υπαλλήλων’ και, τέλος, άρθρο 30 περί υποχρέωσης αναφοράς με τίτλο ‘Υποχρεώσεις παρεχόντων διαμονή.’

7.2 Προβληματισμοί σχετικά με το ισχύον πλαίσιο προστασίας της υγείας

Εύστοχα παρατηρήθηκε ότι “ένα τόσο περιορισμένο δικαίωμα πρόσβασης στην ιατρική περίθαλψη, όπως το ισχύον, με τις αναπόφευκτες συνέπειές του, δηλαδή το να πρέπει η κατάσταση της υγείας ενός ατόμου να χειροτερέψει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θεωρηθεί επείγον περιστατικό και να δικαιολογείται ή έκτακτη νοσηλεία του, δε συνάδει με την υποχρέωση προστασίας της αξίας του ανθρώπου.”¹²¹

Πέραν αυτού, η ισχύουσα διάταξη περί έκτακτης νοσηλείας, δηλαδή επείγουσας ανάγκης παραμένει ασαφής και η ερμηνεία της προβληματική. Δεν μπορεί κάποιος να απαντήσει με ευκολία και σιγουριά ποια περιστατικά θα κάλυπτε η διάταξη.”¹²²

Επιπρόσθετα ο ισχύων μεταναστευτικός νόμος 4251/2014, προβλέπει ρητά το δικαίωμα πρόσβασης στη δημόσια υγεία σε περίπτωση τοκετού για τη μετανάστρια σε ανεπίσημο καθεστώς, για την πρόσβαση όμως όσον αφορά στον προγεννητικό έλεγχο σιωπά, ωστόσο αυτός κρίνεται απαραίτητος για τη ζωή και του εμβρύου και της εγκύου. Σύμφωνα με το γράμμα του νόμου, ο προγεννητικός έλεγχος δεν καλύπτεται παρά μόνο για τις ανήλικες κυοφορούσες.¹²³ Έχει επισημανθεί ότι δεν υφίσταται ένας ορισμός ενιαίος για την επείγουσα υγειονομική περίθαλψη, με αποτέλεσμα άλλοτε να ερμηνεύεται ευρέως (να συμπεριλαμβάνει περισσότερες περιπτώσεις) και άλλοτε στενά, όπως στην περίπτωση της Γερμανίας.¹²⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχετικότητας του όρου, διαφαίνεται από περιστατικό, για το οποίο μας πληροφορεί η προαναφερθείσα απόφαση της ΕΕΔΑ του 2007, το οποίο συνέβη στην Ολλανδία. Όταν η ισχύουσα νομοθεσία επέτρεπε πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη μόνο σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης για τους παράτυπους αλλοδαπούς, όπως ισχύει ακόμα στη χώρα μας, χειρουργική επέμβαση ματαιώθηκε μετά από την πληροφόρηση των ιατρών ότι ο ασθενής ήταν υπήκοος τρίτης χώρας και δεν είχε άδεια διαμονής. Ο ασθενής ήταν θύμα τροχαίου ατυχήματος και η εγχείρηση είχε σκοπό την αποτροπή σοβαρής επιπλοκής!

¹²¹ Απόφαση ΕΕΔΑ (2007), ό.π, σελ. 6.

¹²² Human Rights Watch (2008), *Left to Survive: Systematic Failure to Protect Unaccompanied Migrant Children in Greece*. HRW Report, N.Y.

¹²³ Απόφαση ΕΕΔΑ (2007), ό.π, σελ.

¹²⁴ Ad Hoc Working Group on Irregular Migrants, Report by Ryszard Cholewinski Rapoporteur, MG-AD (2003), σελ. 15

Με το ισχύον νομικό πλαίσιο σημαντικό πρόβλημα αντιμετωπίζουν επίσης και οι πάσχοντες από χρόνια νοσήματα, οι οποίοι έχουν ανάγκη πρόσβασης σε εξειδικευμένο ιατρικό προσωπικό.

7.3 Προβλήματα υγειονομικής περίθαλψης στα κέντρα κράτησης μεταναστών

Ενώ οι κατά σειράν ετών μεταναστευτικοί νόμοι αποκλείουν ουσιαστικά τους παράτυπους μετανάστες από την παροχή ιατρικών υπηρεσιών, ένας άλλος σοβαρότερος αποκλεισμός από την υγειονομική περίθαλψη λαμβάνει χώρα στα κέντρα κράτησης μεταναστών. Η κράτηση όσων εισέρχονται στην χώρα από ανεπίσημες οδούς και όσων συλλαμβάνονται για παράτυπη διαμονή εφαρμόζεται αδιακρίτως, χωρίς εγγυήσεις για ατομική αξιολόγηση. Ευάλωτα άτομα, άρρωστοι, ασυνόδευτα παιδιά που δεν αναγνωρίζονται ως τέτοια, ολόκληρες οικογένειες ζουν κρατούμενοι σε ακατάλληλες και εξευτελιστικές συνθήκες, άλλοι στα κέντρα κράτησης και άλλοι σε αστυνομικά τμήματα όλης της χώρας. “Τα ιατρικά προβλήματα στον πληθυσμό των υπό κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο, κατά κανόνα προκαλούνται ή επιδεινώνονται από τις συνθήκες και τη διάρκεια της κράτησης, καθώς και από την απουσία ή την ελλιπή παροχή ιατρικής μέριμνας.”¹²⁵ Σε όλα τα κέντρα κράτησης οι συνθήκες υγιεινής είναι ανεπαρκείς, υπάρχει συνωστισμός, υγρασία, η θέρμανση είναι ανεπαρκής, υπάρχει έλλειψη ζεστού νερού, ανεπαρκής εξαερισμός, έλλειψη φυσικού φωτός και σε πολλά από αυτά δεν υπάρχει η δυνατότητα προαυλισμού. Οι παράγοντες αυτοί καθώς και η έκθεση στο κρύο, η υγρασία και η ελλιπής διατροφή σχετίζονται άμεσα με την εμφάνιση και τη μετάδοση ασθενειών του αναπνευστικού και γαστρεντερικού συστήματος, μυοσκελετικά, δερματολογικά και οδοντιατρικά προβλήματα. Οι κίνδυνοι για την υγεία των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο σχετίζονται όχι μόνο με τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης αλλά και την απουσία ή την αποσπασματική παροχή ιατρικού ελέγχου. Όταν δεν υπάρχει ιατρικό προσωπικό στο κέντρο κράτησης δεν μπορεί να γίνει διάγνωση της σοβαρότητας του προβλήματος και υπάρχει σοβαρός κίνδυνος παραμέλησης επειγόντων περιστατικών. Ο Συνήγορος του Πολίτη είχε

---

¹²⁵ ΓΙΑΤΡΟΙ ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ, *Αθέατος πόνος. Παρατεταμένη και συστηματική κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο σε ακατάλληλες συνθήκες στην Ελλάδα*, Προγράμματα των MSF (MEDECINS SANS FRONTIERES) σε κέντρα κράτησης μεταναστών στην Ελλάδα 2008-2014 www.msf.gr/publications/anafora-drasis-sta-kentra-kratisis-metanaston (πρόσβαση 17-1-2015)

ζητήσει τη διενέργεια ΕΔΕ για το θάνατο κρατουμένου στην Κόρινθο, που φέρεται να μην μετέχθη εγκαίρως στο νοσοκομείο.¹²⁶ Στις περιπτώσεις επείγοντος περιστατικού, πρέπει συνοδεία αστυνομικού να μεταφερθούν σε κέντρα υγείας όπου θα αντιμετωπίσουν πρόσθετα προβλήματα ελλείψει διερμηνείας.

Παράλληλα, συμπτώματα άγχους, κατάθλιψης και ψυχοσωματικές εκδηλώσεις τους, παρατηρήθηκαν σε πολλούς ασθενείς υπό κράτηση. Η έλλειψη επικοινωνίας με τον έξω κόσμο επιβαρύνει την ήδη επιβαρυνόμενη κατάστασή τους από προηγούμενες τραυματικές εμπειρίες αλλά και λόγω των κακών συνθηκών διαβίωσης, της έλλειψης δραστηριοτήτων και της εξάρτησης του μέλλοντός τους από αποφάσεις άλλων. Κάποιοι απελπισμένοι μπορεί να φτάσουν στο σημείο να κάνουν απόπειρα αυτοκτονίας.

7.4 Η περίπτωση της εγκυκλίου για την υποχρέωση αναφοράς

Τον Ιούλιο του 2000, ο τότε υπουργός Υγείας Αλ. Παπαδόπουλος εξέδωσε την υπ' αριθ. Υ4α/οικ.8992/13-7-2000 εγκύκλιο για τη φαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη των μεταναστών στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα για τους παράτυπους μετανάστες, η εγκύκλιος τόνιζε ότι θα παρέχονται οι απαραίτητες ιατρικές υπηρεσίες αποκλειστικά σε περιπτώσεις επείγοντος περιστατικού και “πάντοτε μέχρι τη σταθεροποίηση της κατάστασης της υγείας” τους. Κατέληγε δε ως εξής: “Σε κάθε περίπτωση ειδοποιούνται άμεσα από το νοσοκομείο οι κατά τόπους υπεύθυνες αστυνομικές υπηρεσίες για τις περαιτέρω νόμιμες ενέργειες.”

Η εγκύκλιος αυτή, σε υλοποίηση της ανενεργούς διάταξης του άρθρου 30 του μεταναστευτικού νόμου 1975/1991, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων από τους λειτουργούς υγείας, ενώ ο υπουργός εξηγούσε ότι οι παράτυποι μετανάστες έρχονται μέσω κυκλωμάτων ως τουρίστες στην Ελλάδα για δωρεάν επεμβάσεις και θεραπεία των χρόνιων προβλημάτων τους!

Οι διατάξεις αυτές παρέμειναν και πάλι ανενεργείς καθώς οι έλληνες γιατροί αρνήθηκαν να τις εφαρμόσουν, ακολουθώντας τον Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας και επιλέγοντας να παράσχουν βοήθεια παρακάμπτοντας τις επιταγές του νόμου. Αξίζει να αναφερθεί η ενδιαφέρουσα γνωμοδότηση της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, υπ' αριθ. 86/2001, μετά τη θέσπιση του ν. 2910/2001 και της επίμαχης διάταξης του άρθρου 54, παρ. 2 περί υποχρεώσεως των διευθυντών ξενοδοχείων,

¹²⁶ ΣτΠ (2013) Επιστημόνες του Συνηγούρου του Πολίτη για τα κέντρα κράτησης αλλοδαπών διαθέσιμο στο www.synigoros.gr/resources/docs/396955.pdf (πρόσβαση 19-1-2015)

παραθεριστικών κέντρων, κλινικών και θεραπευτηρίων, ενημέρωσης των αστυνομικών αρχών ή της υπηρεσίας αλλοδαπών και μετανάστευσης, για την άφιξη ή αναχώρηση αλλοδαπών. Η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων γνωμοδοτεί ότι το ιατρικό απόρρητο περιλαμβάνει και τα στοιχεία ταυτότητας των ασθενών και ότι μόνο σε περίπτωση υπόνοιας τέλεσης εγκληματικής πράξης θα μπορούσε να ζητηθεί η συνδρομή των νοσηλευτηρίων. Προσθέτει ακόμα ότι η προστασία της ζωής που κατοχυρώνει το Σύνταγμα, συνδέεται στενά με την προστασία της υγείας και σίγουρα “απαγορεύει λήψη μέτρων που θα καθιστούσαν εξαιρετικά ριψοκίνδυνη την πρόσβαση των αλλοδαπών στα νοσηλευτήρια, καθόσον η βεβαιότητα ότι η αστυνομία θα πληροφορηθεί την εισαγωγή του αλλοδαπού στο θεραπευτήριο, ενδέχεται να τον αποτρέψει, ιδίως τον παράνομο, αλλά όχι μόνον αυτόν, από το να επιδιώξει νοσοκομειακή περίθαλψη. Επικαλείται δε την τότε νέα διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 5 του συντάγματος (όπως παραπάνω υπό στοιχεία 1.5) και καταλήγει ότι σύμφωνα με αυτήν, η διαφοροποίηση ημεδαπών και αλλοδαπών καθίσταται αθέμιτη, προτείνει δε την κατάργηση της επίμαχης διάταξης.

Δώδεκα χρόνια μετά την έκδοση της επίμαχης εγκυκλίου κι ενώ το νομοθετικό πλαίσιο είχε ήδη καταργήσει τις διατάξεις περί υποχρεώσεως αναφοράς, ο διοικητής του νοσοκομείου Αγ. Αναργύρων, ειδοποίησε την αστυνομία για νοσηλεία ασθενή χωρίς έγγραφα. Η καρκινοπαθής ασθενής νοσηλευόταν επί ημέρες στο ογκολογικό ‘Μεταξά’ και μεταφέρθηκε στο Αγ. Ανάργυροι προκειμένου να εγχειριστεί με δικά της έξοδα. Όταν επέστρεψε στο θάλαμό της μετά το χειρουργείο την περίμεναν άνδρες της αστυνομίας, οι οποίοι αποσύρθηκαν με την επέμβαση της υφυπουργού Υγείας. Οι νοσοκομειακοί γιατροί κατήγγειλαν ως δείγμα ακραίας απανθρωπιάς και βαρβαρότητας την ενέργεια του διοικητή του νοσοκομείου.¹²⁷

¹²⁷ Το Βήμα (29-11-2012), ‘Κυβερνητική... τρικυμία με αλλοδαπή νοσηλευόμενη χωρίς άδεια παραμονής.’

www.tovima.gr/society/article/?aid=486255 (πρόσβαση 30-9-2014)

Συμπεράσματα

Το δικαίωμα στην υγεία έχει κατοχυρωθεί σε πολλές διεθνείς και περιφερειακές συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και σε πολλά εθνικά συντάγματα, ως καθολικό δικαίωμα που καθιερώνεται για όλους. Η επικύρωση των συμβάσεων αυτών από όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα υποχρεώνει, σε όλα τα επίπεδα δημόσιας διοίκησης, για παροχή υπηρεσιών υγείας σε όλους αδιακρίτως, ανεξάρτητα από το καθεστώς διαμονής. Ωστόσο, οι νόμοι, οι οποίοι, ακόμη και σε περιοριστική ρύθμιση του δικαιώματος από τα εθνικά συντάγματα, θα μπορούσαν να επεκτείνουν το δικαίωμα στην υγεία στο σύνολο του πληθυσμού, καθώς και οι μεταναστευτικές πολιτικές και πρακτικές σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποκλίνουν από αυτές τις υποχρεώσεις. Στην πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι μετανάστες σε παράτυπο καθεστώς έχουν πρόσβαση μόνο στην επείγουσα υγειονομική περίθαλψη και σε ορισμένες χώρες, ο ασθενής αναγκάζεται να πληρώσει το κόστος και αυτής της ιατρικής φροντίδας. Σε άλλες, πάλι, χώρες διατίθενται από το νόμο περισσότερες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, αλλά και εκεί μερικές φορές οι υπηρεσίες αυτές δεν είναι προσβάσιμες στην πράξη λόγω ασαφειών των συγκεκριμένων διατάξεων. Πολλές φορές η κείμενη νομοθεσία είναι τόσο αντιφατική, που είτε απαιτεί από το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό να αναφέρουν τους παράτυπους μετανάστες στις αρχές μεταναστευσης, είτε δημιουργεί οικονομικά, διοικητικά ή άλλου είδους εμπόδια, που ουσιαστικά αποκλείουν τους παράτυπους μετανάστες από την πρόσβαση στην υγεία.

Φυσικά, η έλλειψη πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας για τους μετανάστες χωρίς χαρτιά έχει εκτεταμένες συνέπειες. Η περιορισμένη ή η έλλειψη πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας είναι ιδιαίτερα επιζήμια τόσο για την ψυχική όσο και για την παθολογική υγεία των μεταναστών σε παράτυπη κατάσταση. Κατά λογική συνέπεια, χωρίς ιατρικές υπηρεσίες η υγεία χειροτερεύει, με αρνητικές συνέπειες όχι μόνο για τον ίδιο το μετανάστη αλλά και πιθανόν για τη δημόσια υγεία. Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι Γιατροί χωρίς Σύνορα, επισημαίνουν ότι στην Ελλάδα, οι περισσότεροι μετανάστες φθάνουν υγιείς. Οι άθλιες συνθήκες στα κέντρα κράτησης, αλλά και στα καταλύματα που ζουν συνωστισμένοι, δημιουργούν την εμφάνιση ασθενειών.

Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής υγείας, που καταρτίζουν νόμους απαγορευτικούς της πρόσβασης στη δημόσια υγειονομική περίθαλψη, παραγνωρίζουν το γεγονός ότι η παροχή επείγουσας υγειονομικής περίθαλψης στα νοσοκομεία θα στοιχίσει πολύ περισσότερο από ότι θα στοίχιζε η παροχή δωρεάν προληπτικής ή πρωτοβάθμιας φροντίδας, ενώ οι περιοριστικές πολιτικές για την υγεία έχουν αρνητικές επιπτώσεις και για τους επαγγελματίες ιατρούς και νοσηλευτικό προσωπικό, των οποίων οι δεσμεύσεις για την ιατρική δεοντολογία αντικρούονται από τις απαιτήσεις του νόμου να αρνηθούν φροντίδα σε ασθενείς μόνο και μόνο εξαιτίας του καθεστώτος διαμονής τους.

Πολλές φορές ιατρικό προσωπικό έχει προσπαθήσει να εξασφαλίσει τις βασικές υπηρεσίες υγείας στους μετανάστες χωρίς έγγραφα. Ας μην ξεχνάμε την αντίδραση των γιατρών της Ισπανίας, όταν νομοθετική ρύθμιση του 2012, απέκλειε τους μη έχοντες χαρτιά μετανάστες από τη δωρεάν ιατρική περίθαλψη, θυσιάζοντας με αυτόν τον τρόπο την ανθρώπινη υγεία στο βωμό των περικοπών που επέβαλε το Μνημόνιο. Όχι άδικα, ξεσηκώθηκε θύελλα αντιδράσεων και εκατοντάδες άνθρωποι διαδήλωσαν ενάντια στις προωθούμενες νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις στην υγεία, φωνάζοντας “κανένας άνθρωπος δεν είναι παράνομος”. 1650 περίπου γιατροί από όλη την Ισπανία κάλεσαν τους γιατρούς όλου του κόσμου να παρέχουν τις φροντίδες τους σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους.

Συνεπώς, λοιπόν, όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης περιορίζουν την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης στους μετανάστες σε παράτυπο καθεστώς, το κάθε κράτος σε διαφορετικό βαθμό, ανάλογα με τις διατάξεις για τη μετανάστευση και την υγεία σε εθνικό επίπεδο. Οι πολιτικές αυτές είναι επιζήμιες για την ατομική, τη συνολική υγεία σε μια κοινότητα, τη δημόσια υγεία, τη λειτουργία των δημόσιων συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης και την κοινωνική συνοχή και βρίσκονται σε αντίθεση με την ιατρική δεοντολογία και στον αντίποδα των νομικών υποχρεώσεων για το σεβασμό και την προστασία των κοινωνικών θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Επίσης, κρίνεται ασύμφορος, για πολλούς λόγους, ο αποκλεισμός συγκεκριμένων ομάδων πληθυσμού από την προληπτική και την πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας, καθόσον, είτε αυξάνεται ο φόρτος στις υπηρεσίες επείγουσας υγειονομικής περίθαλψης με ταυτόχρονη επιβάρυνση πολύ μεγαλύτερου κόστους για τα δημόσια συστήματα υγείας, είτε υπονομεύονται οι στόχοι της γενικής ή και τοπικής δημόσιας υγείας

συμπεριλαμβανομένων της μείωσης των ανισοτήτων, του περιορισμού της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων καθώς και της μείωσης της νεογνικής και βρεφικής νοσηρότητας και θνησιμότητας. Επίσης, θέτει τεράστια πίεση στους γιατρούς οι οποίοι έχουν δεσμευτεί για την παροχή φροντίδας σε όποιον την έχει ανάγκη, σύμφωνα με τις αρχές της δεοντολογίας του λειτουργήματός τους, η οποία μπορεί να θέσει επιπλέον πίεση συνολικά στα συστήματα υγείας.

Εάν, κατά συνέπεια, εξετάσει κανείς τα πράγματα από την ακριβώς αντίθετη σκοπιά, μια πολιτική χωρίς διακρίσεις στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας θα αποδεικνυόταν ευεργετική για τους στόχους της δημόσιας υγείας, θα μείωνε τις δαπάνες και τις γραφειοκρατικές διοικητικές διαδικασίες, θα αποφόρτιζε τους επαγγελματίες παροχής υγείας, θα ενίσχυε την κοινωνική συνοχή και θα ήταν συνεπής ως προς την εκπλήρωση των νομικών υποχρεώσεων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ιδιαίτερα του καθήκοντος της προστασίας των δικαιωμάτων των ευάλωτων ομάδων και των ομάδων υψηλού κινδύνου.

Το δικαίωμα στην υγεία είναι θεμελιώδες γιατί συνδέεται άμεσα με την επιβίωση του ανθρώπου, με την αξία της ανθρώπινης ζωής. Η διάψευση, όμως, της προσδοκίας για την προοδευτική επέκταση της εμβέλειας του δικαιώματος στην υγεία στο σύνολο του πληθυσμού των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιβεβαιώνεται με την οπισθοδρόμηση της Ισπανίας, αποδεικνύεται η παρέκκλιση από το καθήκον προστασίας της υγείας και νομιμοποιείται η καταπάτηση του θεμελιώδους δικαιώματος των μειονεκτούντων ομάδων στην υγεία.

Υπάρχει άμεση ανάγκη μεταρρύθμισης της υπάρχουσας νομοθεσίας και των πολιτικών διακρίσεων σε εκείνα τα κράτη-μέλη που αρνούνται ή περιορίζουν την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας με βάση το καθεστώς διαμονής, εξάλειψη των ασαφειών και ρητή συμπερίληψη των μεταναστών χωρίς χαρτιά στο δικαίωμα πρόσβασης των υπηρεσιών υγείας. Αλλά, ίσως πρώτα από όλα θα πρέπει να προωθηθεί ένας διάλογος ως προς τις πολιτικές για την υγεία βάσει στοιχείων, για την ανταλλαγή καλών πρακτικών, ώστε να εξασφαλιστεί μια ενιαία τακτική για την ανάπτυξη της καθολικής κάλυψης του δικαιώματος στην υγεία με την πρόσβαση των παράτυπων μεταναστών και άλλων ανασφάλιστων ομάδων στις υπηρεσίες δημόσιας υγείας στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πλήρης και αποτελεσματική παροχή

υγειονομικής περίθαλψης για τους άτυπους μετανάστες είναι αναγκαία για την επίτευξη των στόχων της δημόσιας υγείας.

Η υγειονομική περίθαλψη πρέπει να παρέχεται με βάση τις πραγματικές ανάγκες και όχι τις διακρίσεις. Απαιτούνται κανονισμοί που να αφορούν στην πρόληψη και πολιτικά μέτρα άρσης των διοικητικών εμποδίων για την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, εκείνων που περιλαμβάνουν άρνηση της περίθαλψης και απαίτηση εγγράφων τα οποία οι παράτυποι μετανάστες δεν είναι δυνατό να προσκομίσουν. Η υγειονομική περίθαλψη δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στην επείγουσα περίθαλψη, αλλά θα πρέπει επίσης να περιλαμβάνει και άλλες μορφές των απαραίτητων ιατρικών υπηρεσιών, όπως η δυνατότητα επίσκεψης και εξέτασης σε γενικό γιατρό ή η λήψη των αναγκαίων φαρμάκων. Οι ίδιοι κανόνες απαλλαγής καταβολής δαπανών πρέπει να ισχύουν για τους παράτυπους μετανάστες, όπως ακριβώς για τους ημεδαπούς, ώστε να σταματήσει η προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος στην υγεία να γίνεται με άνισους όρους.

Το καθήκον αποσύνδεσης των παροχών υπηρεσιών υγείας από τον έλεγχο της μετανάστευσης πρέπει υλοποιηθεί άμεσα. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει να δημιουργήσουν ένα τείχος προστασίας μεταξύ των υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης και των αρχών για τον έλεγχο της μετανάστευσης και δεν θα πρέπει να επιβάλουν την υποχρέωση στους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης (συμπεριλαμβανομένων των διοικητικών υπηρεσιών) να καταγγέλλουν μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση. Η δυνατότητα εφαρμογής του ιατρικού απορρήτου καθώς και της απαγόρευσης της ανταλλαγής δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς του ελέγχου της μετανάστευσης, θα πρέπει να καθοριστούν με σαφήνεια στο νόμο, την πολιτική και την πρακτική, ώστε να μην υπονομεύονται άμεσα ή έμμεσα από τους μηχανισμούς παροχής πληροφοριών.

Οι παράτυποι μετανάστες δεν θα πρέπει να συναντούν και γλωσσικά εμπόδια στην πρόσβασή τους σε υπηρεσίες υγείας. Είναι απαραίτητη η ύπαρξη διερμηνέων σε μονάδες παροχής υγείας και νοσοκομεία.

Τέλος, με τη συνδρομή των ανωτέρω προαπαιτούμενων και σε συνεργασία των αρμόδιων αρχών με φορείς της κοινωνίας των πολιτών (ΜΚΟ κ.λπ.), θα πρέπει να γίνεται ενημέρωση για τα δικαιώματα πρόσβασης στην υγεία, με στόχο την αποβολή του φόβου εντοπισμού και την πλήρη ικανοποίηση του θεμελιώδους δικαιώματος.

Όσον αφορά στην πρόσβαση των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών στις υπηρεσίες υγείας των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως διαπιστώσαμε η κατάσταση είναι ανησυχητική. Εκτός από λίγες χώρες, τα παιδιά χωρίς χαρτιά έχουν τα ίδια δικαιώματα πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη όπως οι ενήλικες παράτυποι μετανάστες, χωρίς καμιά πρόσθετη προστασία. Τα δικαιώματά τους σύμφωνα με το νόμο ποικίλλουν από χώρα σε χώρα και κυμαίνονται από φροντίδα έκτακτης ανάγκης (σε πολλές χώρες) στην ίση πρόσβαση σε υπηρεσίες φροντίδας (σε ελάχιστες χώρες). Η τρέχουσα προσέγγιση για τα παιδιά των μεταναστών είναι αποσπασματική και εισάγει επιπλέον διακρίσεις στην παροχή προστασίας της ευάλωτης αυτής ομάδας. Συνήθως δίδεται έμφαση στην προστασία ορισμένων κατηγοριών αυτών των παιδιών, όπως στους ασυνόδευτους ανήλικους, στα παιδιά που αιτούνται άσυλο, στα παιδιά πρόσφυγες ή στα παιδιά θύματα εμπορίας. Όταν κάποια παιδιά χρήζουν αρωγής πρόσθετης προστασίας, αυτή θα πρέπει να βασίζεται στις ατομικές ανάγκες των παιδιών και όχι σε κατασκευασμένες διοικητικές και νομικές κατηγορίες. Πολλά παράτυπα παιδιά ακριβώς και μόνο διότι ζουν με τους γονείς τους εμπίπτουν σε νομοθετικά κενά και αντιμετωπίζουν σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους. Θα πρέπει συνολικά οι εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών να συμπεριλάβουν όλες τις ευάλωτες ομάδες παιδιών παρέχοντάς τους ελεύθερη και πλήρη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας στο πνεύμα πάντα και στα καθήκοντα που απορρέουν από τη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού. Καθίσταται αναγκαία η εκπλήρωση από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεσμεύσεων στις οποίες έχουν προβεί κυρώνοντας διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις και η επιβεβαίωση των δεσμεύσεών τους για κάθε παιδί, ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος διαμονής.

Στην Ελλάδα, η νομοθεσία περί μετανάστευσης κινείται και στους δύο ακραίους άξονες. Όσον αφορά στους άτυπους μετανάστες, τα δικαιώματά τους στην υγεία εξαντλούνται στην παροχή φροντίδας έκτακτης ανάγκης και τοκετού. Ταυτόχρονα προβλέπεται και η πειθαρχική δίωξη και η τιμωρία σύμφωνα με όσα ορίζει ο Ποινικός Κώδικας, όσων παραβαίνουν τις κείμενες διατάξεις για την περιορισμένη στο επίπεδο της επείγουσας μόνο πρόσβασης των παράτυπων μεταναστών στην υγειονομική περίθαλψη. Όσον αφορά στους ανήλικους παράτυπους μετανάστες, η ισχύουσα νομοθεσία ευθυγραμμίζεται πλήρως με τις υποχρεώσεις και τις δεσμεύσεις που προκύπτουν από την κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Παρέχεται πλήρης και δωρεάν ιατρική φροντίδα, τόσο σε επίπεδο πρόληψης, όσο και θεραπείας και νοσοκομειακής φροντίδας όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος διαμονής.

Είναι εμφανές ότι η Ελλάδα αναγνωρίζει στους ενήλικες παράτυπους μετανάστες ένα εξαιρετικά περιορισμένο δικαίωμα πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη. Συγκεκριμένα, ενώ όπως αναλύσαμε, παρέχεται η δυνατότητα από το Σύνταγμα με τη διάταξη του άρθρου 5, παρ. 5, της αναθεώρησης του 2001, με τη συνδρομή του άρθρου 2, παρ. 1 περί σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, να μην περιορίζεται αποκλειστικά ως προνόμιο των ελλήνων πολιτών η προστασία του δικαιώματος στην υγεία, ο μεταναστευτικός νόμος παραμένει αγκυλωμένος στον αποκλεισμό των μεταναστών σε αρρύθμιστο καθεστώς από την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια ιατρική φροντίδα και από την παρακολούθηση από εξειδικευμένο προσωπικό υγείας. Η εξαίρεση δε, όπως καθιερώνεται στον ισχύοντα νόμο, του δικαιώματος της πρόσβασης του παράτυπου μετανάστη σε ιατρικές υπηρεσίες σε περίπτωση έκτακτης και επείγουσας ανάγκης, παραμένει ασαφής. Επιπλέον, θα πρέπει να αντιτείνει κανείς στις εγκυκλίους που διαδέχονται η μία την άλλη σε κάθε αλλαγή υπουργού υγείας, ότι σε επείγουσα περίπτωση ο ασθενής παράτυπος μετανάστης δεν θα νοσηλεύεται μέχρι τη σταθεροποίηση της υγείας του, αλλά έως την πλήρη αποκατάστασή της. Ακόμη δε περισσότερο αποδυναμώνεται το ελάχιστο αυτό δικαίωμα έκτακτης πρόσβασης, από την απαίτηση πλήρους κάλυψης των εξόδων από τον ασθενή, γεγονός που ουσιαστικά αποτρέπει την αναζήτηση ιατρικής συνδρομής από τον άτυπο μετανάστη ακόμη και σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις.

Η Ελλάδα οφείλει να τροποποιήσει το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο όχι μόνο για λόγους ανθρωπιστικούς αλλά για να συμμορφωθεί και να πραγματοποιήσει τις υποχρεώσεις της, που πηγάζουν από τον πυρήνα του δικαιώματος στην υγεία και εκτείνεται πέρα από τα όρια της έκτακτης νοσηλείας, όπως προστάζει το Σύνταγμα και οι διεθνείς συμβάσεις που έχει επικυρώσει. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών, στις καταληκτικές παρατηρήσεις της το 2012¹²⁸, προτρέπει την Ελλάδα “σε περιόδους επιβολής επαχθών δημοσιονομικών μέτρων, να καταβάλει

---

¹²⁸ Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, (2012) Εξέταση των εκθέσεων που υποβλήθηκαν από τα Κράτη Μέλη σύμφωνα με το άρθρο 44 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Ελλάδα, σελ. 2
www.synigoros.gr/resources/kataliktikes-paratiriseis-ohe-2012.pdf

προσπάθειες για τη διατήρηση και επέκταση των κοινωνικών επενδύσεων και της κοινωνικής προστασίας των ατόμων που βρίσκονται σε πιο ευάλωτη κατάσταση και να υιοθετεί μια ισότιμη προσέγγιση δίνοντας προτεραιότητα στα παιδιά”.

Σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη ρύθμιση, οι διατάξεις για την πρόσβαση του παιδιού σε παράτυπο καθεστώς στις ιατρικές υπηρεσίες, παρέχουν πλήρη κάλυψη όλων των επιπέδων υγειονομικής περίθαλψης, συμβαδίζοντας και υλοποιώντας τις υποχρεώσεις της Ελλάδας, όπως απορρέουν από το άρθρο 24, παρ. 1 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Μάλιστα η Ελλάδα είναι μία από τις μόνο τέσσερις χώρες που κατοχυρώνει στα παράτυπα παιδιά παροχή δωρεάν δημόσιων ιατρικών υπηρεσιών επί ίσοις όροις με τα παιδιά των ημεδαπών. Μοναδικό μελανό σημείο παραμένει η πλημμελής ιατρική κάλυψη των ανήλικων μεταναστών, ασυνόδευτων και μη, που βρίσκονται σε κράτηση, σε άθλιες και πολλές φορές εξευτελιστικές συνθήκες, που ευθύνονται για την εμφάνιση ή την επιδείνωση ασθενειών. Η Διεθνής Αμνηστία είναι αντίθετη στο μέτρο της κράτησης με σκοπό τον έλεγχο της μετανάστευσης, η οποία συνήθως έχει τιμωρητικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα και προτείνει να ληφθούν εναλλακτικά μέτρα της κράτησης, επισημαίνει ωστόσο ότι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι και τα παιδιά θύματα διακίνησης δεν πρέπει να κρατούνται.¹²⁹ Η κράτηση παιδιών η οποία πολλές φορές φτάνει τους 18 μήνες επιβάλλεται να σταματήσει. Θα πρέπει επίσης να ξεκινήσει να εφαρμόζεται ο θεσμός της επιτροπείας για τους ασυνόδευτους ανήλικους.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση σε όλα τα παιδιά χωρίς διακρίσεις.

Όσον αφορά στην πρόσβαση των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών στην εκπαίδευση, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι περισσότερες παρέχουν έμμεσα το δικαίωμα της δωρεάν φοίτησης στα κρατικά σχολεία, με την έννοια της κατοχύρωσης του δικαιώματος στην εκπαίδευση για όλα τα παιδιά χωρίς διακρίσεις. Κάτι τέτοιο μπορεί να δημιουργήσει συγχύσεις στους ίδιους τους μετανάστες γονείς, στις διευθύνσεις των σχολείων ή στις ΜΚΟ, γι αυτό προτείνεται η ρητή αναφορά του

---

¹²⁹ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΜΝΗΣΤΙΑ (2009), *Παράτυποι μετανάστες και αιτούντες άσυλο: Εναλλακτικά μέτρα στην κράτηση των μεταναστών*.
www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2010/05/A1_Alternatives2ImmigrationDetentionGR.pdf
(πρόσβαση την 18-12-2014)

δικαιώματος στην εκπαίδευση των παιδιών παράτυπων μεταναστών για την καλύτερη διασφάλισή του.

Δεν εκλείπουν βέβαια τα φαινόμενα λήψης διδάκτρων σε κάποιες χώρες, ή πρόσβασης μόνο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και αποκλεισμού από τη δευτεροβάθμια ή ακόμη και παροχή του δικαιώματος μόνο σε παιδιά μεταναστών με άδεια διαμονής.

Είναι ανάγκη να καθοδηγήσει κάθε κράτος-μέλος τις σχολικές αρχές ώστε να μην απαιτούν έγγραφα τεκμηρίωσης για την εγγραφή των άτυπων παιδιών είτε ενδεικτικά ταυτότητας είτε ιατρικές βεβαιώσεις, τα οποία αδυνατούν να προσκομίσουν. Εξαιρετικής σημασίας βήμα θα αποτελούσε η απαγόρευση της αναφοράς των παράτυπων μεταναστών στα όργανα επιβολής του νόμου της μετανάστευσης και της ανταλλαγής πληροφοριών και προσωπικών δεδομένων με αυτές τις αρχές.

Για άλλη μια φορά χρειάζεται η διοργάνωση ενημερωτικών εκστρατειών σε συνεργασία με την κοινωνία των πολιτών για την καταπολέμηση του φόβου και της άγνοιας των παράτυπων μεταναστών και για την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών αρχών σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών σε αντικανονική κατάσταση στην εκπαίδευση. Σημαντικό πρόβλημα που πρέπει να λυθεί άμεσα είναι και η έκδοση πιστοποιητικών σπουδών και απολυτηρίων στα παράτυπα παιδιά που έχουν ενταχτεί σε σχολικά προγράμματα, πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε και στην Ελλάδα.

Η Ελλάδα στο νομοθετικό πλαίσιο και ως προς το καθήκον της πρόσβασης στην εκπαίδευση των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών, σε επίπεδο κατοχύρωσης, μπορούμε να πούμε ότι εναρμονίζεται πλήρως με τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Στην πράξη όμως επιχειρήθηκαν και δημιουργήθηκαν στρεβλώσεις της ουσίας του δικαιώματος είτε με παρερμηνείες, είτε με καθήλωση των παιδιών σε παράτυπο καθεστώς στο ίδιο σχολικό επίπεδο. Για να μην αναιρέσουν οι πρακτικές το δικαίωμα στην εκπαίδευση, θα πρέπει να γίνει αναπροσαρμογή των κανονισμών και συγκεκριμένη ενημέρωση των σχολικών διευθύνσεων, ώστε τα παιδιά αυτά να μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της μάθησης, των εξετάσεων και της πιστοποίησης και να έχουν τη δυνατότητα να προάγονται και να αποφοιτούν, ώστε να μην καταλήγουν ακροατές, απλοί παρατηρητές της σχολικής εμπειρίας, πράγμα που αποτελεί κατάφωρη παραβίαση και ακύρωση των δικαιωμάτων τους στην παιδεία.

Ένα παιδί είναι πρώτα από όλα και μόνο ένα παιδί. Αυτό, σε συνδυασμό με την ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη πάντα το συμφέρον του παιδιού, καθώς και την απαίτηση να μην γίνονται διακρίσεις μεταξύ των παιδιών, θα πρέπει να είναι η αφετηρία κάθε συζήτησης για τα παιδιά των μεταναστών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα. Το ζήτημα του μεταναστευτικού καθεστώτος έχει πάντα δευτερεύουσα σημασία. Τα παιδιά των παράτυπων μεταναστών είναι τριπλά ευάλωτα: ως μετανάστες, ως άτομα σε παράτυπη κατάσταση και ως παιδιά. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σημειώνεται μια μεγάλη διαφορά στο με ποιον τρόπο τα κράτη μέλη, αντιμετωπίζουν αυτά τα παιδιά, τόσο στη νομοθεσία, όσο και στην πράξη. Δεν έχει κατορθωθεί μια ενιαία νομοθετική ρύθμιση των δικαιωμάτων αυτών για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς στο έδαφος της και ο βαθμός κατοχύρωσής τους ποικίλλει από χώρα σε χώρα. Στη Σουηδία το δικαίωμα των ανήλικων παιδιών των παράτυπων μεταναστών στην εκπαίδευση κατοχυρώθηκε μόλις το 2012 και την ίδια χρονιά η Ισπανία κατήγγειλε την ελεύθερη πρόσβαση των παράτυπων μεταναστών σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης πέραν της έκτακτης ανάγκης. Με τις επιφυλάξεις που υπάρχουν στη νομοθεσία δημιουργούνται εμπόδια που περιορίζουν την απόλαυση των δικαιωμάτων της εκπαίδευσης και της υγείας. Οι φραγμοί αυτοί περιλαμβάνουν διοικητικά εμπόδια, γλωσσικά εμπόδια, έλλειψη πληροφόρησης, φόβο κατάδοσης. Επιβάλλεται λοιπόν η θέσπιση ενιαίας και σταθερής νομοθετικής βάσης και η εφαρμογή των νόμων στην πράξη. Τα κράτη-μέλη πρέπει να εγγυώνται το δικαίωμα στην παιδεία, διασφαλίζοντας το με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο και με τη συνδρομή ερμηνευτικών εγκυκλίων, αίροντας τα εμπόδια, γλωσσικά, έλλειψης τεκμηρίωσης κ.λπ. που λειτουργούν ως αντικίνητρο για την πρόσβαση στα σχολεία, προχωρώντας στη γλωσσική υποστήριξη και την κατάλληλη κατάρτιση των εκπαιδευτικών και καταπολεμώντας τις διακρίσεις. Πρέπει τα κράτη-μέλη επίσης να εγγυώνται το δικαίωμα στην υγεία αποσαφηνίζοντας μέσω της νομοθεσίας, το δικαίωμα – χωρίς διακρίσεις – των παράτυπων παιδιών στην πέραν της έκτακτης ανάγκης υγειονομική περίθαλψη, δηλαδή στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια φροντίδα υγείας και στην ψυχολογική υποστήριξη, παρέχοντας οικονομική βοήθεια ή κρατώντας το κόστος εξαιρετικά χαμηλό και εξασφαλίζοντας την παροχή ίσως εξατομικευμένου ιατρικού φακέλου για κάθε παιδί. Πραγματικά ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας θα έπρεπε να διερευνήσει την κατάσταση και να δώσει λύσεις.

Το έναυσμα της παρούσας μελέτης ήταν η δυνατότητα ή μη της αποσύνδεσης της απόλαυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, έστω εκείνων που εξασφαλίζουν το ελάχιστο αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, της υγείας και της παιδείας, από την ιδιότητα του πολίτη. Είναι, λοιπόν, δυνατή η άρση της ιθαγένειας ως προαπαιτούμενου για την επέκταση της κανονιστικής εμβέλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων, αρκεί οι μεταναστευτικές πολιτικές, να αποφασίσουν την πλήρη εναρμόνιση με τα υπερεθνικά διακηρυγμένα δικαιώματα και να εφαρμόσουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τα επικυρωμένα διεθνή σύμφωνα. Άλλωστε, έχει κατοχυρωθεί και νομοθετικά σε πολλές από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων της υγείας και της παιδείας, από παιδιά που δεν φέρουν την ιθαγένεια του κράτους υποδοχής. Ωστόσο, όχι ρητά. Οι διατάξεις είναι θολές και εγείρουν απορίες. Οι ξεκάθαρες πολιτικές και οι σαφείς νομοθετικές ρυθμίσεις μόνο θα ενισχύσουν τα θεμελιώδη δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών και όχι διατάξεις υποκριτικές που αφήνουν περιθώρια για παρερμηνείες και οδηγούν σε αδικαιολόγητες διαφοροποιήσεις και αυθαιρεσίες εις βάρος των ευάλωτων και μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων και προπαντός των παιδιών. Η επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων στο σύνολο των πληθυσμών του κόσμου να μην αποτεθεί μόνο στις διακηρύξεις των υπερεθνικών κειμένων.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

A. Σύνταγμα

Άρθρα

2, παρ. 1 (προστασία της αξίας του ανθρώπου)

5, παρ. 1 (ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας)

5, παρ. 2 (απόλυτη προστασία της ζωής χωρίς διακρίσεις)

5, παρ. 5 (δικαίωμα στην προστασία της υγείας)

7, παρ. 2 (απαγόρευση σωματικών κακώσεων και βλάβης υγείας)

16 (δικαίωμα στην παιδεία)

21, παρ. 2 (ανίατη σωματική ή πνευματική νόσος)

21, παρ. 3 (προστασία της υγείας)

25, παρ. 1 (διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως μέλους του κοινωνικού συνόλου)

B. Νόμοι

Μεταναστευτικοί Νόμοι

1975/1991

2910/2001

3386/2005

4251/2014

112

Γ. Προεδρικά Διατάγματα

200/1998 περί εγγραφών στα νηπιαγωγεία

201/1998 περί εγγραφών στα δημοτικά σχολεία

Δ. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

° Εγκύκλιοι

Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, Γνωμοδότηση αρ. 86/2001, για την υποχρέωση διευθυντών κλινικών και θεραπευτηρίων ενημέρωσης της αστυνομικής υπηρεσίας ή της υπηρεσίας αλλοδαπών και μετανάστευσης για την άφιξη και αναχώρηση των αλλοδαπών που φιλοξενούν κατ' άρθρο 54, παρ. 2., ν. 2910/2001 www.dpa.gr/portal/page?_pageid=33,120923&_dad=portal&

° Άρθρα Εφημερίδων

Το Βήμα (29-11-2012), 'Κυβερνητική... τρικυμία με αλλοδαπή νοσηλεύσιμη χωρίς άδεια παραμονής.'

www.tovima.gr/society/article/?aid=486255 (πρόσβαση 30-9-2014)

Τα ΝΕΑ, (6-10-2007), Χωρίς χαρτιά, χωρίς υγεία;

https://antiphono.wordpress.com/category/από_τα_νέα/page/26/ (πρόσβαση 16-1-2015)

° Εκθέσεις, Πορίσματα, Αποφάσεις, Επιστολές

AMNESTY INTERNATIONAL, (2014), Το ανθρώπινο κόστος του φρουρίου Ευρώπη – Παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταναστών και προσφύγων στα σύνορα της Ευρώπης, www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2014/fortress_europe_report.pdf (πρόσβαση 2-1-2015)

ΓΙΑΤΡΟΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (2007), Πρώτο ευρωπαϊκό παρατηρητήριο για την πρόσβαση στην περίθαλψη, *Χωρίς χαρτιά, χωρίς υγεία*; Γιατροί του Κόσμου www.globalsustain.org/files/presskit_outlines.pdf

ΓΙΑΤΡΟΙ ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ, *Αθέατος πόνος. Παρατεταμένη και συστηματική κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο σε ακατάλληλες συνθήκες στην Ελλάδα*, Προγράμματα των MSF (MEDECINS SANS FRONTIERES) σε κέντρα κράτησης μεταναστών στην Ελλάδα 2008-2014

www.msf.gr/publications/anafora-drasis-sta-kentra-kratisis-metanaston (πρόσβαση 17-1-2015)

ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΜΝΗΣΤΙΑ (2009), *Παράτυποι μετανάστες και αιτούντες άσυλο: Εναλλακτικά μέτρα στην κράτηση των μεταναστών*.

www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2010/05/AI_Alternatives2ImmigrationDetentionGR.pdf

(πρόσβαση την 18-12-2014)

Διεθνής Κοινωνική Υπηρεσία (SIS)/Ελληνικός κλάδος-Κέντρο Προσωρινής Διαμονής Αιτούντων Άσυλο Αλλοδαπών (2000), *Τα παιδιά-πρόσφυγες στις τάξεις υποδοχής στο Λαύριο, Σχολικό έτος 1999-2000*, Αθήνα

www.3gym-kerats.att.sch.gr/library/spip.php?article19 (πρόσβαση 17-11-2014)

ΕΕΔΑ (2007), *Δικαίωμα στην Υγεία των Μεταναστών χωρίς Νόμιμα Έγγραφα Παραμονής* (ΕΕΔΑ: Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, NCHR: National Commission for Human Rights)

www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/apofasi_ygeia_metanastes2007.pdf (τελευταία πρόσβαση 19-1-2015)

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Εξηκοστή Συνεδρίαση (2012), Εξέταση των εκθέσεων που υποβλήθηκαν από τα Κράτη Μέλη σύμφωνα με το άρθρο 44 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Ελλάδα.

www.synigoros.gr/resources/kataliktikes-paratiriseis-ohe-2012.pdf

MIGHEALTHNET-Έκθεση για την υγεία των μεταναστών στην Ελλάδα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιατρική Σχολή – Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Στατιστικής Ιατρικής, 2009 (MIGHEALTHNET: Information

network on good practice in health care for migrants and minorities).
<http://www.mighealth.net/el> (πρόσβαση 16-9-2014)

ΜΚΟ ΚΙΣΑ, ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ (2011), *Η πρόσβαση στη δημόσια υγεία από ευάλωτες ομάδες, η νομική και διοικητική πτυχή, σε εκδήλωση για Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και συνθήκες διαβίωσης των άτυπων μεταναστών και αιτητών ασύλου*, www.no-discrimination.ombudsman.gov.cy/.../004_-_e_prosbaste_demosia_ugeia_apo_eualotes_omades (τελευταία πρόσβαση 19-1-2015)

- Δεύτερη επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη προς το Υπουργείο Εσωτερικών (2003)
www.synigoros.gr/resources/2h_epistolh_prosyypep8_122003--2.pdf (πρόσβαση 7-1-2014).

- Επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον Υφυπουργό Παιδείας, 2-7-2008, σελ. 1
www.synigoros.gr/resources/132-dimotiko-athinas-2.pdf (τελ. πρόσβαση 15-1-2015)

- Συνήγορος του Πολίτη (2008), Ετήσια Έκθεση, σελ. 119

www.synigoros.gr/resources/docs/1ee2008.pdf (πρόσβαση 2-12-2014)

- Πόρισμα Συνηγόρου του Πολίτη, Μ. Τσαπόγας (επιμ.), *Δικαίωμα για εγγραφή σε σχολεία των τέκνων αλλοδαπών, στερουμένων άδειας παραμονής*
www.dikonomia.gr/sites/default/files/3_tsapogas.pdf (πρόσβαση 7-1-2014)

- Πόρισμα με αριθ. πρωτ. 169877/1077/27-12-2014, με θέμα “Μη εγγραφή και μη προαγωγή στην επόμενη τάξη ανήλικων αλλοδαπών μαθητών, λόγω ελλείψεων στα δικαιολογητικά εγγραφής”

www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.egرافي.165447 (τελ. πρόσβαση 8-1-2015)

- Επιστημόνες του Συνηγόρου του Πολίτη για τα κέντρα κράτησης αλλοδαπών διαθέσιμο στο www.synigoros.gr/resources/docs/396955.pdf (πρόσβαση 19-1-2015)

114

Πληροφορίες για την περίπτωση του 132^{ου} δημοτικού σχολείου Αθηνών
<http://132grava.net/node/432> (τελευταία πρόσβαση 27/12/2014)

International Organization for Migration (IOM), Key Migration Terms
<http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-n> (πρόσβαση στις 27/12/2014)

ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) Έκθεση για την Κύπρο (τέταρτος κύκλος επιτήρησης)

www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/cyprus/CYP-CbC-IV-2011-020-GRC.pdf

- FRA (2011), Τα θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών που διαμένουν παράτυπα στην Ευρωπαϊκή Ένωση

-www.fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1848-FRA-Factsheet_FRIM_EL_BAT.pdf (πρόσβαση 16-12-1014)

-FRA (2011), *Migrants in an irregular situation: access to healthcare in 10 European Union Member States*, Luxembourg, Publications Office.

www.fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1771-FRA-2011-fundamental-rights-for-irregular-migrants-healthcare_EN.pdf

FRA (2011), Fundamental Rights of migrants in an irregular situation in the European Union, www.fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1827-FRA_2011_Migrants_in_an_irregular_situation_EN.pdf

Human Rights Watch (2008), *Left to Survive: Systematic Failure to Protect Unaccompanied Migrant Children in Greece*, HRW Report, N.Y www.hrw.org/reports/2008/01/30/world-report-2008 (πρόσβαση 9-11-2014)

Médecins du Monde European Observatory on Access to Healthcare (2007-2008), *Access to Healthcare for Undocumented Migrants in 11 European Countries*, Médecins du Monde. www.episouth.org/doc/r_documents/Rapport_UK_final_couv.pdf (πρόσβαση 13-12-2014)

Médecins du Monde, European Observatory on Access to Healthcare (2009), *Access to healthcare for undocumented migrants in 11 European countries*, Paris, Médecins du Monde, : 10-12 www.episouth.org/doc/r_documents/Rapport_UK_final_couv.pdf (πρόσβαση 13-12-2014)

Non-Governmental Organisations Report in Application of the United Nations Convention on the rights of the Child, σελ. 26. www.0-18/.../NGOS%20Report%20GR... Στην ιστοσελίδα του Συνηγόρου του Πολίτη (πρόσβαση 10-1-2015)

Council of Europe, Parliamentary Assembly, *Undocumented migrant children in an irregular situation: a real cause for concern*, Doc. 12718, 2011, η έκθεση διαθέσιμη σε: www.refworld.org/pdfid/4ee0c4dd2.pdf (τελευταία πρόσβαση 8-12-2014)

115

PICUM (2010) *Health Care in NOWHERELAND*, Workpackage No. 6: *The Voice of Undocumented Migrants. 'Undocumented Migrants' Health Needs and Strategies to Access Health Care in 17 EU countries*, 2010, Brussels. Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants (PICUM) www.files.nowhereland.info/720.pdf (πρόσβαση 12-12-2014)

PICUM (2014), *Access to Health Care for Undocumented Migrants in Europe: The Key Role of Local and Regional Authorities*, Policy Brief, Brussels www.picum.org/picum.org/uploads/publication/PolicyBrief_Local%20and%20Regional%20Authorities_AccessHealthCare_UndocumentedMigrants_Oct.2014.pdf (πρόσβαση 19-12-2014)

U.N. *We can end poverty*, Millennium Development Goals and Beyond 2015, Target 2.A. www.un.org/millenniumgoals/education (πρόσβαση 3-1-2015)

www.unisef.gr/η-σύμβαση-για-τα-δικαιώματα-του-παιδιού-με-απλά-λόγια/a4-467-22 (πρόσβαση 20-12-2014)

UNISEF (2014), *Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2014*, Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά

www.unicef.gr/uploads/filemanager/PDF/2014/children-in-greece-2014.pdf (πρόσβαση 10-1-2015)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

ΑΛΙΜΠΡΑΝΤΗΣ, Ν. (2008), *Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο*, Εργαστήριο Συγκριτικού και Ευρωπαϊκού Εργασιακού Δικαίου Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αθήνα, Παπαζήσης

ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ-ΒΑΖΑΙΟΥ, Ε. (1993), *Γενικές αρχές ιατρικού δικαίου*, Αθήνα, Αφοί Σάκκουλα, σελ. 22επ.

ΒΕΝΤΟΥΡΑ, Λ. (2006), “Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20^ο αιώνα” σε *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Αθήνα, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής – Gutenberg, σελ. 83-126

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Π. Δ. (2005), *Ατομικά Δικαιώματα Α΄*, Αθήνα-Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, σελ. 74 επ.

ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ, Μ. (1998) *Η εκπαίδευση των παλιννοστώντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*, Αθήνα, Γκούτεμπεργκ

ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, Ν. (2004), “Η Ελλάδα της Μετανάστευσης”, Παύλου, Μ., Χριστόπουλος, Δ., Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, Αθήνα, Κριτική

ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ, Τ. (2001), “Οι μετανάστες του πρώτου ελληνικού προγράμματος νομιμοποίησης, σε *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*”, ΑΜΙΤΣΗΣ Γ.- ΛΑΖΑΡΙΔΗ Γ. (επιμ.), Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 91

ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, Α. (2007) “Κοινωνικά δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και μετανάστες” πρόγραμμα «ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ – Ενίσχυση ερευνητικών ομάδων στο πανεπιστήμιο»

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, Σ. (επ. υπεύθ.), (1990), *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Αθήνα 1990, ΕΚΚΕ, τ. 2, σελ. 327 επ.

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ (επ. υπεύθ), ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Ξ., ΚΩΣΤΟΥΛΑ, Μ., ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Μ., ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Θ., ΧΑΜΟΔΡΑΚΑ, Ξ. (2004), *Νομικές, Θεσμικές και Διοικητικές Διαστάσεις του Καθεστώτος Εισόδου και Παραμονής Μεταναστών στην Ελλάδα, Προκλήσεις και Προοπτικές Βελτίωσης, Μελέτη Συμβατότητας του Ελληνικού και του Ευρωπαϊκού Θεσμικού Πλαισίου*, Αθήνα, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2006), *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, βιβλιοθήκη του Πολίτη, Αθήνα-Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2007), “Νομική φύση και δεσμευτικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων” σε *Κοινωνικά Δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας*, ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, Γ., ΤΣΑΪΤΟΥΡΙΔΗΣ, Χ. (επιμ.), Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, Αθήνα, Σαββάλας.

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Γ. (2012), “Δημόσια Διοίκηση και Μετανάστες: Πολιτικές, Διλήμματα και Προοπτικές”, σε *Οι Διαστάσεις της Ξενοφοβίας και η Προώθηση Πολυπολιτισμικών Προτύπων*, ημερίδα equal, Δράση 18, σελ. 7
www.antigone.gr/files/gr/library/selected-publications-on-migration-and-asylum/greece/071124.pdf (πρόσβαση 29-12-2014)

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, Σ. (επ. υπεύθ.), (1990), *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, τ. 2, σελ. 327 επ.

ΚΟΝΤΗΣ, Α., (2001) “Οικονομική ενσωμάτωση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής” σε Αμίτσης Γ., Λαζαρίδη Γ. (επιμ.) *Νομικές και Κοινωνικοπολιτικές Διαστάσεις της Μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Παπαζήσης

ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Ξ. (1997), *Κράτος πρόνοιας και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλα

ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ, Ι. (1994), “Το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα”, σε Θεοδωρόπουλος Χ., Συκιώτου Α. (επιμ.), *Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Εστία, σελ. 182-193

117

ΚΡΕΜΑΛΗΣ, Κ. (1987), *Το δικαίωμα για προστασία της υγείας*, Αθήνα,

ΛΕΒΕΝΤΗΣ, Γ. (1976), *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, ΤοΣ, σελ. 134

ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗΣ, Ι. (1998), *Το νομικό καθεστώς του μετανάστη μισθωτού στην Ελλάδα*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα

ΜΑΝΕΣΗΣ, ΑΡ. (1996), “Η προβληματική της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων” σε *Όψεις της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, τόμος: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σελ. 167

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Α. (1994), *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας

ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ, Λ. Μ. (1991), *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα, Κοινωνιολογική & Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη – Gutenberg, σελ. 39-40

ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ, Λ. Μ. (2006), “Παιδιά παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο ελληνικό σχολείο” σε Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg

ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ, Χ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Δ., (2003), *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Α., (2005), *Το Κοινωνικό Δικαίωμα στην Υγεία, Συνταγματική Θεμελίωση*, Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 40

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Α. (2006), *Η Συνταγματική προστασία του μετανάστη. Η συνταγματική αρχή του «Κοσμοπολιτισμού» των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, εισήγηση στο επιστημονικό Συνέδριο του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα (23 και 24 Νοεμβρίου 2006) με γενική θεματική: «Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές»

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Α. (2007), “Το κανονιστικό περιεχόμενο του κοινωνικού δικαιώματος στην υγεία”, σε *Κοινωνικά Δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας*, ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, Γ., ΤΣΑΪΤΟΥΡΙΔΗΣ, Χ. (επιμ.), Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, Αθήνα, Σαββάλας.

ΠΑΡΣΑΝΟΓΛΟΥ, Δ. (2010), “Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του “ξαφνιάσματος” της ελληνικής κοινωνίας από τη μετανάστευση”, σε *Μειονότητες και μετανάστευση: λόγος και πολιτικές*, Μ. Παύλου, Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), Αθήνα, Βιβλιόραμα

ΠΑΣΣΑ, Ξ (2008), “Τα κοινωνικά δικαιώματα των αιτούντων άσυλο, των προσωρινά διαμενόντων για ανθρωπιστικούς λόγους και των προσφύγων”, σε *Οδηγός Διαπολιτισμικής Συμβουλευτικής*, Κ. ΣΚΛΑΒΟΥ (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα

ΠΑΥΛΟΥ, Μ., ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του Πολίτη*, Κριτική, Σειρά Μελετών ΚΕΜΟ.

ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Α. (1989), *Η κοινωνική ασφάλεια και η Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, ΕΚΔΑ

ΣΤΑΥΡΟΥ, Σ. (1992), *Ο νόμος 1975/91 για τον έλεγχο των αλλοδαπών, κάτω από το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, του πρόσφυγα και του μετανάστη*, Νομικό Βήμα, τ. 40, σελ. 959-968

ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ, Δ. (1977), *Εργατικό δίκαιο και βιομηχανική κοινωνία*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 149

ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. (1987), *Συνταγματικό Δίκαιο Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Α. Σάκκουλας, σελ. 198 επ.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κ. (1991), *Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία*, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ. 418 επ.

ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. (1988), *Ο προγραμματισμός του τομέα της υγείας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 36

ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Α. (1985), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Παπαζήση, Αθήνα.

ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Π. (2007), “Το κοινωνικό δικαίωμα στην παιδεία: Η διάσταση θεωρίας και πράξης ως η αλήθεια του δικαιώματος”, σε *Κοινωνικά Δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας*, ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, Γ., ΤΣΑΪΤΟΥΡΙΔΗΣ, Χ. (επιμ.), Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, Αθήνα, Σαββάλας.

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ., *Θα αλλάξει επιτέλους η μεταναστευτική πολιτική; Τι (δεν) ξέρουμε για τη μετανάστευση*, posted under Ρατσισμός-Μετανάστευση, σε transform! ευρωπαϊκό δίκτυο για τον εναλλακτικό προβληματισμό και τον πολιτικό διάλογο βλ. www.transform-network.net (πρόσβαση στις 8-12-2014)

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. (2012), *Η Ευρώπη, η Ελλάδα και η μετανάστευση: υπάρχει έξοδος από τα συντρίμια*; Εισήγηση στη δημόσια συζήτηση που διοργανώθηκε από το ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ - Παράρτημα Ελλάδας “Ποια μεταναστευτική πολιτική χρειάζεται η Ευρώπη της κρίσης”, Αθήνα, www.rnbnet.gr/details.php?id=8079, (πρόσβαση στις 29-12-2014)

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Κ. (2006), *Τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας

119

Ξενόγλωσση

ANHEIER, H. (1992), An elaborate network, profiling the 3d sector in Germany, in Gidron, G., Kramer R., Salmon L. (eds), *Government and the 3d sector*. Jossey Bass, S. Francisco, σελ. 31

BALDWIN-EDWARDS, M. (2008), “Immigrants in Greece: characteristics and issues of regional distribution”, *Mediterranean Migration Observatory Working Paper Series*, W.P. n. 10, Athens, Panteion University

BAUMAN, Z. (2009), *Ρευστοί καιροί Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφ. Κ. Δ. Γεώργια, Αθήνα, Μεταίχμιο

CANETTA, E. et al., (2012) “EU framework of law for children’s rights”, European Parliament, Policy Department C

CASTLES, S.& KOSACK, G. (1973) *Immigrant workers and the class structure in Western Europe*, Oxford University Press

CHAUVIN, P., MESTRE, MC, SIMONNOT, N., (2012), *Access to Health Care for Vulnerable Groups in the European Union in 2012. An Overview of the Condition of Persons Excluded from Healthcare Systems in the EU*. Paris: Médecins du Monde

COLLANTES, SL, SOLER, A., KLOREK, N., MASLINSKI, K. (2011) Access to Healthcare and Living Condition of Asylum Seekers and Undocumented Migrants in Cyprus, Malta, Poland and Romania. Paris: Médecins du Monde HUMA Network;

CREMER H. (2009), *Das Recht Auf Bildung fur Kinder ohne Papiere*, Bonn – Berlin, German Institute

CHRISOCHOOU, X. (2004), *Cultural Diversity, Its Social Psychology*, Oxford, Blackwell

CRUL, M.& VERMEULEN, H. (2003), *The second generation in Europe*, *International Migration Review, Journal of Ethnic and Migration Studies*, σελ. 965-986

CUADRA, CB., Right of access to health care for undocumented migrants in EU: a comparative study of national policies. *European Journal of Public Health* 2011

DAUVRIN, M., LORANT, V., SANDHU, S., et al. (2012), Healthcare for irregular migrants: pragmatism across Europe: a qualitative study. *BMC Research Notes*

EISENSTADT, S. N. (1953) *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants σε Population Studies*, VII (2), σελ. 167 επ.

120

European Commission, “Study on educational support for newly arrived migrant children”, 2013

JELLINEK G. (1892), *System der subjektiven offentlichen Rechte*, Tubingen 1905 (πρώτη έκδοση 1892), σελ. 87 επ.

KARL-TRUMMER, U., NOVAK-ZEZULA, S. and METZIER, B. (2010), *Access to healthcare for undocumented migrants in the EU: A first landscape of NowHereLand*, Eurohealth, p. 13

KING R., (1999), *Southern Europe in the Changing Global Map of Migration*, in King, R., Lazaridis, G. and Tsardanidis, C., *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Macmillan: Basingstoke, σελ. 20

KTISTAKIS, Y., “Protecting migrants under the European Convention on Human Rights and the European Social Charter”, Council of Europe, 2013.

MARSHALL T. H. (1952), *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*, μτφ. Ό. Στασινοπούλου, Gutenberg, Αθήνα 2001 (πρώτη έκδοση Cambridge 1952), σελ. 46 επ.

MARSHALL, T. H. (1965) *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Books, N. York, σελ. 72

LEIBFRIED S. (1993), *New Perspectives on the welfare state in Europe*, Routledge, London and New York, σελ. 135

DE SWANN, A. (1988), *In care of the State*, Polity, Cambridge, σελ. 191 επ.

PATEMAN, C. (1998) "Democracy, freedom and special rights" in Boucher, D., Kelly, P. (eds) *Social Justice: From Hume to Walzer*, Routledge, London and New York.

PSIMMENOS, I., and GEORGOULAS, S. (2001), Immigration control pathways: the case of Greece, in A. Triantafyllidou, and Bo Strath, *Immigration Pathways: a historic, demographic and social policy perspective*, Brussels: EU/IEU

REYNERI, E., (1999), The Mass Legalisation of Migrants in Italy: Permanent or Temporary Emergence from the Underground Economy?, in M. Baldwin-Edwards and J. Arango (eds) *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, Frank Cass, London, σελ. 91

SIGONA, N. and HUGHES, V. (2012), *No Way Out, No Way In: Irregular migrant children and families in the UK*, ESRC Centre on Migration Policy and Society, University of Oxford.

SUESS, A., et al. (2014), "The right of access to health care for undocumented migrants: a revision of comparative analysis in the European context." *The European Journal of Public Health*.

121

VLACHOS, G. (1972), *La structure des Droits de l' Homme et le problem de leur reglementation en regime pluraliste*, *Revue internationale de droit compare*, σελ. 279-353

www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ridc_0035-3337_1972_num_24_2_16163 (πρόσβαση 2-1-2014)

/

